Klasik Türk Edebiyatı ve Osmanlı Tarihi İlişkileri Dosyası

Editör
Prof. Dr. İsrafil BABACAN

Vizetek
Yayıncılık

Klasik Türk Edebiyatı ve Osmanlı Tarihi İlişkileri Dosyası

Editör
Prof. Dr. İsrafil BABACAN

Yazarlar
Bilge Kaya YİĞİT - İsrafil BABACAN - Kürşat Şamil ŞAHİN - Metin HAKVERDİOĞLU - Muhammet H. CANKURT - Murat Ali KARAVELİOĞLU

E-ISBN: 978-625-382-470-9
DOI: 10.54637/vizetek.9786253824709

Copyright © Vizetek
Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Vizetek Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketine aittir. Vizetek Yayıncılık'ın izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı, elektronik, mekanik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.
Bu kitap, elektronik (e-kitap) formatlarında yayımlanmaktadır.
Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.

Yayın Tasarımcısı / Koordinatörü: Büşra ÇOLAKOĞLU
Kapak Tasarımı: Ahmet TUNÇDEMİR
Dizgi & Mizanpaj: Samet TORUN
Yayım: Ankara | Ekim, 2026

Materyal Türü: Elektronik Kitap (Çevrim içi / Web tabanlı)
Elektronik Yayın Formatı: PDF Elektronik
Yayın Tipi: Adobe Ebook Reader

Vizetek Yayıncılık

Seyranbağları Mah. İncesu Cad. 10/2 Çankaya/ANKARA
Tel.: (0312) 482 00 11
Web: www.vizetek.com.tr
E-mail: vizetekyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika No: 41575

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM

18. Yüzyıl Tarihinden Afîf Divanına Yansımalar 4
Bilge Kaya Yiğit

2. BÖLÜM

Padişah Fermanları ile Kasideler Arasında Yapı ve Üslup Benzerliği..... 25
İsrafil BABACAN

3. BÖLÜM

Gazâdan Kazâya: Gazavâtnâmelerde Yenilginin Tasviri 52
Kürşat Şamil ŞAHİN

4. BÖLÜM

Edebiyat Sanatının Tarih Bilimine Katkısı:
Ebcedli Tarih Manzumeleri (Lale Devri Örneği)..... 70
Metin HAKVERDİOĞLU

5. BÖLÜM

Sultan I. Ahmed'in Gölgesinde
-Hocazâde Abdülazîz Efendi'nin Şiirleri- 84
Muhammet H. Cankurt

6. BÖLÜM

Osmanlı Şairlerinin Çizdiği
Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Portresi 126
Murat Ali KARAVELİOĞLU

ÖN SÖZ

Bir milleti besleyen iki ana damar gibidir tarih ve edebiyat. Tarih yaşayan, edebiyat yaşatan damarıdır kültür ve medeniyetin. Nasıl ki "tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir ve yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır"sa, edebî metinlerde yaşatılmayan tarih, toplumların akıl kalesi sayılabilecek tarihten, vicdan kalbi olan edebiyata sirayet edemez. Çünkü edebiyat, tarihin estetik biçimde somutlaşmış hali sayılabilir.

Tarih ve edebiyat ilişkileri, bilhassa Klâsik Türk Edebiyatı bağlamında son derece mühimdir. Bu edebiyata mensup pek çok şair ve nâsir, sadece tarih manzumeleri ve kasideler vasıtasıyla değil, aynı zamanda bizzat tarih kitapları yazmak, tarih yazımının usulüne dair münşeat türünde eserler oluşturmak, saray ve çevresinde bulunarak müşahede ettikleri olayları türlü yönlerden kaleme almak gibi yollarla, Osmanlı tarihinin vücuda getirilmesine hizmet etmişlerdir. Çoğu güçlü edebî kişiliğe sahip bu kimseler, olayların, geleneksel bir tarih metninde rastlanamayacak ilginç yönlerine dikkat çekmişlerdir. Vakaların daha çok insanî veçhelerine yoğunlaşan söz konusu dikkatler, modern bir tarihçinin, bilinen Osmanlı tarih eserlerinin ötesindeki yorumlara ulaşmasını mümkün kılar. Bu durum tarih yazarlığını, olayların kuru aktarımının ötesinde insanî ve toplumsal boyutlarıyla ele alan bir yazarlık haline getirir. Yani sosyo-kültürel tarih yazıcılığı, önemli oranda, edebî metinlerin şahitliğiyle sağlanabilir.

Osmanlı şair ve edipleri "divan" adı verilen şiir kitaplarında, yaygın kanaatlerin aksine, sadece kişisel duygu ve düşüncelerini dile getiren gazeller kaleme almamışlardır. Aynı zamanda tarih manzumeleri ve kasideler başta olmak üzere, musammatlar ve mesnevî nazım şekliyle, hatta yer yer rübaileriyle de, yaşadıkları devirdeki vakalara ait görüş ve düşüncelerini dile getirmişlerdir. Öte yandan, Osmanlı tarih yazarlarının birçoğu ya şair ya da iyi bir edebî eğitim almışlardır. Bazıları "nişancı" veya "katip" vazifelerinde bulunmak bakımından, resmî ve gayrı resmî yazışmalara dair kuralları içeren "münşeât" eserlerini okuyarak yetişmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı tarih metinlerinin kahir ekseriyeti, "seci"ler ve nesirdeki edebî sanatlar başta olmak üzere, edebiyat araştırmaları açısından değerlidir. Bu metinler, başlı başına edebî eser olarak da ele alınabilir. Dolayısıyla Klasik Türk Edebiyatı alanında çalışanların, geleneksel tarih metinlerine bigâne kalmaları düşünülemez.

Bununla birlikte akademik açıdan tarih-edebiyat ilişkileri, beklenen ölçüde değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında, meselenin ehemmiyetinin anlaşılmaması yanında, araştırmacıların tarih ve edebiyata birlikte ilgi duymamalarının etkili olduğunu düşünmekteyiz. Mesela M. Fuad Köprülü gibi tarih ve edebiyat münasebetlerinin önemini anlayarak çalışmalarını her iki sahada yürüten bilim insanı sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Son zamanlarda Halil İnalcık örneğinde görüldüğü üzere, her ne kadar edebiyatçılar tarafından kimi eleştirilere tabi tutulsa da, "Şa ive Patron", Has-bağçede Ayş u Tarab" adlı eserler misali, bu sahaları karşılıklı bakış açısıyla ele alan araştırmaların da sayısı azdır. Özellikle tarih-edebiyat ilişkilerinin metodolojisine dair ülkemizde yapılan çalışmalar neredeyse mevcut değildir.

İşte biz, bu durumdan hareketle, tarih-edebiyat ilişkilerinin örneklendirebilecek bir çalışma ortaya koymayı düşündük. Konunun ülkemiz akademisyenleri için oldukça spesifik olduğunun daha baştan farkındaydık. Zira "Klasik Türk Edebiyatı Araştırmaları" veya "Osmanlı Tarihi Araştırmaları" şeklinde kurgulanabilecek dosyalar, şüphesiz, daha fazla ilgi görecek ve daha çok yazıyla katılım sağlanacaktı. Ancak bizim Osmanlı tarih-edebiyat ilişkilerine dair çalışmaların başlamasına dair duyduğumuz kuvvetli istek ve Vizetek Yayıncılık'ın bu konudaki kararlılığı ve risk alması, doğrusu cesaretimizi artırdı.

Dosyamızda yer alan bölümler, tarih-edebiyat ilişkilerini türlü yönlerden ele alan yazılardır. Ancak ne yazık ki tarih araştırmacıları, şimdilik çalışmamıza katkıda bulunmamışlardır. Umarım bu çalışmanın duyulmasıyla birlikte, onların da tarih-edebiyat ilişkilerine eğileceklerini ummaktayız. Yine de elinizdeki kitap, önemli bir yekûntutan değerli incelemeler içermektedir. Kitapta yer alan yazılar bölüm sırasına göre değerlendirilecek olursa ilk bölüm, ***Doç. Dr. Bilge Kaya YİĞİT*** tarafından kaleme alınan "*18. Yüzyıl Tarihinden Afîf Divanına Yansımalar*" adlı yazıdır. Bu çalışmada, Afîf divanında manzum olarak dile getiren devrin hadiselerinin edebî açıdan nasıl değerlendirildiğini görmekteyiz. İkinci kısımda ***Prof. Dr. İsrafil BABACAN***, "*Padişah Fermanları İle Kasideler Arasında Yapı ve Üslup Benzerliği*" başlığı altında, mensur fermanlar ile manzum kasideler arasındaki kurgu ve üslup benzerliğine dikkat çekmektedir. Dosyanın üçüncü başlığı, ***Doç. Dr. Kürşat Şamil Şahin***'in kaleme aldığı "*Gazâdan Kazâya: Gazavâtnâmelerde Yenilginin Tasviri*" adını taşımaktadır. Bu çalışmada, tarihî bir vaka olan

savaşların, edebî açıdan nasıl tasvir edildiği gibi mühim bir husus değerlendirilmiştir. Dördüncü bölüm, ***Prof. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU*** tarafından yazılan, "*Edebiyat Sanatının Tarih Bilimine Katkısı: Ebcedlî Tarih Manzumeleri (Lale Devri Örneği)*" şeklinde oldukça uzmanlık gerektiren bir konudadır. Yazar bu bölümde, ebced hesabıyla oluşturulan ve tarihî vakaların şairlerce bilinen tam zamanlarının belirtildiği manzumelerden hareketle, resmî vesikalara girmeyen Lale Devri'ne ait pek çok olaya ışık tutmuştur. Beşinci kısımda ***Dr. Muhammet H. CANKURT***, "*Sultan I. Ahmed'in Gölgesinde –Hocazâde Abdülazîz Efendi'nin Şiirleri–*" başlığı altında, I. Ahmed'in edebî himaye ve teşviklerine, Hocazâde Abdülazîz Efendi'nin şiirlerinden hareketle geniş bir örnek sunmuştur. Son bölümde ise ***Prof. Dr. Murat Ali KARAVELİOĞLU***, "*Osmanlı Şairlerinin Çizdiği Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Portresi*" adlı çalışmasıyla, tarihimizde önemli bir rol oynayan Kara Mustafa Paşa'ya dair, kaynaklara girmeyen ve şairlerce yapılan değerlendirmeleri ele alarak Paşa'nın ilmî portresinin oluşturulmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Öncelikle, Klâsik Türk Edebiyatı ve Osmanlı Tarihi gibi akademik açıdan çetrefilli ve sık çalışılmayan bir konuda araştırma yaptıkları için ***bölüm yazarlarını "ilmî cesaret"lerinden dolayı tebrik eder, hepsine ayrı ayrı çok teşekkür ederim***. Yine bu konuda bizi ısrarla teşvik eden, eserin koordinatörü ve yayın tasarımcısı ***Büşra ÇOLAKOĞLU***'na özellikle teşekkür ederim. Ayrıca çeşitli seviyelerde bu kitabın ortaya çıkmasına katkıda bulunan kapak tasarımcısı ***Ahmet TUNÇDEMİR***'e dizgi-mizanpaj işlerini yapan ***Samet TORUN***'a da teşekkürü borç bilirim. Son olarak bütün bu emeklerin ortaya çıkmasını, geniş bir risk alarak kabullenen ***Vizetek Yayıncılık*** yetkililerine minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Bizim için belki de küçük bir adım sayılabilecek ancak, tarih-edebiyat ilişkileri açısından önemli bir başlangıç sayılabilecek bu çalışmanın, ileride yapılacak benzer daha kapsamlı araştırmalara öncülük etmesini ümit etmekteyiz. Takdir ya da eleştiri ve katkıda bulunmak, ilgililerin ve okuyucuların hakkıdır.

Prof. Dr. İsrafil BABACAN

Editör

Ankara, Ekim-2026

1. BÖLÜM

18. YÜZYIL TARİHİNDEN AFÎF DİVANINA YANSIMALAR

Bilge Kaya Yiğit*

Giriş

18. yüzyılda yaşamış divan şairimiz Afîf'in divanında da dönemin önemli hadiseleriyle ilgili ebced tarihi hesabıyla tarih şiirleri mevcuttur. Asıl ismi Salih olan Afîf'in divanındaki manzumelerde, tanınan veya az bilinen tarihî şahsiyetlerin, ediplerin devlet görevlilerinin adları, bulundukları görevler, vefat tarihleri vb bilgiler bulunmaktadır. Divanında 18. yüzyılda yaşamış, tanınan veya pek tanınmayan şahıslar hakkında bilgilere rastlanılan Afîf'in hayatına dair yeterli bilgiye sahip değiliz.

Müderrislik görevi yapmış olan şairden günümüze İngiltere British Museum Kütüphanesi'nde kayıtlı olan divanı kalmıştır. Şairin kendi Divanında eserinin 1210/1796-1797 yılında yazılışıyla ilgili tarih şiiri bulunmaktadır. Kendisi hattattır, ancak elimizdeki Divan nüshası, o yıllarda Şehzade Camii muvakkiti olan Muhammed Efendi tarafından istinsah edilmiştir. Şairin Divanı, M. Nahman isimli bir müzayedeci[1] tarafından 14 Haziran 1924 tarihinde British Museum Kütüphanesi'ne satılmıştır(Kaya Yiğit,2018: 13, 188).

Afîf Divanında; şairin kendi şiirlerinden başka Yesârî Mehmed Es'ad, Derviş Paşa imamı Hâfız Efendi, Müderris Avnî Bey, Nâzım, Feyzî (Feyzullah), Seyyidâ gibi şairler tarafından dönemin çeşitli tarihî, sosyal hayatını yansıtan hadiseleri için yazılmış şiirler de bulunmaktadır.

Afîf Divanı 2018 yılında tarafımızca günümüz alfabesine aktarılarak incelenerek yayınlanmıştır. Divan Hz. Muhammed için yazılmış na't türünde dinî konulu şiirlerle başlamaktadır. Hz. Muhammed'i medheden şiirlerden sonra Recep ve Şaban aylarının faziletleri hakkında 3'er beyitlik manzumeler, dönemin meşhur hattatlarından Yesârî Mehmed Es'ad Efendi ile ilgili talîk

[1] M. Nahman'ın müzayedeci olduğu, 1868-1948 yılları arasında yaşadığı https://arce.org/maurice-nahman-antiquities-collector-dealer-and-authority/ linkinde bildirilmektedir.

hattının üstadı olduğunu ifade eden mısralar ve manzumeler bulunmaktadır. Mehmed Es'ad Efendi'ye ait olan beyitte "elimi sınırlı kullanmaktan veya elimin hasarlı olmasından dolayı bir sıkıntı görmedim Allah'a hamd olsun ki bu vesileyle namım Yesârî oldu" manasında manzume mevcuttur.

Bu şiirlerden sonra kaside, kıt'a, gazel gibi nazım şekilleriyle yazılmış şiirler yer almaktadır. Divandaki şiirlerden bazıları 18. yüzyılda gerçekleşmiş hadiselere ışık tutmaktadır. Biz de bu yazıyla yayınlamış olduğumuz Afîf divanındaki bu beyitleri, mısraları göz önünde tutarak tarihî olayları, tarihî şahsiyetleri ön plana çıkarıp incelemeyi amaçladık.

Afif Divanı'nda, na't türündeki kasideden sonra 2. kaside olan *Kaside be-iltizâm-ı Esâmî-i Lâle* başlıklı şiirde lâle methedilerek lâle çeşitlerinin isimlerini zikredilip Subhî-zâde cömertliği, himmet sahibi olması yönüyle medhedilmektedir. Afîf'in yaşadığı dönemde Subhî-zâde lakaplı, ismi Abdullah olan Abdî mahlaslı şair yaşamıştır. Subhî Ahmed Efendi soyundan olduğu için Subhî-zâde lakabıyla anılmaktadır. Divan kaleminde yetişip hâcegân olmuştur. Rûz-nâme-i sânîlik, sadrazam kethüdalığı görevlerinde bulunmuştur(Kaplan, 2020:TEİS).

Kasidede Subhîzâde aşağıdaki şekilde anılmaktadır:

Cenâb-ı Hazreti Subhî Efendi-zâde kim el-hak

Ali şîr-i kerem Hâtem-şiyem hem-tab'-ı Ca'ferdür

Ana cezb-i kulûb itmek atiyye cânib-i Hak'dan

Fürûg-ı necm cûdı reşk-i mâh-ı mihr-i enverdür

Divan'da Subhî-zâde ailesinden Abdullah oğlu Ali Necib Efendi'nin 1179/1765-1766 yılında vefatı ile ilgili 3 beyitli bir kıt'a vardır(Kaya Yiğit, 2018:93).

Divandaki Tarihî Bilgiler

Afîf Divanındaki o dönemi yansıtan tarihî hadiselerle ilgili şiirler genel olarak cülus, imar işleri, tayin, vilâdet, vefat konularındadır. Afîf'in yaşadığı dönemde gerçekleşen bütün önemli hadiselerin Divanda bulunmadığı müşâhede edilmiştir. Bu durum şairin şiirlerinin bir kısmının kaybolduğunu ya da Afîf'in dönemin her önemli hadisesine tarih düşürmediği zannını düşündürmektedir. Belki bugün elimizde olmayan müellif nüshasında veya farklı bir nüshada daha fazla manzume bulunuyor olabilir.

Afif divanındaki tarihî hadiselerin ilki III. Selim'in doğumu 1175/1761 sonuncusu 1212/1797-1798 yılında Ahmed Şemseddin Efendi'nin Anadolu kazaskerliğine tayiniyle ilgili manzumedir. Tarihlere baktığımızda bu hadiseler III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim dönemlerinde yaşanmış hadiselerdir. Afîf, 1812 yılında II. Mahmud dönemi(1808-1839)'nde vefat etmiştir. Divandaki son tarihli hadise 1212/1798 tarihlidir. 1798'den şairin vefat tarihi 1812 arasındaki hadiseler için tarih şiiri bulunmamaktadır.

Cülûs

Cülûs kelimesi celese kökünden olup oturmak anlamına gelir padişahın ve şehzâdelerin tahta çıkması veya padişahın tahta çıkması üzerine düzenlenen törenlere denir (Özcan, 1993: 108).Törenlerde verilen bahşişler de cülûsiye olarak adlandırılır. Afîf Divanı'nda I. Abdülhamid Han ve III. Selim'in tahta çıkması sebebiyle yazılmış kıt'alar bulunmaktadır. Abdülhamid Han'ın 1774 yılında cülûsu ile ilgili Afîf üç adet şiir yazmıştır.

Târîh-i Cülûs-ı Abdü'l-hamîd Hân ibn-i Ahmed Hân-ı Sâlis

1 Bu sâl idüp firâz-ı tahtı teşrîf

Şerefle bir halîfe-i bahâdur

2 Halîfetü'l-ilâh olınca târîh

Vücûh ile hilâfete sezâdur (**1187**/1774)

Bahadır halife bu yıl tahtı şerefle teşrif edip Allah'ın halifesi olunca târih: "Sultan her yönden halifeliğe layıktır."

Diğer

Mü'eyyed ola lütf-ı Mevlâ ile

Cülûs itdi Sultân Abdü'l-hamîd (**1187**/1774)

Mevlâ'nın lütfu ile Sultan Abdülhamid tahta oturdu. Allah'ın yardımına mazhar olsun.

Diğer Mücevher Tarih

İtdi hân Abdü'l-hamîd ikbâl-i kâmille cülûs (**1187**/1774)

Abdülhamid Han tam bir baht açıklığıyla tahta oturdu.

III. Mustafa'nın oğlu Sultan Selim'in tahta çıkışıyla ilgili Afîf tarafından 11 ve 12 beyitli 2 adet kıt'a, Müderris Avnî Efendi tarafından 12 beyitli musammat kıt'a yazılmıştır.

III. Selim 18. yüzyılın sanatkâr, edib, musikişinas padişahlarındandır. Sultan III. Mustafa'nın oğlu olarak 1175/1761 yılında dünyaya gelmiştir. Afîf Sultan Selim'in hem vilâdeti hem de tahta çıkışıyla alakalı şiir yazmıştır. Afîf'in III. Selim'in tahta çıkışıyla ilgili manzumeleri:

Târîh-i Cülûs-ı Sultân Selîm Hân ibn-i Sultan III. Mustafa

III.Mustafa oğlu III. Selim'in tahta çıkışıyla ilgili bu şiir 11 beyitten oluşmaktadır. Şiirin metni daha önce yayınlandığı için ve burada fazla yer tutmaması gereğince aşağıda ilk ve son beyti ile diğer beyitlerin günümüz Türkçesine aktarılmış hali verilmiştir:

1 Feyz-i Bârî dilleri handân-ı lütf itdi yine

Geldi rûhı âlemün Hak kıldı ihyâ-yı nüfûs

Allah'ın feyzi, bereketi lütfu yine gönülleri şenlendirdi, âlem canlandı. Hak nefislere hayat verdi. Dönemin bütün insanlarının gönlü açıldı, ferahladı. Yeryüzü yeni gelin misali güzelleşti. Fakihlerin övgü sözleri cihanı kapladı, Yere göğe ufuklara müjdeler olsun ki Sultan Selim hükümdarlık tahtına oturdu.

Bahar mevsimi devrin şâhının meclisine kâselerle sayısız çiçek cevherleri saçtı. Afîf, III. Selim'in 7 Nisan 1789'da tahta çıkmış (Beydilli, 2009:481) olması sebebiyle baharın tabiî olarak canlanıp etrafın çiçeklerle kaplanmasını hüsn-i ta'lil ile padişahın tahta çıkmasına bağlamış. Sultan Selim'in devrinin her saati, her günü bayram günleri gibidir. Zamanının her anı düşmanlar için felaket günleridir. Kaleminin mızrağı düşmanın reisinin kanı ile düşmanların memleketini zapt etmek için şahısları karartır, yok eder. Arkadaşlarına lütuf ve ihsanda bulundukça düşmanlarının kârı her an yüz kere eyvah, yazık olsun sözleridir. Allah onu fetih ve zaferle muzaffer eyledikçe düşmanları zillet içinde kuruşa muhtaç olsunlar. Düşmanın eli fakirlerin eli gibi boş kalsın, binlerce dalkavuk bir ekmek için yalvarsın. Tahta teşrifinde söz ehilleri, şairler, edipler yüzlerce hamd ile tebrik için toprağı öpmeye azm etsinler.

11 Resm-i bismillâh ile didi 'Afîfâ bendesi

Hak muvaffak eyleye Sultân Selîm itdi cülûs

Afif kulu besmele âdetiyle başlayarak Sultan Selim tahta oturdu, Hak muvaffak eylesin dedi. Elf **Sene 1204-1**=(**1203**/1788)27

Sultan Selim'in tahta çıkışıyla ilgili 2. şiir 12 beyitlidir. Şiir daha önce tarafımızca yayınlandığı için bu yazıda fazla yer tutmaması gereğince ilk ve son beyit ile kalan beyitlerin günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir:

1 Zihî vakt-i hürrem zamân-ı meserret

Cihân kayd-ı âlîşeden oldı mutlak

Ne güzel vakit ne mutlu zaman, cihan endişelerden kurtuldu, bu an feleğin gözünde Cemşid'e sevinç, mutluluk bahşeden devre en çok benzeyen zamandır.

Allah Selîm Hân'ın tahtın başına geçmesi vesilesiyle âlemi ihsan ve lütfuyla şereflendirdi. O yüce himmet sahibi padişah ki felek onun ahırında alaca renkli at olsa dahi onu beğenmez. Feridun onu görse onun yanında feri, ışığı, gücü yetersiz kalırdı. Evvelkilerin(hükümdarların) hepsi ona kul olurdu. Sultan Selim irfan ve fazilet sahiplerinin kadrini kıymetini bilir, onun merhametli gönlü zayıflara karşı son derece şefkatlidir. Söz sahiplerine, şairlere, ediplere iltifatlı nazarı, şiir incisine parlaklık, tazelik bahş etti. Ferezdak'ın gözleri Sultan Selim devrini görseydi şairlere, ediplere nasıl lütf edileceğini anlardı. Allah bahtını açık eylesin, kutlu ömür versin, muzaffer eylesin, daima işlerinde muvaffak eylesin. Onun zâtına fetih ve zafer nasip etsin, düşmanlarının gönlü korkudan ikiye yarılsın.

12 Afîfâ kulı didi târîh-i mes'ûd

Cülûs-ı Selîm Hân'a sa'd eyleye Hak

Afif kulu, bu mutlu hadisenin tarihini söyledi. Allah Selim Han'ın tahta geçişini hayırlı eylesin.

İlim irfan sahipleri onun tahta geçişinin tarihini yazmayı en hayırlı iş olarak görüp Afif kulu, bu mutlu hadisenin tarihini söyledi. Allah Selim Han'ın tahta geçişini hayırlı eylesin.

Müderrisînden Ahmed 'Avnî Efendi Lisânından

Aşağıda yine Sultan III. Selim'in tahta çıkışıyla alakalı Ahmed Avnî'nin yazdığı 12 beyitli manzumesi mevcuttur. Avnî Efendi Bursalı'dır. Hüsn-i hat

ve şiire ilgili bir şair olup nakşıbendî tarikatine mensuptur. 1242/ 1826 yılında Bursa'da vefat etmiştir. (Karatay, 2008: 122).

1 Fasl-ı bahâr-ı cûd-ı Hak Ebr-i hümûmı kıldı şakk

Lütf eyledi Rabbü'l-felak Buldı cihân nûr-ı şeref

Hakk'ın cömertliği bahar mevsiminde keder bulutlarını parçaladı. Karanlığı yarıp sabahı yaratan, her şeyi yaratan Allah lütfeyledi, cihan şeref buldu. Dünyada parlaklık zuhûr etti. Gönüller cesaretle doldu. Sevinç denizi coştu, gönüllerden keder gitti. Kâinatın can yoldaşı (Sultan) parladı, gamın karanlığını ortadan kaldırdı. Âlemin fezasını sevinç askerleri saf saf kapladı. Sultan Selim tahta oturdu. Davullar ve kösler müjdeyi verdiler. Nefisler canlılık kazandı. Her taraf tazelik buldu. Dünya şahlarının iftiharı, o yüce itibarlı padişah, şan ve itibarın mahdûmu, ecdâdının hayırlı halefi. Güneş ışığı kesp eder, dünyaya ziynet bahşeder, Sultan avucunu ihsan için açıp ufuklara altın saçtıkça, zamanın sultanlarını ve önceki padişahları kıskandırır. Avnî kulunun hâli perişan huzura hâlini arz eder. Sultan lütfedip cemâlini gösterince gönüllerden sıcaklık ve hararet gitsin. Avnî, dergâha, makama iltica edip niyâzını sana arz eder. Hak daima ululuk göstererek Sultan'ın kapısında fetih ve nusret nasip eysin. Allah din ve devletin düşmanını keder oklarına hedef kılsın. Asil Sultan'ın kalbi bütün olunca gönül onun lütfunu ümîd etti. Tarih incisini kesb etmek için düşünce denizindeki sadeften gönle ansızın inci gibi sözler geldi. (**1201+2=1203**/1789)

Şeyhülislam ve Sadrazam Tayini

Divandaki hadiselerin ilk ve son tarihine göre III. Mustafa döneminde; (Sadrazamlar: Koca Râgıb Paşa, Tevkiî Hamza Hâmid Paşa, Köse Bâhir Mustafa Paşa, Muhsinzâde Mehmed Paşa, Silahdar Hamza Mâhir Paşa, Yağlıkçızâde Nişancı Hacı Mehmed Emin Paşa, Moldavancı Ali Paşa, İvazzâde Halil Paşa, Silahdar Mehmed Paşa; I. Abdülhamid döneminde; (İzzet Mehmed Paşa, Derviş Mehmed Paşa, Dârendeli Cebecizâde Mehmed Paşa, Kalafat Mehmed Paşa, Karavezir Seyyid Mehmed Paşa, Hacı Yeğen Mehmed Paşa, Halil Hamid Paşa, Hazinedar Şahin Ali Paşa, Koca Yusuf Paşa; III. Selim döneminde (Divandaki son tarih 1212/1798)'e kadar Meyyit Hasan Paşa, Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Çelebizade Şerif Hasan Paşa, Koca Yusuf Paşa, Damad Melek Mehmed Paşa, İzzet Mehmed Paşa sadrazamlık görevinde bulunmuştur. (Küçük vd., 1995: 312-314).

Afif Divanı'nda Yusuf Paşa'nın 1786 yılında sadrazam olması,[2] İzzet Paşa'nın 2. defa sadrazam olması[3], Halil Hamid Paşa'nın 1782 yılında sadrazam olması[4] ile ilgili üst sadrazamlık makamına yapılan tayinlerle ilgili kıt'alar mevcuttur.

Afif, Yusuf Paşa'nın sadrazam olması vesilesiyle 11 beyitli tarih kıt'ası yazmıştır. Şiirin yazıldığı tarihte (Yusuf Paşa'nın I. Abdülhamid döneminde sadrazam olduğu 1786 yılında) Afîf'in müderris olduğu, şiirin başlığındaki "müderrisînden Afîf Efendi" ifadesinden anlaşılmaktadır.

Sadrazam Yusuf Paşa Gürcü asıllı olup I. Abdülhamid, III. Selim zamanlarında sadrazamlık yapmıştır (Beydilli, 2013: 23-25).

Târîh-i Sadâret-i Yûsuf Paşa Müderrisînden Afîf Efendi Lisânından/ Müderrislerden Afîf Efendi Lisanından Yûsuf Paşa'nın Sadrazamlığı Hakkında Tarih

Koca Yusuf Paşa, I. Abdülhamid döneminde sadrazamlık görevinde bulunmuştur.

1 Bârekallâh cihân buldı yine tâze safâ

Oldı şâd şevk ile dillerde meserret peydâ

Allah mübarek etsin cihan yine tazelik, mutluluk buldu. Gönüllerde sevinç, neş'e peyda oldu. Dünyada şaşkınlık, belirsizlik kalmadı, dünyanın bahtının gözü açıldı, cihan ferahlıkla, sevinçle doldu. Dünya kadar cömert olan, güneşe benzeyen Hazreti Yusuf Paşa baht aydınlığıyla sadrazamlık mührünü aldı. O kerem sahibi ve sanatkârı koruyan bir sadrazamdır. Onun vasıflarının düşüncesi ve onu methetmek, mahir ediplerin ve şairlerin kalemine kuvvet ve ilham verir. Dünya işlerinin düzeni, eşyanın intizâmı onun tedbirine ve görüşüne bağlıdır. Onun tehdidi ile eşkıyanın gücü kalmaz. Sadakatli gözler, doğru insanlar onun desteğiyle daha iyi görür, basiretli olur. Onun yasakları türlü kötülükleri bitirir, eirleri iyi ve temiz kişilerin yollarını açar. Lütfunun ırmağı kâinat çimenliğine aktıkça, vezirlerin kalbi ahirette gül gibi açılır. Allah sadrazamlık makamında devlet ve izzetle onu daim muvaffak eylesin. O şefkatiyle daima fakirlerin, güçsüzlerin sığınağıdır. Onun şânı şahlarşahının

[2] Bu şiir Afîf tarafından yazılmıştır.
[3] Bu şiiri Derviş Paşa İmamı Hâfız yazmıştır
[4] Bu şiiri Nâzım Efendi yazmıştır.

(I. Abdülhamid'in) malumu oldukça sadrazamlık makamını padişahın emriyle yüceltecektir.

11 Abd-i dâ'îsi Afîfâ didi târîh-i tamâm

Emr ile sadrı azîz eyledi Yûsuf Paşa (**1200**/1786)

Duâcı kulu Afîf tam tarih söyledi. Emr ile Yûsuf Paşa sadrazamlık makamını azîz eyledi.

Şiirin başlığına göre Yusuf Paşa 1200/1786 yılında I. Abdülhamid devrinde sadrazam olduğunda Afîf'in müderrislik görevine devam ettiği anlaşılıyor. Yusuf Paşa, III. Selim devrinde 1791 yılında 2. defa sadrazam olmuştur(Küçük vd., 1995: 314).

Derviş Paşa İmamı Hâfız Lisânından İzzet Paşa'nın Mühür Alıp 2. Defa Sadrazamlık Makamına Gelmesiyle İlgili Tarih Şiiri

1 Yine şâd oldı ahâlî-i cihân

Ayn-ı şevk oldı cihân ser-tâ-pâ

Dünya halkı yine neşelendi, cihan baştan başa şevk kaynağı oldu. Cihan halkı izzete nâil olup Allah'ın lütfuna mazhar oldu. Kimsesizlere ümit kapısı açılıp türlü sevinçler, neşeler yüzünü gösterdi. Allah gamın tozunu kaldırıp garibanın bahtının gözünü aydınlattı. Çaresizlerin göz yaşı kaftanın yakasına dizilen inci oldu. Halkın göz yaşları, halkı üzen sıkıntılar, sadrazamın kaftanına süs oldu. Sadrazam bu sıkıntılara çözüm buldu. Hak lütfunu artırdı, Muhammed Paşa mührünü aldı. Bütün dünya o kerem sahibi huyu övülmüş sadrazama duâcıdır. Allah makamında daima cömert, şanlı sadrazamın bahtını açık eylesin. Vasıflarına had ve sınır yoktur. Kalemimizin maksadı duâ arz etmektir. Kalem dua arzı görevine başlayınca pekçok kusurda bulunur. Hâfız, Sadrazamın ihsanını ümit ve rica eder. Onun cömert dergâhının kuludur.

12 Kıldı sad şerm ile arz-ı târîh

Aldı sadrı yine İzzet Paşa 1195/1781-1196/1782 (25.08.1782)

Hâfız, yüzlerce mahcûbiyetle tarihini arz etti. İzzet Paşa sadrazamlık makamını ikinci kez aldı. 1195/1781-1196/1782 (25.08.1782)

Yahya Tevfik Efendi'nin Şeyhülislamlık Görevine Tayini

Afif Divanı'nda şeyhülislamlık görevine yapılan tayin hakkında bir tarih şiiri bulunmaktadır. Bu şiir Yahya Tevfik Efendi'nin şeyhülislamlık görevine atanması ile ilgili olup Müderris Avnî Efendi'ye aittir ve 16 beyitlidir.

1 Bi-hamdillâh ki diller mazhar oldı lütf-ı Mevlâ'ya

Açıldı dîde-i âlem letâfet geldi dünyâya

Allah'a hamd olsun ki gönüller Allah'ın lütfuna mazhar oldu. Âlemin gözü açıldı, dünyaya letâfet, hoşluk geldi.

Fazilet sahiplerinin yüzünde gülücükler açmaya başladı. Âlimlerin gözleri aydın olup kalplerine ferahlık geldi. Allah övülmüş bir zâtı saadetle yüce, kudretli fetvâ ile sadrazamlık makamına getirdi. Yüce Şeyhülislam, fazilet ve ilmin dayanağı, İslamın şeyhi ki onun kuvveti baş şeyh İbni Sinâ, onun asâsı gibidir, ondan güç alır. O, zamanın İbni Sinâsı'dır. Şiir ve inşaya verdiği kıymet yanında, felekteki atlasın kumaşı değersiz kalır. Lütfunun feyzinin rüzgârı ufuklarda estikçe şevk dalgası, arzu ırmağında kaçınılmaz bir dalgalanmaya (coşkuya) sebep olur. Kerem sahibi, hidiv, âdil idareci, kudretli makam sahibi, felek kadar kıymetli şeyhülislam ki makamın, itibarlı ve âciz herkes için, ilticâ edenler için sığınakdır. Faziletli makamında eğer iznin olursa kulun Avnî binlerce mahcubiyetle sıkıntılarını sona erdirmek için halini arz etmek ister. Benim arz-ı hâlim, elimin darlığından beni kurtarıp sınırsız lütfa ulaştırmandır. Âlemin sultanının huzurunda, rahmet ayının hilâlinde, ders hususuyla yüce topluluğa memur olan Şeyhülislam, sınırsız kuvvetinle bu hüzünlü, ölü gibi olan gönle inâyette bulun, bu kulunu bol lütfun, kereminle ganî edip, maaş sahibi olması için ona lütufta bulun, mayası bozuk kişilere muhtaç eyleme. Allah yüce zâtını kederden muhafaza eylesin, daima afiyetle fetva makamının süsü eylesin. Efendim makamı teşrif edişin tarihe teşvik edip, (gerçi tabiatım, karakterim iltifâta layık değildir) Özenle, cevherli/noktalı harflerle yazılmış müstesna tarih, yüce dergâha arz için gönlüme doğunca:

16. Nisâr-ı cevher-i pâk-ı cevâb idüp dil-i dânâ

Bedîhî didi kim Tevfîk Efendi geldi fetvâya

Cevap olarak temiz cevherler bilgili gönlüme saçıldı âşikâr bir şekilde, "Tevfik Efendi fetva makamına geldi" dedi.

Târîh-i Vezâret-i Bâ-mühr-i Hümâyûn Ez-zebân-ı Nâzım Efendi

Nâzım Efendi Lisanından

Ispartalı Halil Hamid Paşa'nın 1197/1782 yılında sadrazam olması ile ilgili tarih şiiri dönem şairlerinden Nâzım Efendi tarafından yazılmıştır.

1 Zihî ahkâm-ı kilk-i adl-i dîvân-hâne-i kudret

Ki virdi hüsn-i âsârı cemâl-i âleme revnak

Kudretli divanhanenin adaletli kaleminin hükmü ne güzel,onun eserlerinin güzelliği âlemin güzelliğine tazelik kattı. Cihan halkı baştan ayağa hüzün dalgalarına gark olmuşken, (Halil Hamid Paşa'nın sadrazam olmasıyla) maksatlarının sahiline ulaştılar, arzularına kavuştular. Âlemin kalbi ferahladı, sevinç feyziyle doldu. Âlemin gönlü beyt-i mamur gibi olsa münasiptir. Yüce sadrazamlık makamını teşrifiyle eşsiz kıldı. Allah'ın evini inşa eden peygamberlerin övünç kaynağı Hz. Muhammed'in atası Hz. Halil İbrahim'le aynı ismi taşır. Sadrazamlık mührünü alıp zamanenin hal dili, konuştuğu dilden daha fazla konuşur. İnsanların ihtiyaçları onları dile getirmelerine ihtiyaç duyulmadan karşılanır. Dünyanın şafak yerinden devlet güneşi doğalı, cihana onun zâtı gibi bir şefkatli idareci gelmedi. Allah o kerem sahibi zatı sadrazamlık makamında dâim etsin. Âlemin gönlü onun lütfuyla korku kaydından uzak olsun. O cömertlik sahibi zâtı Allah sadrazamlık makamında daim etsin. Âlemin gönlü onun lütfuyla korku kaydından emîn olsun. Onun kulu Nâzım, cevherî tarih ile şiir yazdı. Hakkın dostu Hz. Halil ile aynı adda olan Halil sadrazamlık makamını yüceltse layıktır. (**1197**/1782)

Anadolu Kazaskeri ve Defterdar Tayini

Afif Divanında, Ahmed Şemseddin Efendi'nin 1212/1797-1798 yılında Anadolu kazaskeri olması[1] Âtıfzâde Ömer Vâhid Efendi'nin 1182/1768-1769 yılında defterdarlık makamına tayini[2] hakkında şairin kendisi tarafından yazılmış iki adet şiir bulunmaktadır.

Ahmed Şemseddin Efendi'nin Anadolu Kazaskerliğine Tayini

Afif Divanındaki en son tarihli şiir Ahmed Şemseddin Efendi'nin 1212/1798 yılında Anadolu kazaskeri oluşuyla ilgilidir. Divanda bu tayinle

[1] Bu şiir Afif tarafından yazılmıştır.
[2] Bu şiir Afif tarafından yazılmıştır.

ilgili olarak Ahmed Şemseddin Efendi'nin yardım sever, cömert, âlimlere, sanatkârlara değer veren şahsiyetiyle, güler yüzlü, ilmî, edebî yönünün güçlü olduğu bildirilmiştir. Allah'ın inâyetiyle kendisine kazaskerlik görevinin nasip olduğu ifade edilip, elfâzının güzelliğinde zamanın kıymetli eserleri Mihr ü Mâh'ın, Kenz ü Dürer'in, Gülistan şerhinin izlerinin hissedildiğinden, zayıfların elini tutması bakımından parmakla gösterildiğinden bahsedilerek görevinde muvaffak olması, bahtının açık olması için dua ve niyazda bulunulmuştur.

Anadolu Kazaskeri Ahmed Şemseddin Efendi ile ilgili kazaskerlik görevine atandığı yıla ait Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü'nde Ali Emîrî tasnifi Sultan III. Selim dönemi belgeleri içinde 29.12.1212/14 06. 1798 tarihli bir belge bulunmaktadır.

Âtıfzâde Ömer Vâhid Efendi'nin Defterdar Oluşuna Düşürülen Tarih

Âtıfzâde Ömer Vâhid Efendi hattat, şair ve devlet adamıdır.

1 Sad-hamd o Hayy u kerem maksûd-bahş-ı âlem

İtdi izâle-i gam küttâbı kıldı hürrem

2 Ya'nî Ömer Efendi ol fahr-i ser-bülendi

Zâtıyla ercümendî Kesb itdi şân-ı a'zam

Âtıfzâde Ömer Vâhid Efendi'nin 1182/1768-1769 yılında defter-dâr olmasıyla gamın, kederin yok olduğu, kâtiplerin şenlendiği, Ömer Efendi'nin şerefli zâtıyla büyük şöhret kazandığı, hak ve hakikate önem verdiği, mâlî işlerin kıdemlisi olduğu, kâtiplik ilminde eşsiz olduğu, devletin sağlam direği olduğu, her türlü sırra vâkıf olduğu vurgulanmış, görevinde muvaffak olması için dua ve niyazda bulunulmuştur. Yüz kere hamd olsun o Hay ve Kerem onu bahş ederek gamı yok etti, kâtipleri şenlendirdi. Ömer Efendi yani o Ser-bülend'in övünç kaynağı, şerefli zatıyla büyük bir şöhret kazandı. Saadet, baht açıklığı ve devlette sadakatli namıyla, malî işlerin kıdemlisi, ondan miras kalan hak hakikattir. Bu yüce makama bundan önceki selefleri vekâlet ettiler. Kâtiplik ilminde hakikatte o tek ve eşsizdir. Her zaman türlü müphem sırlara vakıftı. Asâletin süsü, devletin sağlam direği, onun davaları zimmetin aşırılığıydı. Onun bağışlayıcılığı bilinen gerçektir. Ey basiret tacının incisi, bilginin cevherini kıymetlisini anlayan, övgüye lâyık, gönüldeki sırların sırdaşı, Afîf'in kalemi onun makama hayırlı gelişini bu beyti ezber edip yazar:

9 Hak eyleye muvaffak Böyleydi lâyık el-hak

Oldı Ömer Efendi Müstevfî-i mükerrem (**1182**/1768-1769)

Yüce Allah onu muvaffak eylesin; böyle olması pek lâyıktı. Ömer Efendi, son derece önemli bir makam olan başdefterdarlık görevine tayin edildi.

Târîh-i Câmi'-i Şerîf Der-sâhil-i Beglerbeyi

Beylerbeyi Camii 1192/1778 yılında Sultan I. Abdülhamid tarafından Beylerbeyi sahilinde yaptırılmış camilerdendir. Caminin inşası vesilesiyle divanda birkaç tane manzume vardır. Bunlardan ilki Afîf tarafından kıt'a nazım şekliyle yazılmış 16 beyitli şiirdir.

Şiirde, şahlık makamının ihtişamı, din mihrabının süsü, cümle güzellikleri biraraya getiren sıfatlarıyla anılan Abdülhamid Han'ın hayırseverliği ile yaptırdığı caminin medhedilmeye layık mekân olduğu vurgulanmış, sultanın kamu yararına inşâ ettirdiği nice binalarla zamanın insanlarını mutlu ettiği, caminin yüce kubbesiyle cihan şahının mahfili olduğu, arşın ihtişamını, heybetini hissettirdiği ifade edilerek Padişaha, caminin kapısı ve penceresi sabah vakti gibi açıldıkça yüce Allah cihan padişahının yüzünü güldürsün, sultana daima fetih kapıları açık olsun, düşmanı yok olsun, Allah onu saltanatında daim, ömrünü ziyade eylesin şeklinde dua ve niyazda bulunulmuştur. Tarih düşürülen son beyit aşağıda yer almaktadır:

16 Ka'beyi yâd itdirür dil-cû mekân oldı hele (**1192**/1778)

Ma'bed-i matbû' ü nev-bünyâd-ı Hân Abdü'l-hamîd (**1192**/1778)

Abdülhamid Han'ın yeni inşa ettiği bu güzel mabed, gönlün aradığı mekân oldu, gönle hoş gelen bu mekân Kabe'yi andırır.

Hadikatü'l-cevâmi' isimli eserde Afif'e ait bu şiirin caminin kitabesinde yazılı olduğu bildirilmektedir. (Galitekin, 2011:580).

Cami Yanındaki Çeşme İçin Tarih

Cami bahçesinde 1192/1778 yılına yaptırılan çeşme için de tek beyitli bir tarih düşürülmüştür. Divan içinde bu çeşme için başka tarih şiirleri de mevcuttur:

Bu âb-ı elmâs-iltibâsun cevherî târîhidür

Beyt-i Hüdâ kurbünde mâ'-i zemzemdür gûyâ 1192/1778 (Kaya Yiğit, 2018: 54)

Elmasa benzeyen suyun cevherî tarihidir. Allah'ın evi olan cami yakınındaki çeşmenin suyu zemzem suyu gibidir.

Aynı çeşme için düşürülen 2. şiir 7 beyitlidir. Bu şiirde Sultan övülerek, yaptırdığı çeşmenin suyunu, Allah kevser suyu gibi çeşmenin ecrini nurânî ruhlara ihsan eylesin diye dua edilmiş ve şiirin son beyti tarih beytidir:

7 Yazdı târîhin 'Afîf akınca bu âb-ı latîf

Oldı cârî cûd-ı Hân Abdülhamîd ile bu mâ (**1192**/1778)

Afîf bu latîf, hoş su akınca tarihini yazdı. Abdülhamid Han'ın cömertliği ile bu su cârî oldu/ aktı.

Târîh-i Çeşme Der-kurb-i Câmi'-i Abdülhamîd Hân Der-Beğlerbegi

Beylerbeyi'nde I. Abdülhamid'in inşa ettirdiği çeşme için Afîf tarafından 12 beyitli manzûme ile târih düşürülmüştür.

1 Mâ'il-i hayrât-cûyâ-yı nizâm-ı kâinât

Menba'-ı eltâf-ı bî-gâyât Hâkân-ı cihân

Sonsuz lütufların kaynağı, cihan hakanı yüce şanlı Hazreti Sultan Abdülhamid...

Şiirin son beyti:

12 Akdı çün âb-ı musaffâ didi târîhin Afîf

Rûh-ı Şâh Kadın ne zîbâ kıldı bu âb-ı revân (**1192**/1778)

Allah âlemin sultanının ömrüne ömür katsın, mutluluk dolu eserlerle ömrünü şenlendirsin, Saf temiz su aktı. Afîf şiir vasıtasıyla bu çeşmenin tarihini söyledi akan su Valide Sultan'ın ruhunu ne hoş kıldı.

Der-Tarih-i Mekteb Kurb-ı Câmi'-i Beylerbeyi

Beylerbeyi Câmiinin ve çeşmenin yakınında mektep de inşa edilmiştir. Bu okul için şair 2 beyitli manzume ile tarih düşürmüştür. Şahlar şâhı Abdülhamid Han'ın güzel ihsanı Kur'ân öğrenme mekânını şerefle

tamamlayınca gönlüme güneş gibi bu cevherî tarih düştü. Bu yeni mektep Kur'ân nurlarının doğduğu yer olarak nurlanmıştır.

Şeh-i şâhân Hân Abdülhamid'ün hüsn-i eltâfı

Şerefle hatm idince bu ta'alüm-gâh-ı Kur'ân'ı

Tulû' itdi derûna mihr-veş târîh-i cevher-dâr

Münevver mekteb-i nev meşrik-i envâr-ı furkânı (1192/1778-1779)

Tamirat/ onarım

Zeyneb Mabedi İdris-i Bitlisî köşkü yakınındadır. Zeyneb Mabedi İdris-i Bitlisî'nin eşi Zeynep Hatun tarafından 1521 yılında inşa ettirilmiş olup kendisi de orada defnolunmuştur (Erzî, 1987:109-110).

1 Şâh-ı tâ'at-pîşe ya'nî Hazret-i Sultân Selîm

Muhyî-i sünnet kıyâm-ı devlet ü dünyâ vü dîn

İbadete düşkün sultan, sünneti ihyâ eden, dini, dünya ve devleti ayakta tutan Sultan Selim Hazretleri Zeynep mahfilindeki direkleri inşa eyledi. Onun nuru dördüncü feleği kıskandırdı. Müslümanların imamı, hası Zeyneb mabedinde kavs burcunun meydanının minberine tîr yazdı.

Vilâdet

Divan'daki hadiselerden viladet ve vefatlar daha önce tablo halinde 2017 yılında "Yurtdışındaki Kütüphanelerde Bulunan Eserlerimizden Ayvansaraylı Afîf Dîvânı ve Şairin Hayatı" isimli Türük dergisinde yayınlanan makalemizde tablo halinde gösterilmiştir.(Kaya Yiğit, 2017,376-379). Bu sebeple burada yazının fazla uzun olmaması için hanedan mensuplarından sadece tahta oturan sultanların doğumu hakkındaki şiirlere yer verilmiştir.

Hânedan Mensuplarının Viladeti

Afîf Dîvânı'nda 18. yüzyılda padişahın, sadrazamın, bazı devlet görevlilerinin veya önemli kişilerin çocuklarının doğumu vesilesiyle tarihler düşürülmüştür. Hânedan mensuplarının vilâdet tarihlerinin büyük bir kısmı Abdülhamid Han'ın çocuklarına aittir. Afîf Divanı'nda padişahlardan III. Mustafa oğlu III. Selim ve I. Abdülhamid oğlu II. Mahmud'un doğumuyla ilgili tarih şiirleri bulunmaktadır.

Afif, III. Selim'in doğumu vesilesiyle 1175/1761 yılında 27 beyitli kıt'a yazmıştır. Bu kıt'a divandaki tarih şiirleri içinde en eski tarihli olanıdır.

III. Selim'in Vilâdeti Hakkında Kıt'a

III. Selim'in doğumu vesilesiyle 27 beyitli kıt'a bulunmaktadır. Şiirin ilk beyti aşağıdadır:

1 Bir seher kim dest-i kudret şeş cihât-ı âlemi

Rûşen itmişdi bulup envâr-ı kudsî intişâr

Bir seher vakti kaderin eliyle mukaddes nurlar yayılıp âlemin 6 tarafını aydınlatmıştı. Şiirin tarih düşürülen son beyti de bu yazıda bulunmaktadır. Geri kalan beyitler günümüz harflerine aktarılan Afîf ve divanı hakkındaki yayında bulunduğu için sadece günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir. Yedi gezegen ışık saçan gümüş âvîze gibi yıldızların kandilleri ufuklara ışıklarını salmıştı. Feleğin kubbesinde pervin kandil topu idi. Feleklerin meclisinde hilâl hayâlî bir fener idi. Yıldızlarla güneşin meşalesi kıvılcım saçmaktaydı. Yeni ay ışıklı kâfur kokulu mum gibi olmuştu. Ay, gümüş ayna; güneş, altın ayna gibiydi. Gökyüzü safhasına her biri zînet olmuştu. Gökyüzü üstâdı yeni aydan mahya eyleyerek şehriyar kayığının resmini göstermiş. Felek, hilâlden bir kayık süsü yaparak padişahın kancabaş saltanat kayığının şeklini resmetmiş, sergilemişti. Feleğin dokumacısı, güneşin tanyerindeki ışıkları ile altın işlemeli sanatını icrâ etmiş, ortaya koymuştur. İnce nakışlarla işlenmiş gökyüzünün; yıldızlar ve feleklerin üzerine tazelik/parlaklık saçılan birer kâğıt gibi olduğu o vakitte, arşı onun(Şehzâde Selim'in) nuruyla süslemişti. Bulut sanki ebru ile süslenmiş kâğıt gibiydi. Rüzgâr sanki onu feleğin çemberinde kıvrım kıvrım etmişti. Doğrusu geceyi süsleyen ay ile parlak yıldızın biri mehtap, biri havayi fişek gibiydi. Ay def, yıldızlar çıngırak, zühre çalgıcı, ney hilal, tanbur güzel yüzlü yıldız, felek ip cambazı gibiydi. Gök gürültüsünün sesi, sevinçli, neşeli olayların duyurulması için çalınan davulun yankılanıp ses çıkarması gibiydi; rüzgâr sanki şarka garba müjde götüren bir haberci gibiydi. Cihan halkı, şaşkınlık uyandıran bu âdeti görüp ibret gözüyle temâşâ kıldı. Feleğin süsüne sebep, su meleğidir. Bu süsü, böyle bir güzelliği devrânın gözü görmüş müdür? Bu gizli sırra vâkıf olmak üzere her biri fikir yürütmek için vakit geçirirken ansızın gâibden halkın kulağına ses erişti. Zamanın, devrin kutbu, güzellik vesilesi olan sultan, gökyüzü güneşi, yıldız, haşmetli saltanat sahibi, âlemin şahlarşâhı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi. Kerem sahibi Mustafa Han yüce soylu, menzili yüce,

felek kadar güçlü sultan. O şahlarşâhının yüce şanı yanında Şevket, İskender, Dârâ ve Cem itibarsız kalır.

Dergâhının ayağına yüz sürmek aşkı ile gökyüzünün dokuz kubbesi ay ve güneşle beraber yerinde duramıyor. Temiz soyundan bir şehzade geldi dünyaya güzellik kattı, âlem muradına erdi. Şüphesiz ihtiyar gökyüzü şenlik için gayrıihtiyarî sevinç sebeplerini tertip eyledi. Bütün halk bu müjdeyi işitip sevindiler o anda sayısız mutluluk yaşadılar. Âlemin, kâinatın sultanı, yıldızı dediler. Onun cömert eli âleme cevherler saçar. Gün ve gece meydana geldikçe, devran devam ettikçe Allah onun ömrünü şehzadesiyle beraber ziyade eylesin Beyitteki noktalı harflerin tamamı sayılınca Afîf'in tarihi tekellüfsüz bu duâ olur

27 Kevnde olsun sebeb-i emne be-nûr-ı Mustafâ

Makdem-i Sultân Selîm şeh-zâde-i 'âlî-tebâr (**1175**/1761)

Mustafâ'nın nuru yüce soylu şehzâde Sultan Selim'in gelişi kâinatta emniyete vesile olsun.

III. Ahmed'den sonra 1730 yılında tahta geçen I. Mahmud ve III. Osman'ın çocukları olmamış; aradan geçen kırk yıl zarfında hânedanda erkek çocuk doğmamıştır. Bu sebeple Şehzade Selim'in doğumu büyük bir mutluluğa, sevince vesile olmuş, şehzadenin doğumu bir hafta süren şenliklerle kutlanmıştı. (Beydilli, 2009:420). Afîf de hânedan için önemli olan bu doğum şenliklerine şahit olmuş 27 beyitli şiir yazarak tarih düşürmüştür.

Abdülhamid Han'ın 9 evladı; Esmâ Sultan, Sultan Süleyman, Sultan Mustafa, Rabia Sultan, Melikşah Sultan, II. Mahmud, Fatma Sultan, Sultan Mehmed, Saliha Sultan'ın doğumları vesilesiyle düşürülmüş çeşitli tarihler bulunmaktadır.

Târih-i Vilâdet-i Sultân Mustafa ibn-i Abdülhamîd Hân

Afif, I. Abdülhamid'in 1779 yılında doğan oğlu Mustafa (IV. Mustafa) için üç beyitli tarih şiiri yazmıştır:

1 Menba'-ı âb-ı hayât feyz-i hân Abdülhamîd

Kim vücûdudur bu kevne matla'-ı nûr-ı safâ

2 Ol şehenşâhun yine meh gibi bir şeh-zâdesi

Kıldı teşrifiyle âfâkı ser-â-ser pür ziyâ

3 Yazdı târîhin hezârân şevkile kilk-i Afîf

Geldi dehre şâd kıldı kevni Sultân Mustafâ (1193/1779) (Kaya Yiğit, 2018:62).

Âb-ı hayat kaynağı, feyzi Abdülhamid Han'ın varlığı bu kâinatta safâ nurunun doğduğu yerdir. O şahlar şâhının ay'a benzeyen şehzâdesi ufukları yine baştanbaşa ışıklarla doldurdu. Afîf'in kalemi binlerce şevkile târihini yazdı. Sultan Mustafa dünyaya geldi, kâinâtı şâd eyledi.

I. Abdülhamid'in oğullarından sadece Şehzade Mustafa ile Şehzade Mahmud padişah olmuştur(Aktepe, 1988:215).

Yine Hâfız-ı Mûmâileyhün Lisânından Târîh (Sultan II.Mahmud'un Vilâdeti)

Dönem şairlerinden Hâfız tarafından Abdülhamid oğlu Sultan Mahmud'un doğumu vesilesiyle 6 beyitli şiir yazılmış olup şiirin ilk ve son beyti ile tamamının günümüz Türkçesine aktarımı aşağıdadır:

1 Meşrik-i hurşîd-i şevket ya'nî Hân 'Abdü'l-hamîd

Kim virür hep miglakât-ı kevne emri infitâh

Şevket ve haşmet güneşinin doğduğu yer yani Sultan Abdülhamid Han; kâinatın bütün karmaşık ve çözülemez görünen meselelerini emriyle açıp aydınlığa kavuşturan odur. Bahtının güneşi yanında yıldız ve ay küçük bir zerre gibi kalır. Bahtının yıldızı yanında sabahın nuru küçük bir parıltıdır.

Gönül kuşu şehzadenin dünyaya teşrif ettiğini işitti, şevkile kulağını kanat edip/ kulağını dört açıp mutluluktan havalara uçtu. Allah'ın lütfu bu itibarlı, asil şehzadeyi fazilet, maarif, ilim ve sulha meyilli eylesin. Allah cihan şahının bütün kıymetli evladıyla ömrünü ve mutluluğunu artırsın.

6 Didi Hâfız bendesi şevk ile târih-i tamâm

Virdi kevne mevlid-i Sultân Mahmûd inşirâh

Hâfız kulu şevkle tarih-i tam söyledi. Sultan Mahmud'un doğumu kâinata ferahlık versin (**1199**/1785) (1199/20 Temmuz 1785)

Târîh-i Vilâdet-i Sultân Mehmed bin 'Abdü'l-hamîd Hân

1. Abdülhamid Han oğlu Mehmed'in doğumu hakkında 23 beyitli kıt'a yazılmıştır.

Kaynaklarda I. Abdülhamid'in küçük yaşta vefat eden Şehzâde Mehmed adında bir de oğlu olduğu, eşi Fatma Şebsefâ Hatun tarafından bu şehzadenin anısına 1788 yılında İstanbul Fatih'te Şebsefa Hatun Camii yaptırılmıştır (Erzincan, 2010:397).

Vefatlar

Divan'da 18. yüzyılda gerçekleşen vefatlarla ilgili başka tarih şiirleri de vardır. 2017 yılında tarafımızca yayınlanan makalede vefatlar tablo halinde verildiği için burada ayrıca üzerinde durulmamıştır(Kaya Yiğit, 2017,376-379). Vefatlardan sadece Enis mahlaslı şairimizin vefatı edebiyat tarihi bakımından şairin vefat tarihini öğrenebildiğimiz düşüncesiyle Enîs'in vefatı ile ilgili tarih şiirine yer verilmiştir.

Tarih-i Vefât-ı Müderris Enis

18. yüzyıl şairlerimizden Bandırmalı Enis'in vefatı hakkında üç beyitli kıt'a yazılmıştır. Kıt'a'nın tarih düşürülen son beyti aşağıdadır:

Didi Afîf du'â ile cevherî târîh

Mülâzım ola gılmân Enîs'e enîs (1189/1775-1776)

Büyük müderrislerin Enis Efendisi ki Şeyh Reis'in ruhu, kemâline erip gurur diyarından ayrılıp kabre arkadaşsız ve dostsuz dahil olunca, Afîf dua ile cevherî tarih söyledi. Gılman, Enîs'e arkadaş olsun.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğündeki "Enis, Bandırmalızâde Şeyh Seyyid Enis Efendi" maddesinde, Enis'in Bandırmalı olduğu, I. Abdülhamid dönemi şairlerinden olduğu, vefat tarihinin bilinmediği ifade edilmiştir. Divan'da düşürülen tarihle I. Abdülhamid dönemi şairlerinden Enis'in vefat tarihi 1189/1775-1776 olarak şiirle arz edilmiştir.

Afîf Divanının Yazılış Tarihi 1210/1795-1796 İle İlgili Şiir

Afîf Divanının yazılış tarihi ile ilgili 6 beyitli tamiyeli tarih manzûmesi yazılmıştır. Aşağıda şiirin ilk ve son beyti ile günümüz Türkçesine aktarımı bulunmaktadır:

1 Hamdülillâh âfiyetler bu kitâb-ı müstetâb

Oldı tamga-dâr anber pâye-i temme'l-kitâb

6 Bîd ü serv-âsâ bu mısrâ' oldı mevzûn u latîf

Hamd ola Mevlâ'ya sıhhatle yazıldı bu kitâb 1210/1795-1796 **1212 2**

Allah'a hamd olsun bu bitirilmesi zor görülen kitap temme'l-kitâb ibaresiyle mühürlendi. Hakk'ın yardımı ve lütfuyla Salih Afif'in kalemi resim ve yazısında tam dikkatle, kitabın baş tarafını iki fihrist ile tezyin eyledi. Birisi hikâyelerin yerini gösterir. Diğeri faslü'l-hitâb kelimeleri bulmak için münasiptir.Bu nüsha diğerleriyle nisap sahibi efendinin nüshası oldu. Yazılış tarihini hesap ederken âlemin gülbahçesine bir gül fidanı gibi hatıradır. Bu mısra söğüt ve selvi gibi vezinli, düzgün ve latîf oldu. Allah'a hamd olsun ki bu kitap sıhhatle yazıldı. 1210/1795-1796

Sonuç

Osmanlı döneminde manzum-mensur yazılmış edebi eserlerde; divanlarda, mesnevilerde dönemin tarihi hadiselerini aydınlatan beyitlere, mensur yazılara rastlamak mümkündür. Bu hususta tarih ve edebiyat birbirine destek olacak satırlar ve beyitlerle doludur. Afif divanında da çok hacimli olmamasına rağmen 18. yüzyılın tarihî hadiselerini manzum mısralar halinde gözlemlemekteyiz. 18. yüzyıl ve sonraki dönemlere ait divanlarda, konusunu tarihî olaylardan alan mesnevilerde, müfredlerde dönemin tarihine ışık tutan şiirlerin yazıldığına şahit olmaktayız. Divan'daki şiirlerden bir kaç tanesi Nâzım, Avnî, Hâfız, Feyzî, Seyyidâ gibi şairlere aittir. Afif, III. Mustafa, I. Abdülhamid. III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde yaşamış olup Divanında en çok 15 yıl süren I. Abdülhamid, ailesi ve dönemiyle ilgili şiirler bulunmaktadır. 19 yıl süren III. Selim devri tarih şiirlerinin sayısı I. Abdülhamid dönemine göre daha azdır.

Divan'da geçen tarihe veya edebiyat tarihine ışık tutan şiirlerdeki hadiselerin tarih sayfalarında pek çoğu kayıtlı olsa da bunların manzum olarak ifadesi ayrı bir değer taşır. Bazen de tarih sayfalarında görülmeyen bir olayın tarihini şiirle beraber bulmak, tarih sayfalarında unutulmuş bir şahsiyetin ismini, hakkındaki bilgiyi tespit etmek mümkündür. Anadolu kazaskerliğine tayin olunan Ahmed Şemseddin Efendi'nin kazaskerliği döneminde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda bir belgede imzasına rastlanmış, Afif'in Divanı'nda Ahmed Şemseddin'in kazaskerlik görevine

tayini hakkında kıt'a şeklinde şiir bulunmaktadır. Bunun gibi ve yazıdaki diğer tarihî hadiseler gibi tarih sayfalarında gerçekleşmiş hadiselerin divanlarda edebi olarak yansımasına şahit olmaktayız. Bu bakımdan tarih araştırmaları için divanlar ihmal edilmemesi gereken temel kaynaklardandır.

Kaynaklar

Aktepe, M. (1988). "Abdülhamid I" TDV İslam Ansiklopedisi. C. 1.. Sf. 213-216. ISBN: 9789753894289

Beydilli, K. (2013). "Selim III" TDV İslam Ansiklopedisi. C. 36. Sf. 420-425. ISBN: 9789753895668

Beydilli, K. (2013). "Yusuf Paşa (Koca)" TDV İslam Ansiklopedisi. C. 44. Sf. 23-25. ISBN: 978-975-389-785-3

Erzi, İ. (1987). Ayvansaraylı Hüseyin Efendi-Hadîkatü'l-cevâmi. Tercüman Yayınları. İstanbul. https://www.scribd.com/document/589896176/Ayvansarayi-H-1987-Erzincan, T. (2010). "Şebsafâ Kadın Külliyesi" TDV İslam Ansiklopedisi. C. 38. Sf. 397-398. ISBN: 978-975-389-590-3

Galitekin, A. N. (2011) Ayvansaraylı Hüseyin Efendi-Hadîkatü'l-cevâmi. İşaret yayınları. İstanbul. ISBN: 9753501188

İpekten, H. vd (1988) "Feyzî" Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını. Ankara.

Kaplan, Y. (2020). "Abdî, Subhî-zâde Abdullâh." Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü.
ISBN: 978-9944-237-86-4

Karatay, H. (2008). Hattat Divan Şairleri. Akçağ Yayınları. Ankara. ISBN: 9789753389105

Kaya Yiğit, B. (2018) XVIII. Yüzyıl Hattat Divan Şairi İstanbul Ayvansaraylı Afîf Efendi ve Divanı. Akçağ Yayını. Ankara. ISBN numarası 6053424161

Kaya Yiğit, B. (2017) Yurtdışındaki Kütüphanelerde Bulunan Eserlerimizden Ayvansaraylı Afîf Divanı ve Şairin Hayatı. 1. 11. 365-381. ss. Türük. https://doi.org/10.12992/turuk391

Kesik, B. (2020). "Enis Bandırmalı-zâde Şeyh Seyyid Enis Efendi." Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. ISBN: 978-9944-237-86-4

Küçük, M. vd. (1995) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını. Ankara ISBN: 975-19-1247-4

Maurice Nahman https://arce.org/maurice-nahman-antiquities-collector-dealer-and-authority/ Erişim Tarihi: 11.10.2026.

Özcan, A. (1993) "Cülûs" TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul. ISBN: 9753894357

2. BÖLÜM

PADİŞAH FERMANLARI İLE KASİDELER ARASINDA YAPI VE ÜSLUP BENZERLİĞİ

İsrafil BABACAN[1]

Giriş

Osmanlı kültürünün, bütün halinde gelişen ve sanat-edebiyat başta olmak üzere pek çok sahada benzer özellikler gösteren bağdaşık bir kültür olduğu söylenebilir. Bu kültürde, özellikle edebî metinlerin aynı kaynaktan ortaya çıkmak bakımından benzer şekil ve üslup özelliklerine sahip olması, garipsenecek bir durum değildir. Öncelikle unutulmaması gereken şey, Osmanlı devrine ait yazılı bir metnin, edebiyatla ilişkilendirilmesinin mümkün olmasıdır. Dolayısıyla seçkin ve üst dile sahip padişah fermanları da devrin diğer edebî türleri ile ilişkilendirilebilir.

Temelde nesir ürünü olan padişah fermanları, diğer nesir eserleriyle paralel bir yapıya sahiptir. Yani, genelde süslü ve ağdalı anlatımı vardır. Ayrıca yüksek bir makamdan sadır olması ve genelde dönemin inşa kurallarını iyi bilen nasirlerce kaleme alınması; öte yandan bu nasirlerin bazen manzum eserler de yazması, ferman ile -başta kasideler olmak üzere- çeşitli edebî tür ve şekillerin müşterek vasıflar göstermesinin nedeni olabilir. Ayrıca hangi tür ve şekilde olursa olsun Osmanlılara ait edebî ürünlerin, aynı hâkimiyet ve felsefe anlayışından neşet ettiği açıktır. Bu düşüncelerden hareketle yaptığımız incelemede, Divan şiirinin en önemli manzumelerinden olan kasideler ile, en azından klasik dönemde, devlet kanunlarının uygulanmasını sağlayan padişah fermanları arasında kimi benzerlikler olduğunu gördük.

Farsça "emir, buyruk" anlamına gelen ferman, "bir iş veya maslahat siparişini mutazammın padişah tarafından verilen yazılı emir manasına gelir bir tâbirdir". Kelimenin resmî manası ise, "herhangi bir iş hakkında padişahın âlâmet-i şerîfe denen tuğralı emri demektir" (Pakalın, 1993, s. 607). Doğrudan padişah tarafından gönderilmek, "Dîvân-ı Hümâyûn ve Paşakapısı'ndan sadır

[1] Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ORCİD: 0000-0002-5613-3940.

olup tuğra bulundurmak" (Kütükoğlu, 2018, s. 99; 1998, s. 12) ve "burada alınan kararlara uygun olmak" (Kütükoğlu, 2023, s. 400) ilk ve en önemli şartlarındandır. Ancak "Hatt-ı humâyûn" ve "İrade" dışındakilerin padişah alameti olan tuğra ihtiva ettiklerini (Kütükoğlu, 2018, s. 99) belirtmek gerekir. Fermanlar Osmanlı devlet vesikaları içinde lâik karakterli belgelerdir ve bunlar, hükümet tarafından dünya işlerine ait çeşitli alanların düzenlenmesini esas alır. Çoğu kez padişah adına yazıldıklarından, "nâme-i hümâyûn, ahidnâme-i hümâyûn" gibi adlar alırlar (Gökbilgin, 1992, s. 53). Ayrıca "tevki" ve "emr-i şerîf, hükm-i şerîf" (Uzunçarşılı, 1984, s. 281-282), "emr-i âlî" (Kurt-Ceyhan, 2012, s. 210) gibi isimler ve padişaha aitliğini ve kıymetini belirtmek için "âlî-şân, humâyûn, pâdişâhî, celîlü'l-kadr, saâdet-unvân, şeref-iktirân, vâcibü'l-iz'ân, vâcibü'l-imtisâl, kadr-tüvân…" (Kütükoğlu, 2023, s. 400) benzeri sıfatlarla süslenirlerdi.

Fermanlar genelde, maliyeden sadır olan genel fermanlar ve şahsî müracaat üzerine Dîvân-ı Humâyûn'dan yazılanlar olmak üzere iki kısma ayrılabilir (Uzunçarşılı, 1984, s. 282; Kütükoğlu, 2023, s. 401). Fermanlar Osmanlı kanunnamelerinin de temelidir. Fermanlar hakkında İnalcık, şu genel değerlendirmede bulunur:

"*Fatih devrinde ve daha önceleri, sultânî-örfî kanûnlar, bir düzen isteyen belli konular üzerinde çıkarılmış fermanlardan ibarettir… Fâtih devrinde örfî-sultanî hukuk alanında, özellikle iktisadî-malî konularda geniş bir kanûn koyma etkinliği kendini göstermiştir ve genel kanûnnâmelerin yanı başında ferman-kanûnlar büyük bir sayıya varmaktadır… Ferman-kanûnlar, çok kez yalnız bir gruba veya bir nevi göreve ait emirlerdir. Burada, Osmanlı İmparatorluğu'nda hukukun şahsîliği prensibi, vergi kanûnlarının bölge veya gruba göre özel niteliği söz konusudur. Bu hükümler, doğrudan doğruya bir grubu ilgilendirdiği gibi, bir görevliye uygulanacak hususları bildirmiş olabilir*" (İnalcık, 2015, s. 237-238).

Arap edebiyatından doğup Fars edebiyatı üzerinden Türk edebiyatına geçen kaside ise, medh/övgü başta olmak üzere çeşitli konularda kaleme alınan beyit esaslı manzum bir edebî üründür. Gazelle aynı yani ilk beytin mısraları kendi arasında kafiyelidir. Diğer beyitlerin son mısraı, ilk beyitle kafiyelidir. Bu bakımdan en azından Türk edebiyatı için onu nazım şekli açısından gazelle bir tutan bir görüş vardır (Kurnaz-Çeltik, 2011, s. 120-121). Gazelden en önemli farkı, daha sonra ayrıntısıyla görüleceği üzere, gazel gibi

tek bölüm değil, altı bölüme kadar çıkan farklı kısımlardan müteşekkil olmasıdır. Kaside Arapça, "niyet etmek, yaklaşmak" anlamındaki "kasada" kökünden gelir (İpekten, 1998, s. 38). Kasideler, çeşitli çevrelerde, bir kişiyi övmek ve genellikle karşılığında caize ya da başka yardımlar istemek amacıyla yazılan şiirler olarak bilinse de, aslında dinî konulardan tarih düşürmeye, ölüme ve sünnet düğünlerine kadar çok çeşitli konularda kaleme alınabilirdi. Ayrıca yaygın olan kanaatin aksine sadece padişah başta olmak üzere devlet adamlarına değil, Allah, peygamber, dört halife, diğer din ve tarikat büyüklerine, şeyhülislamlara, diğer şairlere ya da kaside şairinin yardım gördüğü veya arzu ettiği herhangi bir kimse adına da yazılabilirdi. Dolayıyla kasideler fermanlar gibi, sadece yüksek makamlardan belli emirleri nakleden metinler değildir.

Kimi kasidelerin içerikleri tarihî belge niteliğindedir. Bu açıdan tarihe, edebiyat tarihine, folklora, sosyal psikolojiye, etnografyaya kaynaklık edebilirler (Aydemir, 2002, s. 145). Bizim çalışmamız açısından önemi ise, yazılış sebebinden yapısına, oradan üslubuna kadar önemli farklılıklar yanında, fermanla bazı ortak niteliklere sahip olmasıdır.

I. Yazılış Sebepleri Açısından Ferman ve Kaside

Kütükoğlu'na göre fermanlar, "re'sen" ve "mürâcaat üzerine" olmak üzere iki temel nedene dayanarak oluşturulurdu. Re'sen yazılanlar asker sevki, vergi, devlet işlerine dair diğer fermanlar, Dîvân-ı Humâyûn kararları ve ilgili şahıslara padişah emirlerini içerirdi. Mürâcaat üzerine kaleme alınanlar ise fermanların önemli bir kısmını teşkil etmekte olup beylerbeyi, sancakbeyi gibi bir devlet görevlisinin ya da halktan birinin başvurusu ile kaleme alınırdı. Bazen şehzadelerin de istekleri göz önünde bulundurulurdu (2018, s. 116). Kimi zaman da, gerek görülmesi halinde "padişahın kendisinin doğrudan verdiği emir üzerine çıkarılırdı" (Yekeler vd., 2021, s. 34). Fermanların yazılış sebebi, "iblağ" kısmında belirtilirdi. Bu kısım, fermanın "yazılış sebebini teşkil eden olayın cereyan şeklini, sebep ve şartlarını bildiren" (Gökbilgin, 1992, s. 70) kısımdır. Örneğin İkinci Beyazid'in, annesine Amasya'da Ağça Mahmud köyünü verdiğine dair 892/1487 tarihli bir fermanda ve Kanunî Sultan Süleyman'ın, Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya Şehzade Mustafa'nın yanına kaçmış olan posta Tatarları hakkında yazdığı fermanlardaki yazılış sebebi kısımları (iblağ) şöyledir:

"*Sebeb-i tahrîri tevkî'-i humâyûn ve mûcib-i tastîri hükm-i nâfîzi meymûn infazehullahu ilâ-yevmi yeb'asûn oldur kim şimdiki halde iftiharü ihavâtîn tecannisâi fî-âlem vâlidem hazretlerine Amasya tevâbi'inden olan Ağçe Mahmud adlu köyü merhum Hüseyin Çelebi tahvilinden mahal görüp virdüm ve buyurdum ki…*"

"*…tevkî'-i refî'-i humâyûn vâsıl olıcak malûm ola ki bazı Tatarlar gaybet idüp oğlum Mustafa merhûmun yanına varmış imiş hâliyâ müşârünileyh fevt oldukda mezbûr Tatarlar gaybet eyleyüp hâliyâ ol câniplere gitdükleri istima' olınmagın buyurdum ki…*" (Uzunçarşılı, 1941, s. 124 ve 129).

Bazı fermanların iblâğ kısımlarında, bir vak'a anlatımı ayrıntısıyla yapıldıktan sonra verilecek emre geçilir. Mesela aşağıya aldığımız Fatih Sultan Mehmed'in, Çelebi Kızı Rukiyye Hatun'un Galata yakınlarındaki çiftliğine yapılan müdahale üzerine buyruğunu içeren fermanın ilgili iblağı böyledir:

"*tevkî'-i refî' vâsıl olıcak ma'lûm ola kim dârende-i hükm-i hümâyûn Mevlânâ Çelebi Kızı Rukiyye Hâtûn dergâh-ı mu'allâma Galata kurbunda bir çiftlicik satun aldum. Mezkûr çiftlik kenârında kiremid işlenür furunlar vardur. Ol furunlara yine mezkûr benüm çiftlikden takrîben on yıl durur toprak alurlaridi şimdiki hâlde ol yeri koyup evlerimiz yanında avlalığı ve bostanlığımızdan almak isterler hâlbuki evvelde kat'â alınagelmiş değildür. Bî-vech hayf etmek isterler deyü arz etdi. İmdî buyurdum ki*" (Çelik vd., 2018, s. 27).

Konuları en genel anlamda dinî ve dinî olmayanlar şeklinde ikiye ayrılabilen kasideler ise, çok çeşitli nedenlerle kaleme alınmıştır. Din konulu kasidelerin yazılış nedenleri gayet açıktır: Allah'a yakarış, günahlardan af dileme, acizliğin izharı, Hazret-i Peygamber'in şefaatine nail olma vs. İpekten'e göre dinî konular dışında yazılan kasideler ise geçim kaynağı vesilesiyle kaleme alınmıştır. Bu maksatla hemen her olay, kaside yazılmasına vesile olmuştur. Örneğin padişahın tahta oturması, şeyhülislamlık ve vezirlik vermesi, savaşlardaki zaferler, bayram ve düğün kutlamaları; çeşitli şahsiyetlerce saray, kasr, çeşme veya hamam yaptırılması gibi vakalar, kasidelere yazılma sebebi olmuştur (1997, s. 40). Anılan nedenler dışında daha pek çok kaside yazma vesilesinden söz edilebilir. Fermanların aksine kasidelerin yazılış nedeni, asıl metnin içinde değil, genelde Farsça başlıklarda yer alırdı. Kimi zaman da, metnin beyitlerinden bir ya da bir kaçı ile ifade

edilirdi. Örneğin "Su Kasidesi"nin son beytinde Fuzulî, bu kasideyi Hazret-i Muhammed övgüsünde yazma nedenini, "*mahşer gününde, yüzüne susamış (gönlümün) kavuşma pınarından mahrum olmamasını umarım*" anlamındaki şu beyti ile açıklamıştır:

Umduğum oldur ki rûz-ı haşr mahrûm olmayam

Çeşme-i vaslun vire men teşne-i dîdare su

Aşağıda verilen beyitlerde Nâbî, sadrazam Amucazâde Hüseyin Paşa'ya takdim ettiği medhiye kasidesinde, övgünün bir bölümünde zaruret halinde olduğunu anlatmaktadır. Yaşlılık halinde maruz kaldığı bu durum karşısında Paşa'nın şanına layık yardım umduğunu belirtmektedir. Eski şairlerin iltifatlar içindeyken, kendisinin zaruretlerle boğuşmasını sorgulamaktadır. Sonra da Paşa'nın yardımını hissettiğini ve bu kadar "arz-ı merâm"ın kasideden maksada yeterli olduğunu beyan etmektedir:

Pîrlik vakti ta'ayyüş gamını çekmekdedür

Dest-i cûdundan umar şânına lâyık ikrâm

İltifât-ı kudemâ görmiş iken lâyık mı

Kala gird-âb-ı zarûretde hazîn u nâ-kâm

Var zamîrinde sana niyyet-i lutf ey Nâbî

Eyler ihsâna kifâyet bu kadar arz-ı merâm (Nâbî, 1997, s. 95)

XVIII. yüzyıl şairi Mezâkî şu beyitleriyle, vezîr-i a'zam Ahmed Paşa'dan "tuğra" kelimesi ile sembolize ettiği devlet hizmeti isteğini ve talep ettiği vazifeye hazır olduğunu dile getirmektedir. Söz konusu beyitlerin alındığı kasidenin, "iltimâs-nâme berây-ı Ahmed Paşa" başlığını taşıması, ayrıca şairin kaside yazmaktaki maksadını açıkça anlatmaktadır:

İtmâm-ı nakş-ı hıdmete âmâdeyüm yine

Hak'dan hemân müsâ'ade-i tâm isterin

Şimdengerü Mezâkî bu nazm-ı bülend ile

Teşmîr-i sâk-ı tuğra-i nazzâm isterin (Mezâkî, 1991, s. 224)

Hemen tamamen Farsça olan kaside başlıkları da şairlerin bunları yazma maksadını anlattığını söylemiştik. Mesela kasidesinin şu başlığıyla Şeyh Gâlib, Sultan III. Selim'den Galata Mevlevihanesinin tamir edilmesini talep etmektedir: "*Galata Mevlevî-hânesi Ta'mîr Olunmak İçün Hudâvendigâr Sultân Selîm Hân Hazretleri Huzûrlarına Takdîm Olunan Kasîde-i Ra'nâ*" (Şeyh Gâlib, 1993, s. 125). Bir na'tını Rızâyî, peygamberden lütuf ve kerem isteğiyle kaleme aldığını şu başlıkta açıkça izhar eder: "*Recâ-yı Lutf u Kerem-i Fahr-i Âlem Seyyid-i Evlâd-ı Âdem-sallâllâhu aleyhi ve sellem*" (2005, s. 30). Süheylî ise, Estergon zaferi dolayısıyla padişaha kaside sunduğunu şu Türkçe başlıkla anlatır: "*Sa'âdetlü Pâdişâh-ı Nusret-penâh Edirne'de İken Serdâr-ı Zafer-şi'âr Tarafından Estergon Kal'asının Fethi Müjdesi Geldükde Bu Kaside Dinilüp Rikâb-ı Humâyûna Virilmişdür*" (2007, s. 69). Kısacası şairler kasidelerde, hem başlıklar hem de beyitler vasıtasıyla maksatlarını anlatır.

Ferman ve kasidelerin her ikisinde de münşî ve şairlerin maksadının belirtilmesi, müşterek bir vasıftır. Fermanlarda metinsel olarak maksat bulunurken kasidelerde maksat çoğu kez başlıkla ifade edilir. Kimi zaman kasidelerdeki bu farklılık, fermanlarda olduğu gibi, asıl metin içinde yer alan beyit ya da beyitlerle şiirin yazılma nedenini anlatmak suretiyle fermanlara benzer bir hal alır. Her ikisinde de kaleme alınış maksadını ifade eden kısımlarda, sebep gösteren kelime, ek ya da ibareye rastlanır.

II. Ferman ve Kaside Başlıkları

Kasidelerin pek çoğunda -kimi zaman yazılış sebebini de gösteren- bir başlık bulunmasına rağmen, fermanların ekseriyetinde, belirli bir başlıktan söz edilemez. Ancak fermanı gönderen padişahın tuğrası, bir bakıma başlık rolü üstlenmektedir. Çünkü tuğralar genelde, belgenin başında, en üst kısımda yer alırdı.

Fermanlarda açıkça bir tuğra yer alması yanında, Osmanlı tarih vesikalarındaki "nişân-ı şerîf-i âlî-şânî/sultanî, tuğra-yı garrâ-yı samî-mekân-ı hakânî, tevkî'-i refî'-i humâyûn, nişân-ı humâyûn/meymûn; ferman, berat ve hükümlerin sonundaki alâmet-i şerîfe" (Uzunçarşılı, 1941, s. 106) gibi tabirlerin hepsi de tuğra manasına gelir. Ayrıca tuğralarda, "isim ve sıfatlardan

başka el-muzaffer dâimâ tabiri bulunmaktadır (Kütükoğlu, 2018, s. 73). Kimi araştırmacılarca fermanın bir rüknü sayılan, aslında bütün Osmanlı diplomatik belgelerinde yer alan ve "tahmid/temcid" adında bir kısım vardı. Burada Allah'a hamd edilip peygambere salat-selam gönderilirdi. "Bismihi" kelimesinin de kısaltılmasıyla sadece "hüve" kelimesine; hatta bazen "hu" tabirine kadar indirilen biçimine yer verilirdi. Buna karşılık "hüve" ile "tuğra" arasında oldukça uzun bir mesafe bırakılarak Allah'ın yüceliğine atıf yapılmış olmaktaydı (Kurt-Ceyhan, 2012, s. 210). Bu uygulamanın, kasidelerde kimi zaman başlık yerine yazılan "besmele" ile benzerlik gösterdiği açıktır.

Şimdi fermanların başında tuğra ile birlikte yer alan başlıklar ile kimi kasidelerin başlıklarında yer alan memduh ve kasideyi ifade eder sıfatları, tablo halinde mukayese edelim:

Tablo 1

Fermanlarda	**Kasidelerde**
Nişân-ı şerîf-i âlî-şânî/sultanî, tuğra-yı garrâ-yı samî-mekân-ı hakânî, , tevkî'-i refî'-i humâyûn, nişân-ı humâyûn/meymûn, alâmet-i şerîfe, el-muzaffer dâimâ, hüve'l-hayyü'l-Ganî, hüve'l-Ganî, Hüve'l-Ganiyyü'l-mugnî, Hüve, Hû vs.	Aleyhi'r-rahmet-i ve'l-gufrân, be-nâm-ı/berây-ı, der-vasf-ı, der-sitâyiş-i/der-medh-i, destûr-ı mu'azzam, sâhib-fezâ'il, pâdişâh-ı celîlü'ş-şân, ahter-i burc-ı sa'âdet, sa'âdet-unvân, sâhib-kırân, pâdişâh-ı zılüllâh,ziyâ-bahş-ı zemîn ü zamân, sâhib-atâ, sâhib-kerem, sadr-ı mükerrem, allâmetü'l-asri ve'z-zamân, kasîde-i garrâ, kasîde-i mergûbe, suhan-peymâ, cihân-ârâ, kasîde-i ra'nâ, kasîde-i güzîn, kasîde-i belâgat-unvân, ifâde-i sadâkat-unvân vs., ya da sadece besmele.

Tabloda da görüldüğü üzere, kaside başlıklarında yer alan niteleyici sıfatlar, fermanlara nispetle oldukça çeşitli ve ayrıntılıdır. Çünkü kasideler, daha fazla türe sahiptir ve padişah fermanları gibi tek bir makamdan sadır olmaz. Bunun bir diğer sebebi, kaside yazarları ile konumlarının, çok çeşitli olmasıdır. Muhatapları da fermanlara göre çok daha fazladır. Ayrıca kaside, resmî bir vesika olan padişah fermanları gibi diplomasinin sınırlayıcı formu ile kısıtlanmamıştır. Başlıklarda kullanılan sıfatların bazıları müşterek olduğu gibi, her ikisindeki ifadeler övücü, yüceltici, yüksek makamlara işaret edici ve edebî üstünlüğü belirtir niteliktedir. Aralarındaki en belirgin ortaklık ise, kimi

kasidelerin başındaki besmele ile hemen her fermanın asıl metni önünde yer alan "hüve, hû" ifadelerinin mütekabil vazifeler üstlenmesidir.

III. Ferman ve Kasidelerde Yapı

Fermanlar, "rükn/rükün" adı verilen bölümlerden oluşurdu. Kasidelerde olduğu gibi söz konusu ferman rükünlerinin özel adları vardı. Hem fermanlarda hem diğer Osmanlı resmî belgelerinde "yazı bölümlerinin her bir parçasına, ihtiva ettiği unsurlara rükün (erkân) denirdi. Bu unsurların sayısı, şekli, belgenin (nâme, ferman, berat …) niteliğine göre değişirdi (Gökbilgin, 1992, s. 53 ve 54). Fermanın rükünleri hakkında ilk defa tasnif yapan Uzunçarşılı'ya göre ferman, şu altı rükünden müteşekkildir: "1. Ferman lafzının zikri (Allah adının zikri de olabilir) 2. Mürselünileyhin ismini kendi mevkiine münasip dua ve sena ile zikretmek 3. Fermanın gönderilmesinin sebebi 4. Mürsilin arzusunu mürselünileyhe emretmek 5. Murad olunan şeyi tasrih eylemek 6. İtmam ve muvaffakıyyatına dua ile nihayet vermek 7. Tarih ile fermanın gönderildiği mahallin adını zikretmek" (1984, s. 281). Bu format, kimi değişikliklerle çoğu araştırmacı tarafından kabul görmüştür. Ancak bir araştırmada fermanlar, fizikî gereklilikleri ve muhtevaları dikkate alınarak genel anlamda giriş protokolü, vesikanın muhtevası ve son protokol (hâtime) ana başlıkları altında[1] dokuz kısma ayrılmıştır. Ayrıca, genel anlamda fermanda tuğra bulundurmak, padişaha yakışır ifadelere yer vermek, gönderilen kişinin rütbesine riayet etmek, gönderilenin ismi yazılmadan önce düstûr-ı mükerrem, mefhârü'l-kudât, kıdvetü'l-akrân gibi ifadelerle ona senâda bulunmak; isminden sonra ise edâmullâhû teʿâlâ iclâlehû, zîde ilmuhû, zîde kadruhû gibi mevkiine uygun bir duâda bulunmak ve fermanın sadır olma sebebini belirtmek (Kütükoğlu, 2018, s. 100) ferman metnin asgarî şartlarıdır.

[1] Bu tasnif şu şekildedir: "I. Giriş Protokolü**:** 1. Da'vet (Allah'ın adı ile başlama; Tesmiye-da'vet- tahmid veya temcidd), 2. Tuğra (Sultanın alamet-i şerîfi) 3. Elkab (fermana muhatab olan şahıslann lakabları) 4. Dua (muhatablann makamlarına göre belirlenmiş dualar)**.** II. Vesikanın Muhtevası:5. Nakil veya İblağ (fermanın yazılma sebebinin izah edildiği bölüm) 6. Emir veya Hüküm (verilen emir veya hükmün bildirildiği bölüm) 7. Te'kid, Tehdit, Lânet ve Te'yid (emrin tekrarı, rnuhatabların uyanlması, emre uymayanların ikaz olunması ve belgenin geçerlilik alameti olan tuğraya dikkat çekilmesi.). III. Son Protokol (Hatime): 8. Tarih (belgenin yazıldığı tarih) 9. Mahall-i Tahrir (yazıldığı yer)" (Gök, 2000, s. 213-214).

Kaside ise, hemen tüm kaynakların ittifakıyla nesib veya teşbib, girizgâh[2], asıl bölüm (bazı kaynaklarda maksud ya da medhiye diye zikredilir), tegazzül, fahriye ve dua adlı kısımlardan oluşur. Şimdi öncelikle, ferman ve kasidelerin bölümlerini bir tabloda görerek bunların özelliklerini karşılaştırmalı olarak inceleyelim:

Tablo 2:

Fermanın Bölümleri	**Kasidenin Bölümleri**
1. Ferman lafzı/Allah lafzı 2. Gönderilenin makamına uygun sena/dua 3. Fermanın gönderilme sebebi 4. Gönderenin emir veya arzusu kısmı 5. Murad olunan şeyin açıklanması 6. İstenen şeyin tamamlanmasına dair dua/te'kid 7. Tarih ve fermanın gönderildiği mekan	1. Nesib veya teşbib 2. Girizgâh 3. Maksûd/Medhiye 4. Tegazzül 5. Fahriye 6. Dua

Fermanın ilk bölümü, ferman lafzının başlangıçta yer alması ya da Allah lafzının kısaltmalı olarak zikredilmesidir. Bu bölüme batı dillerindeki benzer belgelerde "invacation" denirdi. Osmanlı diplomatik dilinde ise, "tahmid, temcid" (Kütükoğlu, 2018, s. 100) veya "tesmiye, davet" (Gök, 2000, s. 213) denirdi. Bu rükün fermanda son derece basit olup "hüve" ve "hû" şeklinde Allah'ın adının zikredilmesi biçimindedir (Kütükoğlu, 2018, s. 100). Bu kısımda peygambere salât ve selamın yer aldığı da görülmüştür (Kurt-Ceyhan, 2012, s. 210). Örneğin, Fatih Sultan Mehmed tarafından sadır olan Venediklilerce yapılan Galatas isimli yıkık bir kaleye bir kısım insanların yerleşerek çevreye zarar vermesi dolayısıyla bunun önlenmesine dair yapılan daha önceki bir anlaşmaya uyulmadığını hakkındaki ferman, "hüve'l-ganî" ifadesi ile başlamaktadır. Ya da aynı padişahın Bursa, İstanbul, Amasya ve Kastamonu bölgelerinin vergisini toplayan Ahî oğlu Muslihiddin'in hazineye olan borcunu bir an önce göndermesine dair fermanı, "sûretü'l-hükmi's-sultânî ve't-tevkî'il-hâkânî" başlığını taşımaktadır (Çelik vd., 2018, s. 109 ve

[2] Aslında girizgâh bağımsız bir bölüm olmayıp her bölümün başlangıcında bulunan ve daha çok bir ya da birkaç beyitten müteşekkil yeni bölümü haber veren geçiş beyti/beyitleridir (Aydemir, 2002, s. 145).

37). Özetle Osmanlı padişah fermanlarının "ferman lafzı" denilen ilk rüknü, genellikle Allah adına işaret eden kısa bir ibare ya da belgenin niteliğini gösterir Arapça bir ifadeden oluşmaktadır. Bu durum, az sayıdaki kasidenin başında besmele lafzının bulunması veya "kasîde der-medh-i Sultan Süleymân" örneğinde olduğu gibi kasidenin niteliğini ve içeriğini anlatan Farsça bir ifade ile başlanmasına benzer. Bu önemli benzerlikle birlikte aralarındaki en mühim fark, ferman niteliğinin Arapça, kaside niteliğinin Farsça anlatılmasıdır. Osmanlı edebî dilinde Fars edebiyatının model alınması ancak ilim ve diplomasi dilinde Arapçanın yaygın olması, bunun temel nedeni olmalıdır.

Fermanın ikinci rüknü, "gönderilen kişinin makamına uygun dua ve senada bulunmak"tır. Fermanlarda tuğrasının altındaki metin kısmında, fermanın gönderildiği kişinin şanına uygun lakapları anılır ve isminin zikrinden sonra yine isim ile rütbesine uygun bir dua yer alırdı (Kurt-Ceyhan, 2012, s. 210). Mesela II. Beyazıt'ın, İçil sancak beyi Umur Bey'e gönderdiği fermanda ilgili kısım şöyledir: "*Fahrü'l-umerâi ve'l-ekâbir mustecmi'u'l-me'âlî ve'l-mefâhir zü'l-menâkıbi ve'l-me'âsir İçil Sancağı Beği Umur Bey zîde izzuhu*". Şu örnekte de Kanunî Sultan Süleyman'ın Erzurum beylerbeyi Ayas Paşa'ya gönderdiği fermanın sena ve dua rüknü şöyledir: "*Emîrü'l-ümerâ'il-kirâm kebîrü'l-küberâ'il-fihâm zü'l-kadri ve'l-ihtirâm sâhibü'l-izzi ve'l-ihtişâm el-muhtas bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'l-allâm Erzurum Beylerbeyisi Ayas dâme ikbâlehu*" (Uzunçarşılı, 1941, s. 127 ve 130). Kasidelerde ise dua, genellikle ayrı bir bölüm halinde metnin sonuna doğru yer almaktadır. Ancak bilhassa medhiye (övgü) konulu kasidelerde, asıl bölüm içinde de memduha (övülen kişiye) yönelik dua bulunabilir. Örneğin aşağıdaki şu beyitler, bir kasidenin dua bölümünden alınmıştır:

Şimden gerü ihlâs ile hengâm-ı du'âdur
Bir kâ'ide-i nâdire-sencân-ı zamâne

Tâ kim döne geh gâh murâd üzre felekde
Bu devr-i kec ü gerdiş-i bî-cân-ı zamâne

Hak pîr ide sultân-ı cevân-baht-ı cihânı
Ki oldur sebeb-i râhat-ı sükkân-ı zamâne

Mahsûs ola ol sadr-ı kerem-kâra hemîşe
Dâd u sited-i mesned-i dîvân-ı zamâne (Mezâkî, 1991, s. 212)

Verilen şu beyit de, bir kasidenin asıl bölümü içindeki duayı içermektedir:

Handa olsa görmesün tâb-ı havâdisden zarar
Zât-ı pâkün sahlasun her fitneden Perverdigâr
(Fuzulî, 1958, s. 115)

Padişah fermanları ve kasidelerin bu bölümleri arasındaki en önemli fark, kasidede makama sunulan duanın, fermanların aksine, metnin sonunda yer alması ile kasidede asıl metin içinde de yer yer dua lafzının bulunmasıdır.

Padişah fermanlarının üçüncü kısmı, fermanın yazılış ve gönderiliş nedenini açıklayan kısımdır. Bu bölüm genelde duadan sonra gelir ve Osmanlı diplomatik dilinde "iblağ/nakil" adını taşırdı. Ancak dua ile fermanın asıl rüknü olan bu kısım arasında, "*tevki-i refi'-i humâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki*" gibi, kasidelerdeki "girizgâh" bölümünü hatırlatır kalıp ifadeler yer alırdı. Bundan sonra asıl konuya geçilirdi. İblağ/nakil, tek bir cümle olabileceği gibi, ferman metninin önemli bir kısmını da kapsayabilirdi. Ancak ferman re'sen gönderilmişse, hemen gönderilme sebebine geçilerek izahata gidilirdi. (Kütükoğlu, 2018, s. 108). Özetle bu kısımda, fermanın hangi olay veya gerekçe üzerine yazıldığı açıklanırdı (Kurt-Ceyhan, 2012, s. 210). Kütükoğlu bu iblağ/nakil hakkında, "bir memuriyetin tevcihi"ne dair fermandan aldığı şu örneği verir:

> "*Sen müstahık-ı inâyet ve müstevcib-i âfiyet olduğun ecilden hâliyâ hakkında mezîd-i inâyet-i aliyye-i şâhânem vücuda getirip...*" (Kütükoğlu, 2018, s. 108).

Kasidelerin yazılış nedeni ise, kasidenin farklı bir bölümünde olmayıp genelde asıl bölüm içinde bir veya birkaç beyitten müteşekkildir. Daha az örneği görülse de, kimi zaman kaside başlıklarında da yazılış nedenini ifade eder kısa cümle veya ifbareler olurdu. Örneğin aşağıdaki beyitlerde Sâbit,

Seyyidzâde Mehmed Paşa'ya yazdığı medhiye kasidesinin maksud (asıl bölüm) kısmında, "bir maksadının husuli için yüzlerce sefer zahmeti ve gurbet sıkıntısı çektiğini ve (bu şiiri vasıtasıyla) kendisi gibi "kudsî bir şairin meramının zillet tozu gibi yerde bırakılmamasını" rica etmektedir. Yani şiirini kaleme almasının asıl nedenini arz etmektedir:

Bir maksadun husûli içün itdüm ihtiyâr

Sad gûne zahmet-i sefer ü renc-i gurbeti

Gerd-i mezellet üzre koma hâkdan götür

Böyle yegâne şâ'ir-i kudsî kiyâseti (Sâbit, 1991, s. 230).

Nâbî ise, "*der-sitâyiş-i kâdî-i Mekke-i mükerreme es-seyyid Mustafa Efendi der-mukabele-i ihsân-ı mülâzemet be-memdûh-ı nâzım-ı kasîde*" (Nâbî, 1997, C. II, s. 138) şeklindeki Farsça kaside başlığı ile Mekke kadısı Mustafa Efendiye sunduğu övgü kasidesinin yazılış nedeninin, kendisine verilen ihsan olduğunu beyan etmektedir. Kasidelerde, padişah fermanlarının dua ile iblâğ/nakil kısmı arasındaki geçiş ifadesine benzeyen girizgâh kısımları olurdu. Ancak kasidelerde farklı olarak bu kısım, fermanlarda olduğu gibi sadece bir bölüm için değil, kasidenin her bölümünden evvel geçiş için yer alabilirdi. Yani fermanların iblâğ/nakil kısmını kasidelerde maksud bölümünün bir kısmı ile girzgâh bölümü karşılamaktadır. Örneğin aşağıda beyitte Sâbit, Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi için kaleme aldığı "sünbül" redifli kasidesinde "tegazzül" (gazel söyleme) bölümüne, şu girizgâh ile başlamaktadır:

Çemen-i vasfına nüh beyt ile bu tâze gazel

Oldı gûyâ ki tokuz lûleli bir ter sünbül (Sâbit, 1991, s. 187)

Padişah fermanlarının dördüncü bölümü "emir" veya "hüküm" adını taşıyan fermanın asıl kısmıdır. Kütükoğlu'na göre bu asıl kısma, fermanın gönderilmesine sebep olan olay özetlendikten sonra geçilir. Fermanın bu rüknü genelde iki kısımdır. Birinci kısım umumiyetle "*imdi vech-i meşrûh üzre amel olunmak bâbında"* ibaresiyle başlayıp, *"fermân-ı âlîşânım sâdır olmuşdur"* ibaresi ile son bulur. Bazen de kısaca "*buyurdum ki*" veya "*sâdır olan fermân-ı şerîfim* mûcibince", "*hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnumla sâdır olan fermân-ı celîlü'l-kadrim ile…*" gibi ifadeler yer alır. Padişahın nakil

kısmındaki düşünceleri ve diğer tutumları burada açıklanır. Emrinin yerine getirilmediği takdirde, verilecek cezalar zikredilir. Bazen de fermanın gönderildiği kimsenin daha önce verdiği bilgilerin öğrenildiği belirtilir. Kimi zaman da "buyurdum" ifadesiyle emrin ikinci kısmına geçilir (2018, s. 109-110). Aşağıda geçiş ifadeleri olan ya da olmayan fermanların emir/hüküm kısımları yer almaktadır:

> "*Sâdır olan fermân-ı şerîfim mûcibince ze'âmet-i mezbûreyi mûmâileyh Mustafa'ya….kat'î mukarrer idüp..*".
>
> "*Bir ân ve bir sâ'at te'hîr ve terahhî etmeyüp varup Diyarbekir Eyâleti'ne mutasarrıf olup mu'accelen adamın gönderüp berâtın ihrâcile mukayyed olasın*" (Kütükoğlu, 2018, s. 111).
>
> "*…emr-i şerîfüm ricâ eyledügi ecilden imdi şer'le amel olunmak emr olunup dahı göresiz fi'l-vakı' zikr olunan karyelerin rub' mâlikânesi zâviyye-i mezbûreye vakf ve şart olduğu yedinden vakfiye-i ma'mûlün-bihâ ve sûret-i defter-i cedîd-i hâkânîde tasrih olunmuş olup…*" (Kurt-Ceyhan, 2012, s. 212).

Padişah fermanlarının emir/hüküm kısmının kaside metnindeki karşılığı maksud yani asıl bölümdür. Kasidenin türüne göre asıl bölümün konusu da değişir. Mesela tevhid kasidelerinde asıl bölüm Tanrı övgüsüne ayrılırken, padişaha yazılan medhiye kasidesinin asıl kısmı, padişah övgüsü içerir. Aydemir'e göre kasideler genellikle övgü konulu olduklarından, maksud bölümü medhiye olarak da bilinir. Bu bölüm genellikle nesibten sonra girizgâhla başlar. Memduhun (övülen kişi) yer aldığı makama göre adaleti, cömertliği, kahramanlı vs. dile getirilir. Bu özellikler memduhta olmasa da, söz konusu sıfatlara dikkat çekilerek memduhun öyle olması istenir. Medhiye bölümü ekseriyetle, nesibden sonra, bir kısmı doğrudan, bir kısmı fahriyeden sonra ve pek az kısmı da tegazzülden sonra başlamaktadır (2002, s. 152-154). Çok sayıda dinî-tasavvufî kaside ise, sadece maksud kısmından teşkil olunmaktadır. Maksudun, fermanlardaki emir/hüküm rüknü ile en önemli benzerliği, bu rükne geçiş ifadeleri babında kasidede de girizgâhın yer almasıdır. Yoksa kasideler, fermanlarda olduğu üzere emir makamından değil, rica makamından sadır olur. Aşağıda, bir kasidenin maksud bölümüne geçiş içeren girizgâhı yer almaktadır:

Derd ü mihnet çekme dergâhında ey Bâkî yüri

Arz kıl bilmezse hâlün hazret-i Sultân eger (Bâkî, 1994, s. 32)

Kaynaklarda yalnızca Uzunçarşılı'nın yaptığı ferman yapısı tasnifinde bağımsız bir bölüm olarak zikredilen "murad olunan şeyin açıklanması" (1984, s. 281) adlı beşinci rükün, fermanın bölümlerini tasnif eden diğer kaynaklarda, emir/hüküm rüknünden ayrı görülmez. Aslında kimi padişah fermanlarında geçen "murad olunan/muradımca" ifadesi, bu kısmın bağımsız bölüm olduğu zannına sebep olmuştur diye düşünmekteyiz. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed'in bir fermanından alınan şu cümlelerde, böyle bir ifadeye yer verilmiştir: "*Zîrâ sizin geri aldığınız hiçbir şeyi noksan bırakmamaklığınızı **murâd ettiğimizi** her dâim beyân eyledik….. Skutari (İşkodra)'daki Bojana (Boyana) Nehri'ni evvelden olduğu hâl üzre hudûd ittihâz etmemenizi **murâd eyledik***" (Çelik vd., 2018, s. 99). Kasidelerde ise şairlerin murâdı, metnin sunulduğu kişiye rica biçiminde, maksud bölümünün bir kısmında, genellikle de orta ya da duadan önceki son kısımda yer alır. Örneğin şu beyitleriyle Sâbit, İbrahim Paşa'dan merkezde görev alma isteğini dile getirmektedir:

Nigâh-ı merhametle bir nazar kıl ber-murâd eyle

Garîb illerde kalmış bu vatandan dûr u mehcûrı

Kazâ kıl hâcetin mansıbla makziyyü'l-merâm eyle

Virüp bir kıt'a fermân-ı celîlü'ş-şân-ı mastûrı

(Sâbit, 1991, s. 233-234)

Padişah fermanlarının altıncı rüknü, istenen şeyin tamamlanmasına dair dua kısmıdır. Bu kısım, te'kid, tehdit ve emir yerine getirilmediği takdirde lanetlenmeye dair ifadeler içerirdi (Gök, 2000, s. 214). Kütükoğlu'nun yaptığı tespitlere göre bu tür ifadelerin bazıları şunlardır: "*Şöyle bilesiz, ana göre amel eyleyesiz, bir dürlü dahi etmeyesiz; İhmâl ü müsâhale etmeyesiz, şöyle bilesiz; Özr ü bahâne etmeyesiz; Şöyle ki, bundan sonra dahi hazîne eğlene oldukda gayri buradan mu'âmele olunur, sonra nedâmet fayda vermez; Özr ü bahâne aslâ makbûl u mesmû' olmayup mustahakk-ı itâb-ı azîm vâkı' olursuz, bilmiş olasız. Ona göre ihtiyât u ihtirâz edip… dahl u ta'arruz olunmakdan ziyâde hazer eyleyesiz*" (2018, s. 111-112). Dua ifadeleri ise hemen her zaman Arapçadır ve fermanın gönderildiği makama göre değişir. Mesala sadrazam

için *edâma'llahu te'âla* denirken sancakbeylerine *dâme izzuhû* denirdi (Kütükoğlu, 2018, s. 107). Kasidelerde de dua kısmı, fermanlarda olduğu gibi bağımsız bir bölümdür ve kaside metninin sonunda yer alır. Duadan önce çoğu kez, girizgâh da yapılarak dua edileceği belirtilir. Aşağıda, Bâkî'nin II. Selim'e sunduğu kasidesinin dua girizgâhı ve dua kısmı yer almaktadır:

Hatm oldı söz du'â-yı cemîlün mahallidür
K'ola rahîk-i câm-ı senâ anberîn hıtâm

Dürr-i du'ânı zeyn idelüm tâ ki yaraşa
Sâk-ı mesâk-ı midhata halhâl-i ihtişâm

Hemvâre tâ ki edhem-i zerrîn-sitâm-ı çarh
Na'l-i zer ile eyleye bu arsada hırâm

Devrân muti' u gerdiş-i gerdûn be-kâm-ı dil
Ecrâm râm devlet ü ikbâl müstedâm (Bâkî, 1994, s. 61-62)

Fermanların en alt kısmında yer alan tarih ve fermanın yazıldığı yer adı da bir rükün/bölüm olarak kabul edilir. Bu kısım fermanların hemen tamamında açıkça yazıldığı halde, sadece tarih kasidelerinde böyle bir durum görülür. Fermanlardaki tarih ve mekân bilgisi Arapçadır. Mesela Fatih Sultan Mehmed'in iki fermanındaki söz konusu kayıtlar şöyledir: "*Tahrîren fî-evâsut-ı Muharremü'l-harâm. Sene hams ü semânîn ü semane mi'e bi-makâmi Kostantiniyye*". "*Tahrîren fî-hâmisi âhirü'l-cemâzi. Sene hams ü semânîn ü semane mi'e bi-makâmi Kostantiniyye*" (İnalcık, 1947, s. 703). Kasidelerde ise tarih kayıtları yer aldığı halde, nadiren mekân kaydına rastlanır. Ebced hesabıyla yazılan bir beyitten sonra, tarih kaydı çoğu kez rakamla belirtilir. Söz konusu beyitlerde, tarih söylendiği veya söyleneceği açıkça ifade edilir. Örneğin Haşmet, III. Osman'ın cülusu ve Necibe Sultan'ın doğumuna dair şu tarihleri kaleme almıştır:

Fâl-i hayr olduguna şübhe mi var hünkârım
Ya'nî târîh-i cülûsun ola "Gâzî Sultan" 1168

Söyledim târîhini çıkdı dü-şakk-ı hâmeden

Sûr-ı Şâh Sultan ile îd oldu mâh-ı rûzede 1174

(Haşmet, 1994, s. 163-164)

Yukarıdaki incelememizde görüldüğü üzere, padişah fermanları yedi, kasideler altı bölümden müteşekkildir. Fermanların tahmid/temcid, gönderilme nedeni ve murad kısımları kasidelerde müstakil bir bölüm olarak yer almamaktadır. Kasidelerin ise nesib, fahriye ve tegazzül bölümleri, padişah fermanlarında üslup olarak bulunsa da, ayrı bir rükün karşılığı yoktur. Şimdi bir padişah fermanı üzerinde rükünleri ve bunların kaside bölümlerinden hangisine karşılık geldiğini, metin içinde işaretlemek suretiyle gösterelim:

Hüve **[Lafız-Allah lafzı/Bazı kasidelerdeki besmele başlığı]**

[Tuğra]

İftihâreyi'l-kudât ve'l-hükkâm mübeyyineyi'ş-şerâyi' ve'l-ahkâm Sarayovası [Saraybosna] ve Drin [Drina] kādîları dâme fazlühümâ **[sena-dua/kaside dua bölümü]** *tevkî'-i refî'-i cihân-mutâ' vâsıl olıcak bilesiz ki, bundan evvel Bosna sancağının kurşun ve kükür[d] ma'denlerin mukâta'a tutan Zalloka'nun zikr olan kâdîlıklarda il üzerinde olan alımları bâbında her kimde alımlarımuz vardur derse şer'an zâhir olan alımlarını hükm eyleyesiz.*

Varan kulum Mustafa cem' eyleyeki, mezbûr âmillerün cemî' borçlarıyçün Dubrovnik beğleri edâ eylemeğe mülzem olmuşlardır. **[İblağ-nakil/Kasidelerde maksud veya başlıkta yer alır]** *Hâsıl olan akçaları zabt eyleyeler. Siz dahi onat vechle mukayyed olasız il üzerinde bâkî alım kalmaya.* **[emir-hüküm-murad/kasidelerde maksud]** *Şöyle bilesiz alâmet-i şerîf üzre i'timâd kılasız.* **[dua veya te'kid/kasidelerde dua bölümü]**

[Mühür]

Tahrîren fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-işrîn min şehr-i Cemâziye'l-evvel li-sene erba'a ve semânîn ve semâne- mi'e. Be-makām-ı Kostantiniyye. **[tarih ve mekan kaydı/Sadece tarih kasidelerinde yer alır]** (Çelik vd., 2018, s. 55).

IV. Ferman ve Kasidelerde Üslup

Padişah fermanları ve kasideler arasında dikkat çeken ilk üslup özelliği başlıklarda yer alan hitap, unvan ve lakapların, belgeyi/metni nitelemesidir. Öncelikle "Fermanların ekseriyetinde bazen bir, bazen daha fazla olmak üzere *ferman* kelimesine yer verilir" (Kütükoğlu, 2018, s. 109). Bu ifade tabi olarak önce ferman başlığında yer alır. Fermanların neye dair olduğunu gösteren notlar da kaside başlıkları ile benzerlik gösterir. Bu notlardan bazıları şu şekildedir: "*Mısır muhâfazasında olan Vezir Ahmed Paşa'ya, Mustafa Ağa'nın mekarrer-nâmesidir, mûcebince hükm buyruldu*" vs. (Kütükoğlu, 2018, s. 120). Ayrıca, "Ferman kelimesi padişaha aidiyetini göstermek üzere ferman-ı celilü'l-kadr, fermân-ı vâcibü'l-îzân, fermân-ı sa'âdet-unvân gibi sıfatlarla süslenirdi" (Kurt-Ceyhan, 2012, s. 210). Dolayısıyla ferman kelimesi yalın halde olmaz, emrin padişaha ait olduğunu, güç ve kudreti temsil ettiğini, itaat edilmesinin mecburî olduğu algısını oluşturmak için, "*fermân-ı hümâyûn, fermân-ı pâdişâhî, fermân-ı şeref-ıktırân, fermân-ı cihân-mutâ', fermân-ı kadr-tüvân*" (Gök, 2000, s. 215) gibi şatafatlı ibareler de taşıyabilirdi. Böylesi ifadelerin, daha süslü ve azametli olduğu göze çarpmaktadır.

Özellikle 18. asırdan itibaren başlığında ifade, ibare ya da cümle bulunan medhiye kasideleri artınca, fermanlarda olduğu gibi, muhataba uygun olarak metni niteleyen sıfatlar da görkemli hale gelmiştir. Zaten bu tür başlık taşıyan kasidelerin çoğu, padişah veya yüksek dereceli bürokratlara sunulmak bakımından yarı resmî belge niteliğindedir. Örneğin Nâbî ve Süheylî'den alınan şu kaside başlıklarındaki işaretli kısımlar, fermanları niteleyen ifadelerle benzerlik arz etmektedir:

"*Kasîde-beççe-i mergûbe* be-nâm-ı Köprülizâde Es'ad Beg; *Târîh-i dil-ârâ* berâ-yı sadâret-i Kara Mustafa Paşa" (Nâbî, 1997, s. 161 ve 194). "Bu *kasîde-i güzîn* ol server-i izzet-mekîn düstûr-ı kerem-fermâ vezîr-i mükerrem Mustafa Paşa…; Bu *kasîde-i garrâ* ol server-i sâhib-atâ vâlî-i vilâyet-i cûd u sehâ Elvendzâde Ali Paşa Hazretlerine… (Süheylî, 2007, s. 87 ve 92).

Fermanlarla kasidelerin üslubu arasında ikinci mühim benzerlik, hitap edilen makam sahibi hakkında kalıplaşmış sıfatların kullanılmasıdır. Bu kalıplar genelde muhatabı övücüdür ve onore etmek maksadını güder. Fermanlarda bu tür sıfatların geçtiği kısımlara kimi araştırmacılar tarafından, "elkâb" rüknü adı verilmiştir. Elkâb rüknünde, fermanın gönderildiği kişinin makamına göre kimi kalıplaşmış ifadeler vardır. Örneğin sadrazamlar için,

"düstûr-ı ekrem, müşîr-i efhâm, nizâmü'l-âlem, nâzım-ı menâzımu'l-ümem, cenâbü'd-devletü ve'l-ikbâl, vezîr-i a'zâm… vs."; defterdarlar için, "iftihârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir, muhtârü'l-küberâ ve'l-efâhir, müstecma'ü'l-ma'âlî ve'l-mefâhir… vs"; Şeyhülislâm ve kadıaskerler için, "a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn, efdâlü'l-fudalâi'l-müteverri'în, vâris-i ulûmi'l-enbiyâ ve'l-murselîn, keşşâf-ı müşkilât-ı dîniyye, keşşâf-ı rumûzu'd-dekâyık, şeyhülislâm ve'l-müslimîn, müftî-i enâmi'l-mü'minîn… vs"; yeniçeri ağası için, "iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim, câmi'ü'l-mehâmid ve'l-mekârim…. vs"; beylerbeyleri için, "emîrü'l-ümerâ'i'l-kirâm, kebîrü'l-küberâi'l-fîhâm, zü'l-kadr ve'lihtirâm, sâhibü'l-izz ve'l-ihtişâm…. vs"; sancak beyleri için, "kıdvetü'l-ümerâ'i'l-kirâm, umdetü'l-küberâi'l-fihâm, zü'l-kadr ve'l-ihtirâm, sâhibü izz ve'l-ihtişâm…vs" (Gökbilgin, 1992, s. 62-62). Diğer devlet görevlileri için de benzer sıfatların kullanıldığı görülür. Mesela Yavuz Sulatn Selim'in, 1513'te Nove kadısına gönderdiği fermanın "elkâb" kısmı şöyledir:

> "*Kıdvetü'l-kuzât-ı ve'l-hukkâm mâdinü'l-fezâ'il-i ve'l-kelâm Mevlânâ Nova Kadısı zîde fazluhu*" (Uzunçarşılı, 1941, s. 128)
>
> Ya da yukarıdaki tasnife uygun olarak 1539'da Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya gönderilen fermanın "elkâb" kısmı ise şöyledir:
>
> "*Emîrü'l-ümerâi'l-kirâm kebîrü'l-küberâi'lfihâm zü'l-kadr-i ve'l-ihtirâm sâhibü'l-izz ü ve'l-ihtişâm el-muhtas bi-mezidi inâyeti'l-meliki'l-allâm Erzurum Beylerbeyisi Ayas dâme ikbâluhu...*" (Pakalın, 1993, s. 608).

Medhiye kasideleri, başta padişah olmak üzere devlet büyüklerine sunulurdu. Kaside, padişah fermanının aksine, alt mertebenden üst makama sunulan bir metindir. Dolayısıyla, padişahlar hakkında yazılan kasideler olduğu halde, başkasının padişaha ferman göndermesi mümkün değildir. Bu yüzden medhiye kasidelerindeki diğer devlet adamları için zikredilen sıfatları padişah fermanlarındaki kalıp ifadelerle karşılaştırmak mümkündür. Kasidelerde de fermanlarda olduğu üzere, kalıplaşmış övücü sıfatlar mevcuttur. Ancak bunlar yalnızca kaside metninin içinde değil, daha önce bahsedildiği üzere, kaside başlığında da yer alırdı. Örneğin Süheylî'nin devrin şeyhülislâmına sunduğu kasidenin başlığı şöyledir: "*Allâmetü'l-asrî ve'z-zemân fehhâmetü'd-dehri ve'l-âvân Şeyhü'l-İslâm hazretlerine dinmişdür*". (Süheylî, 2007, s. 75). Ya da Rızâyî'nin, Sultan IV. Murad'a takdim ettiği kaside başlığı şu şekildedir: "*Vasf-ı tâc u taht-ı pâdişâh-ı hümâyûn-baht*

Hazret-i Sultân Murâd Hân ibn-i Sultân Ahmed Hân dâme bâsıtu'l-emn ü ve'l-emân" (Rızâyî, 2005, s. 45). Görüldüğü gibi bu başlığın devamında yer alan "*dâme bâsıtu'l-emn ü ve'l-emân*" ifadesi, fermanlarda yer alan elkâb sonrası Arapça dua geleneği ile örtüşmektedir.

Başlık dışında, kaside metinlerinde yer alan övgü ifadeleri, asırdan asıra az da olsa farklılık göstermekle birlikte, genelde ortaklık arz eder. Örneğin umumiyetle padişahlar için, "*pâdişâh-ı fazl u ilm, pâdişâh-ı bahr ü ber, şehriyâr-ı dîn ü devlet, hüsrev-i rûy-ı zemîn, hüsrev-i kişver-güşâ, hân-ı âdil, zıll-ı Hudâ, zıll-ı Yezdân, kân-ı lutf u mekremet… vs*"; vezir ve paşalar başta olmak üzere devlet adamları için, "*âsâf-ı devrân, âsâf-ı sânî, pâşâ-yı pây-ı felek, ser-çeşme-i cûd, Hâtem-i bezm-i kerem, âfitâb-ı devlet, defterdâr-ı dîvân-ı kazâ… vs*" (Keskin, 1994, s. 48-55) ve mesela Şeyhülislâmlar için, "*İmâm-ı A'zâm-ı devrân, menba'-ı fazl u atâ, Bû Hanîfe-câh, vâris-i ad-i Ömer, zînet-i gülşen-i dîn, müctehid-i küll, cenâb-ı kutb-i şerî'at …. vs*" gibi niteleyici sıfatlar zikredilirdi. Örneğin aşağıdaki beyitlerde Sâbit, veziriazam İbrâhim Paşa'yı şöyle vasfetmektedir:

Ne destûr Âsaf-ı sâhib-velâyet kim zamîrinde
Nümâyân levh-i mahfûzun nükûş-ı râz-ı mestûrı

Müşîr-i muhterem kim lâyık olmaz kişver-i Çînün
Edâ-yı hıdmet-i çînîsine matbahda Fağfûrı

Şehin-şâh-ı cihân-bânun vezîr-i cületü'l-mülki
Serîr-i sadr-ı dîvânun cihân-sâlâr-ı meşhûrı
Vezîr-i a'zam İbrâhîm Paşa-yı mu'azzam
Söyündürdi mezâlim âteşin zehr-âb-ı sâtûrı
(Sâbit, 1991, s. 232)

Bu örneklerden anlaşıldığı kadarıyla padişah fermanları ve kasidelerin benzerliği, muhatabı övücü ifadeleri barındırmak, tumturaklı ve kalıplaşmış zincirleme tabirlerden oluşmak ve Arapça-Farsça yapılardan teşkil olunarak makam sahibine göre mana ile teşbihler içermek bakımındandır.

Padişah fermanları ile kasideler arasındaki üçüncü önemli üslup benzerliği, metnin sadır olduğu kişi/makamın, kendine dair övgüsüdür. Bu övgü fermanlarda tuğra içinde veya başta yer alırken kasidelerde çoğunlukla fahriye bölümündedir. Zaten fahriye, övünme manasındadır ve kasidelerde, şairlerin genelde şairliklerini ya da başka yönlerini methettikleri kısımdır. Örneğin bazı fermanlarda tuğra içinde yer alan bu tür ifadeler şöyledir: "Şâh Ahmed bin Mehmed Hân el-muzaffer dâ'imen" (Kurt-Ceyhan, 2012, s. 212), "Şehinşâh İbni Bâyezîd Hân Muzaffer dâ'imâ" (Uzunçarşılı, 1941, s. 109). Fermanlarda metinsel övgü, te'kid/tehdid rüknünde, şu örneklerde olduğu üzere, birkaç kelimeden ibaretti: "şöyle bilesiz âlâmet-i şerîf üzre, alâmet-i cihân-mutâ' üzre i'timâd kılasız, emr olunmuş emr-i şerîfe imtisâl olunup" (Çelik vd., 2018, s. 19, 29 ve 67); "hükm-i cihân-ârâ, hükm-i şerîf" (Uzunçarşılı, 1941, s. 119 ve 127). Bu örneklerden hareketle, padişahların toplum üstündeki mutlak hâkimiyetlerinden emin oldukları ve fermanlarını alt makamlara gönderdikleri için, kendilerini veya gönderdikleri belgeyi, çok da övme eğiliminde olmadıkları düşünülebilir.

Kasidelerde ise şairlerin, hem kendilerini büyük makamlara ispat etmek hem de nefislerine itimadı sergilemek için şiirlerini/şairliklerini, fahriye bölümünde fazlasıyla methettikleri görülür. Hatta bu konuda oldukça ileri giden Nef'î, bazı kasidelerine fahriye bölümüyle başlamak suretiyle, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, şiirlerini/şairliğini "sihir yapan, mucize söyleyen, âleme destan veren manalar ortaya koyan, gönül alıcı şiir, şiire can veren, gizli nükteler söyleyen, şiir incileri düzen şair, mana saflarını yaran, dil cihangiri" gibi sıfatlarla anar.

Her ma'nâ-i latîf ki cândan nişân virür
Ta'bîr idince tab'um anı nazma cân virür

Her nazm-ı dil-firîb ki benden sudûr ider
Lafzı cemâl-i şâhid-i ma'nâya ân virür

*Her nükte-*i *hafî ki kelâmımdan derc olur*
Mazmûnı dest-i âleme bir destân verir

Ol sihr-sâz-ı mu'cize-gûyum ki nutkumun

Feyzi devât u kikle zebân u dehân virir (Nef'î, 1993, s. 55)

……

Saf-der-i ma'nâ dil-i sâhib-kırânumdur benüm

Tîgi şemşîr-i cihân-gîr-i zebânumdur benüm

(Nef'î, 1993, s. 55)

Hatta bu doğrultuda Nef'î, sözünün yani şiirinin, yeteneğini ispat için yettiğini, Kur'ân'ın dahi tefsir bâbında sözlerindeki gerçeği yansıtmak için delil olarak kullanılmasına lüzum olmadığını belirtir:

Sözüm şâhid yeter isbât-ı isti'dâd için bana

Ne lâzım dâm-ı tezvîr eylemek tefsîr-i Kur'ânı

(Nef'î, 1993, s. 83)

Şu beyitlerde de Bâkî, Kubad Paşa'ya sunduğu kasidesinin fahriye kısmında kendini, "belagat meydanının yetenekli binicisi olarak zamanın şairlerini ezip geçen ve bu alanda at oynatacak tek kişi" olarak tasvir etmektedir.

Belâgat içre ben ol şeh-süvâr-ı meydânem

Ki eyledüm şu'arâ-yı zamâneyi pâ-mâl

Benem bu arsada kim rahş-ı tab'ı depredicek

Vücûdı hasm ola pâ-mâl olursa Rüstem-i Zâl

(Bâkî, 1994, s. 52)

Üslup açısından fermanlarla kasideler arasındaki bir diğer önemli benzerlik de, "ben dili" diye adlandırılabilecek muhataplara birinci tekil şahıs ekiyle hitaptır. Bu durum fermanlarda, devlet ve toplumun mutlak hâkimi padişah açısından yadırganacak bir durum değildir. Ben dili içeren ifadeler fermanların daha çok emir/hüküm ve tehdit/te'kit rükünlerinde yer almakla

birlikte, metnin her hangi bir kısmında da geçmesi mümkündü. Buna birkaç örnek verelim:

"Mahal görüp virdüm ve buyurdum ki, temlik itdigüm Plevne, ma'lûm-ı şerîfüm olmışdur buyurdum ki" (Uzunçarşılı, 1941, s. 124, 125 ve 130); "emrüm yerine varmadı, havale gönderüp buyurdum ki, despotun yedinden ahz ittigüm" (Çelik vd., 2018, s. 33, 43 ve 126).

Kasidelerde "ben dili", en çok fahriye ve maksud bölümlerinde yer alır. Anlaşıldığı kadarıyla bu dil, yerine göre şairin nefislerine itimadını, samimiyetini; hatta yer yer acziyetini yansıtmak için kullanılmıştır. Verilen şu beyitler, kasidelerdeki "ben dili"ne örnektir:

Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdür sözüm

Silk-i tesbîh-i dür-i seb'a'l-mesânîdür sözüm

Bir güherdür kim nazîrin görmemişdür rûzgâr

Rûzgâra âlem-i gayb armağanıdur sözüm

Rûzgâr ihsânumı bilmiş yâ bilmemiş

Âleme feyz-i hayât-ı câvidânîdür sözüm (Nef'î, 1993, s. 45)

……..…….…..

Ben de bir goncasını zîver-i destâr itsem

Bâğ-ı ihsânına noksân bedîdâr olmaz (Sâbit, 1991, s. 177)

……..……..…

Gördüm yirüm fezâ-yı bisât-ı sürûr iken

Olmış mazîk-i mezbele-i acz ü inkisâr

Hem-sohbetüm cemâ'at-i ehl-i kabûl iken

Olmış nedîm ü hem-nefesüm nice mûr u mâr

Cismüm cefâ-yı şiddet-i berd ile nâ-tüvân

Başum belâ-yı hâdise daşıyla seng-sâr

Eh-i cefâ tenümde olan kisvetüm alup

Koymış meni bürehne vü lerzân u hâr u zâr

(Fuzûlî, 1958, s. 111)

Padişah fermanları ile kasideler arasında daha pek çok üslup benzerliğinden söz etmek mümkündür. Ancak bunların hepsini zikretmek yazımızın boyutlarını aşacağından, şimdilik bu kadarla iktifa ediyoruz.

V. Ferman ve Kasideler Arasında Neden Benzerlik Vardır?

Her şiir geleneğinde olduğu gibi Divan Şiiri de toplumun inanç ve âdetlerini göz önünde bulundurmuştur. Dolayısıyla bu gelenekteki şairler, inanç ve âdet hiyerarşisini kaçınılmaz biçimde dikkate alarak eserlerini vücuda getirmiştir. Özellikle şairin kendi dışındaki gerçekleri dikkate almak zorunda olduğu kaside formunun, toplumsal yapıya uyumlu biçimde oluşturulması gerekmekteydi.

Ömer Faruk Akün'ün yaptığı bir tespite göre Divan şairlerinin toplumsal inanç ve geleneklere göre oluşmuş hiyerarşiyi dikkate alışı, daha divan tertibinde ortaya çıkmaktaydı. Toplumdaki inanç sistemine istinaden kaside kaleme alan şairler, dinî-tasavvufî konuları önceliyor, buna bağlı olarak Allah'ın varlığı ve birliğini dile getiren tevhid kasidelerini divanların başına alıyorlardı. Ardından, Tanrı'ya yakarış içeren münacatlar, sonrasında Hazret-i Peygamber, dört halife ve diğer din büyüklerinin övgüsünde yazılan naatları sıraya koyuyorlardı. Bunun ardından dünyevî medhiyeler denebilecek sırasıyla hükümdar, sadrazam, vezir, şeyhülislam ve diğer devlet büyüklerinin övgüsünde kaleme alınmış kasidelerine yer veriyorlardı. Zikredilen sıralamada görüldüğü üzere divan şairleri, kendilerinin merkez olduğu manzumelere gelmeden önce, şiirler muhteva bakımından, üst makamları temsil eden şahsiyetler etrafında oluşturulmaktaydı (1994, s. 397). Dolayısıyla devletteki "üst makamlara" arz edilen kasidelerin yapı ve üslubunun, Osmanlı resmî belgeleri, bilhassa da padişah fermanları ile paralellik arz etmesi tabii bir hal almaktaydı.

Konuya başka bir açıdan baktığımızda, Ahmed Paşa ve Koca Ragıp Paşa gibi divan şairleri bizzat padişahların yazışmalarına şahitlik edecek kadar yakınlarında bulunmuşlardır. Öte yandan Cafer Çelebi, Bâkî, Şeyhülislâm Yahya, Nâbî, Nef'î, Nedim, Hayalî Bey, Taşlıcalı Yahya ve başkaca pek çok şair, bürokraside önem arz eden makamlarda görev almıştır. Dolayısıyla bunlar devlet diline, oradan da fermanların diline, aşina olmuşlardır. Adı anılan bu şairlerin bazılarının divan kâtipliği ve nişancılık gibi devlet dili ile oluşturulan resmî belgeleri kaleme aldıkları da unutulmamalıdır. Öte yandan, Lamiî, Kânî, Nâbî, Zaîfî ve Koca Ragıp Paşa gibi kimi şairlerin, resmî dili teşkil eden yazışmalardan da söz eden münşeat türünde eser kaleme almaları, Osmanlı şairlerinin fermanların yapısı ve diline hâkimiyetini hatta bizzat ferman dilinin oluşmasındaki rollerini göstermektedir.

Halil İnalcık'a göre, "bürokraside, kâtip yetiştirmede, çırak-kalfa-usta sistemi, dolayısıyla patronaj egemendi. Askerî-idarî sistemde tayin ve terfiler ancak en yakın âmirin arzı ve tavsiyesi ile mümkündü. Sanatkârlar da bu genel patrimonyal sistemin dışında değildi" (2018, s. 14). Her ne kadar bu görüşün aksine, en azından sanatkâr olarak divan şairlerinin çok küçük bir kısmı saraya mensup olsa da, devlet dili, az sayıdaki saraya mensup şair tarafından başkalarına aktarılmaktaydı.

Padişah fermanları ve kasidelere üslup ve dil açısından baktığımızda, fermanların, edebiyat tarihlerinde "süslü nesir" denen şaşaalı ve görkemli anlatıma sahip olduğu görülür. Benzer biçimde kasideler de diğer manzum eserlere nispetle ağır ve ağdalı dil ile külfetli bir üsluba sahiptir. Yukarıda zikredilen diğer faktörler yanında her iki türün edebî açıdan kesişen bu yönlerinin, yapı ve üslup benzerliğini ortaya çıkaran amillerden olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç

Her kültürde olduğu gibi, Osmanlı kültürünü de vücuda getiren unsurlar arasında bağdaşık bir yapının olduğu görülür. Dolayısıyla kültürün bir veçhesi olan metinler arasındaki benzerlikler ve paralellikler doğaldır. Öte yandan ister şiir ister nesir olsun, kaleme alınan her metin, edebiyatın konusuna girer ve edebî ürün olarak kabul edilir. Bu bakımdan mensur edebî ürün olan Osmanlı padişah fermanları ve manzum edebî ürün olan kasideler, Osmanlı toplumun inanç ve âdetleri çerçevesinde teşkil olunmuştur. Ayrıca cemiyetteki aynı hâkimiyet anlayışından ortaya çıkmıştır.

Padişah fermanları ve kasideler, yapısal açıdan tasnif edilmiş metinlerdir. Söz konusu tasnifte fermanların her bir kısmına "rükün", kasidelerin her bir kısmına ise "bölüm" adı verilir. Fermanlar yedi, kasideler ise altı bölümden müteşekkildir. Bu bölümlerden en çok dua/sena ve hüküm/maksud kısımlarında benzerlikler vardır. Kasidelerdeki nesib/teşbib, tegazzül ve fahriye bölümlerinin, ferman metninde rükün olarak karşılığı yoktur. Bununla birlikte, kaside başlıkları ile fermanların tuğralarında yer alan ifadeler arasında kimi paralellikler göze çarpar. Ancak her ikisinin yazışış nedenlerini açıklayan kısımlar oldukça farklıdır. Çünkü padişah fermanı üst makamdan emirleri bildirmek için; kaside ise, alt makamdan hali arz için oluşturulmuş bir metindir.

Fermanlar ve kasideler arasında önemli üslup benzerlikleri vardır. Bunların en önemlileri kullanılan hitap, unvan ve lakapların belgeyi/metni niteler şekilde olması, hitap edilen makam sahipleri hakkında kalıplaşmış ifadelere yer verilmesi, metnin sadır olduğu kişi/makam hakkında övgüde bulunulması ve "ben dili" denen birinci şahıs ağzının kullanılmasıdır. Ayrıca genel anlamda ağır ve ağdalı bir üsluba yer verilmesi de ferman ve kasidelerin üslup özelliklerindendir.

Kasideler ve fermanlar devlet geleneğini yansıtan metinlerdir. Kaside yazan şairlerin bir kısmı önemli devlet vazifelerinde bulunmuşlar ya da resmî belgelerin teşkiline dair eserler kaleme almışlardır. Bu metinler kurgulanış amacı bakımından görkemli bir anlatıma sahip olduğundan, aralarında doğal anlatım benzerliği de mevcuttur. Zikredilen bu sebepler, padişah fermanları ile kasideleri, üslup açısından birbirine yaklaştırmıştır.

Bütün bu benzerlikler bize, Osmanlı döneminde kaleme alınan her tür metin arasında benzerlikler olabileceğini ve bu benzerliklerin nedenleriyle beraber ortaya konulması gerektiğini göstermektedir. Meseleye daha yüksek bir zaviyeden bakıldığında Osmanlı dönemi Türk kültürü, dili ve edebiyatının birbirinden ayrılmaz birer parça olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Akün, Ö. F. (1994). Divan Edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde*. (C. 9, s. 389-427). İstanbul: TDV Yayınları.

Aydemir, Y. (2002). Türk Edebiyatında Kaside. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz* (22), 133-168.

Bâkî. (1994). *Bâkî Dîvânı Tenkitli Metin* (S. Küçük, Haz.). Ankara: TDK Yayınları.

Çelik, M. vd. (2018). *Fatih Sultan Mehmed Dönemi Ferman ve Arşiv Belgeleri*. İstanbul: Gebze Belediyesi Kültür Yayınları.

Fuzûlî. (1958). *Fuzûlî Divanı* (K. Akyüz vd., Haz.). Ankara: TTK Yayınları.

Gök, N. (2000). Osmanlı Diplomatikasında Fermân ve Berât Arasında Benzerlikler ve Farklar. *OTAM, 11*(11), 211-226.

Gökbilgin, M. T. (1992). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Haşmet. (1994). *Haşmet Külliyatı* (M. Arslan-İ. H. Aksoyak, Haz.). Sivas: Dilek Matbaacılık.

İnalcık, H. (1947). Bursa Şeriye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları. *Belleten, 4*(11), 692-708.

İnalcık, H. (2015). *Devlet-i 'Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: TİB Yayınları.

İnalcık, H. (2018). *Şâir ve Patron*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

İpekten, H. (1998). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Keskin, A. G. (1994). *Klasik Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (XIII-XIV-XV. Asırlar)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi].

Gazi Üniversitesi.

Kurnaz, C., Çeltik, H. (2011). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. İstanbul: H Yayınları.

Kurt, Y., Ceyhan, M. (2012). *Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatikası*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kütükoğlu, M. (1998). *Tarih Araştırmalarında Usûl*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat

Kütükoğlu, M. (2018). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Ankara: TTK Yayınları.

Kütükoğlu, M. (2023). Ferman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde*. (C. 12, s. 400-406).). İstanbul: TDV Yayınları.

Mezâkî. (1991). *Mezâkî-Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni* (A. Mermer, Haz.). Ankara: AKM Yayınları.

Nâbî. (1997). *Nâbî Dîvânı C. I* (A. F. Bilkan, Haz.). İstanbul: MEB Yayınları.

Nef'î. (1993). *Nef'î Dîvânı* (M. Akkuş, Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü C. I*. İstanbul: MEB Yayınları.

Rızâyî. (2005). *Mehmed Ali Çelebî (Rızâyî) Dîvân* (M. Demirel, Haz.). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Sâbit. (1991). *Bosnalı Alaeedin Sabit-Divan* (T. Karacan, Haz.). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Süheylî. (2007). *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ Dîvân* (E. Harmancı, Haz). Ankara: Akçağ Yayınları.

Şeyh Gâlib. (1993). *Şeyh Gâlib Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli ve Dîvânının Tenkidli Metni C. I*.
(N. Okçu, Haz.). Ankara: KBY.

Uzunçarşılı, İ. H. (1941). Tuğra ve Pençeler İle Ferman ve Buyruklara Dair. *Belleten, 5*(17-18), 101-152.

Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları.

Yekeler, N. vd. (2021). *Osmanlı Ferman ve Beratları*. İstanbul: T. C. Cumhurbaşkanlığı DAB Yayınları.

3. BÖLÜM

GAZÂDAN KAZÂYA: GAZAVÂTNÂMELERDE YENİLGİNİN TASVİRİ

Kürşat Şamil ŞAHİN[1]

Giriş

Savaş, toplumların siyasi ve sosyal hayatlarında meydana getirdiği değişimlerin yanı sıra insanın ölüm, korku, cesaret, kahramanlık, kayıp ve yenilgi karşısındaki tutumlarını görünür kılan tarihî hadiselerden biridir. Toplumların hafızasında derin izler bırakan savaşlar, edebiyatın da önemli konuları arasında yer almış; mücadelelerin sebepleri, gelişimi ve sonuçları farklı dönemlerde çeşitli edebî türler aracılığıyla anlatılmıştır. Savaşın edebî metne konu edilmesi, yaşanan hadiselerin belirli bir bakış açısıyla seçilmesini, düzenlenmesini ve yorumlanmasını beraberinde getirir. Müellif, tarihî olayları aktarırken içinde bulunduğu toplumun değerlerinden, inançlarından, siyasî ve kültürel kabullerinden yararlandığı gibi şahsî tecrübelerini ve edebî birikimini de anlatıya dâhil eder. Böylece savaş meydanında gerçekleşen hadiseler, metinde yeni anlamlar kazanır. Kahramanlık, cesaret, fedakârlık ve zafer kadar korku, çaresizlik, esaret, ölüm ve mağlubiyet de savaşın anlatımında yer bulan unsurlardır. Bilhassa savaşın sonuçlarına yüklenen anlam, kazanılan başarıların nasıl yüceltildiği ve yaşanan başarısızlıkların hangi sebeplerle açıklandığı, tarihî hadiselerin edebî eserde nasıl temsil edildiğini göstermesi bakımından önem taşır.

Klasik Türk edebiyatında savaşın konu edildiği eserler, İslam medeniyetinin tarihî, dinî ve kültürel birikimiyle Osmanlı toplumunun siyasî ve askerî yapısı içerisinde şekillenmiştir. Bu çerçevede gazâ kavramı ve pratiği, askerî mücadelelerin anlamlandırılmasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle Osmanlıların kuruluş döneminde dinî ve siyasî meşruiyetin sağlanmasında etkili olan kavramlardan biridir. Kafadar'ın (1996) da belirttiği üzere gazâ, düşmanla savaşmayı ifade eden anlamının yanında Osmanlı dünyasında fetih düşüncesiyle ilişkili bir muhteva kazanmıştır (Kafadar, 1996:

[1] Doçent Dr., Bartın Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ORCID: 0000-0002-0141-5748

427-429). Gazâ etrafında gelişen anlayış, savaşın anlatıldığı metinlerde gazilerin cesaretinin, hükümdarların askerî başarılarının ve fetihlerin öne çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Gazilerin mücadeleleri, düşman karşısındaki kararlılıkları ve savaş sırasında gösterdikleri fedakârlıklar, tarihî hadiselerin edebî metne dönüştürülmesinde sıkça başvurulan konular arasındadır. Ancak seferler sırasında yaşanan güçlükler, ordunun içinde bulunduğu olumsuz şartlar, bozgunlar ve kayıplar da savaş anlatılarında yer bulmuştur. Dolayısıyla savaşın edebî temsili, dönemin askerî hadiseleri kadar bu hadiselerin hangi değerler çerçevesinde yorumlandığını da ortaya koymaktadır.

Klasik edebiyatta tarihî hadiselerin anlatımı, hadisenin meydana geldiği dönemin siyasî, sosyal ve kültürel şartlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bilhassa devletin askerî faaliyetlerini, fetihlerini ve hükümdarların başarılarını konu edinen eserlerde tarihî gerçeklik, müellifin edebî tercihleri, mensup olduğu düşünce dünyası ve eserini kaleme alma amacı doğrultusunda biçimlenir. Müellifin tercih ettiği nazım şekli, üslup özellikleri, mazmunlar, benzetmeler ve tasvirler, olayların anlatımında belirleyici bir yere sahiptir. Osmanlı kültür hayatında hükümdarların ve devlet ileri gelenlerinin sanat ve ilim faaliyetlerini himaye etmeleri de eserlerin muhtevasını ve sunuluş biçimlerini etkileyen unsurlardan biridir. Halil İnalcık, Osmanlı toplumundaki hamilik ilişkisini "patrimonyal devlet yapısı" çerçevesinde değerlendirerek sanatkârın eserini meydana getirirken hamisinin zevk ve beklentilerini dikkate aldığını belirtir (İnalcık, 2023: 349). Özellikle hükümdarlara ve devlet adamlarına sunulan eserlerde bu ilişkinin, anlatının kuruluşu üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Müellifin olaylara yakınlığı, şahsî tecrübeleri, eserini yazdığı dönem ve hitap ettiği çevre de anlatımın şekillenmesinde belirleyici rol oynar. Savaşın doğrudan tanığı olan bir müellifle hadiseleri sonradan aktaran bir müellifin olayları ele alış biçimleri farklılaşabileceği gibi devletin askerî ve siyasî faaliyetleri karşısındaki tutumları da anlatıya yansıyabilir.

Klasik edebiyatta tarihî olaylarla edebî anlatımın iç içe geçtiği türlerden biri gazavâtnâmelerdir. Gazâları, askerî seferleri, fetihleri ve bu mücadelelerde öne çıkan hükümdarlarla kumandanların faaliyetlerini konu edinen gazavâtnâmeler, tarihi bilgi aktarmalarının yanında savaşın edebî bir dille tasvir edildiği metinlerdir. Manzum, mensur veya manzum-mensur karışık biçimlerde kaleme alınan bu eserler, ele aldıkları hadiseler ve anlatım özellikleri bakımından gazâ, fetih ve zafer etrafında gelişen köklü bir

geleneğin parçalarıdır. Gazavâtnâmelerin kapsamına ilişkin değerlendirmelerde hükümdarların, kumandanların ve gazilerin askeri faaliyetlerini konu edinen eserlerle belirli bir fethin anlatılmasına dayanan metinler arasında ayrımlar yapılmıştır (Levent, 2000: 4) Bu çeşitlilik, gazavâtnâmelerde anlatıcının konumunu ve hadiselerin sunuluş biçimlerini de önemli hâle getirmektedir. Savaş hazırlıkları, orduların karşılaşması, kahramanlıklar, askerlerin içinde bulunduğu şartlar ve mücadelelerin sonuçları çeşitli anlatım imkânlarıyla işlenirken tarihî olayların seçilişi, savaşçıların tasviri ve savaşın sonuçlarının yorumlanışı, müellifin olayları hangi bakış açısıyla değerlendirdiğini ortaya koyar. Bu yönüyle gazavâtnâmeler, savaşların nasıl gerçekleştiği kadar yaşanan hadiselerin nasıl anlatıldığı ve anlamlandırıldığı sorusuna da cevap aranabilecek metinlerdir.

Gazavâtnâmelerde savaşın anlatımı çoğunlukla zafer, fetih, cesaret ve kahramanlık etrafında şekillenir. Hükümdarın yahut kumandanın askerî başarılarının öne çıkarılması, gazilerin gösterdiği fedakârlıkların yüceltilmesi ve kazanılan zaferlerin dinî anlamlarla ilişkilendirilmesi bu metinlerin belirgin özellikleri arasındadır. Bununla birlikte savaşın seyri her zaman başarıyla sonuçlanmaz. Askerî seferler sırasında yaşanan bozgunlar, geri çekilmeler, başarısız kuşatmalar, esaret, açlık, hastalık ve asker kayıpları da bazı gazavâtnâmelerde ayrıntılı biçimde anlatılır. Özellikle zaferin öne çıkarıldığı bir anlatı geleneği içerisinde yenilginin hangi ifadelerle tasvir edildiği, sebeplerinin nasıl açıklandığı ve sorumluluğun kimlere yüklendiği üzerinde durulması gereken bir meseledir. Nitekim yenilginin anlatılması, müellife savaşın gelişimini ve sonucunu değerlendirme, alınan kararları sorgulama yahut yaşanan hadiseleri belirli bir inanç ve düşünce sistemi içerisinde anlamlandırma imkânı verir. Bu bakımdan bir bozgunun bütün ayrıntılarıyla tasvir edilmesi ile başarısızlığın birkaç ifadeyle geçiştirilmesi arasında anlatıcının tutumunu yansıtan önemli farklılıklar bulunabilir. Kimi zaman askerlerin içine düştüğü çaresizlik ve korku ön plana çıkarılırken kimi zaman komutanların yanlış kararları, imkânsızlıklar veya düşmanın üstünlüğü üzerinde durulur. Dolayısıyla yenilgi sahneleri, savaşın tarihî sonuçlarının yanı sıra müellifin olaylar karşısındaki yaklaşımını ve edebî tercihlerini de görünür kılar.

Gazavâtnâmelerde yenilginin ele alınış biçiminde dikkat çeken hususlardan biri başarısızlığın gerekçelendirilmesidir. Bazı metinlerde bozgunun sebepleri askerî hazırlıkların yetersizliği, yanlış kararlar, iaşe

sıkıntıları, coğrafi şartlar ve düşmanın üstünlüğü gibi somut etkenlerle açıklanırken bazılarında yaşananlar kazâ, kader ve takdir-i ilahi çerçevesinde değerlendirilir. Müelliflerin bu açıklamalarında olayları aktarmanın yanında yaşananlardan sonuç çıkarma, sorumluluğu belirleme veya kişilerin tutumlarını değerlendirme eğilimi de görülebilir. Bu bakımdan yenilginin sebeplerine ilişkin ifadeler, müellifin hadiseleri açıklama biçimini belirlediği gibi eserin edebî ve fikrî dünyasına ilişkin ipuçları da taşır. Mağlubiyet sırasında askerlerin fiziksel durumlarının, korkularının ve çaresizliklerinin tasvir edilmesiyle savaşın sonuçlarının dinî yahut siyasî gerekçelerle açıklanması, aynı hadisenin farklı anlatım düzeylerinde ele alınmasına imkân verir. Yenilgi anlatılarında tercih edilen kelimeler, benzetmeler, tasvirler ve anlatıcı yorumları, savaşın ortaya çıkardığı manzaranın metinde nasıl karşılık bulduğunun belirlenmesinde önem taşır.

Bu çalışmada Osmanlı gazavâtnâmelerinde yenilginin nasıl tasvir edildiği ve hangi gerekçelerle açıklandığı temsil değeri olan metinler üzerinden incelenecektir. Âsafî'nin *Şecâatnâme*'si, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Nusretnâme*'si, Rahîmîzâde'nin *Zafernâme-i Sultan Murad Han*'ı ve Adlî'nin *Manzûme-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı* adlı eseri esas alınarak mağlubiyetin anlatıya dâhil edilme biçimleri değerlendirilecektir. İncelemede yenilgi sahnelerinin tasvir özellikleri, askeri ve çevresel şartların öne çıkarılması, başarısızlığa yol açan kararların sorgulanması ve olayların kazâ ve kader anlayışıyla açıklanması üzerinde durulacaktır. Böylece farklı müelliflerin yenilgiyi anlatırken başvurdukları yaklaşımlar karşılaştırılarak gazavâtnâmelerde zafer anlatısının yanında mağlubiyete nasıl yer verildiği ve yenilginin hangi anlamlar etrafında yorumlandığı ortaya konulmaya çalışılacaktır

Gazavâtnâmelerde Yenilginin Tasviri

Gazavâtnâmelerde savaşın anlatımı, çoğunlukla askeri başarılar, fetihler ve kahramanlıklar etrafında şekillense de savaşın yol açtığı kayıplar ve başarısızlıklar da bu metinlerde yer tutar. Özellikle ordunun bozguna uğradığı, askerlerin esir düştüğü veya geri çekilmek zorunda kaldığı hadiseler, savaşın farklı yönlerinin anlatılmasına imkân verir. Zaferin öne çıkarıldığı bir anlatı geleneğinde yenilginin hangi ayrıntılarla tasvir edildiği ve müellifin bu hadiseler karşısında nasıl bir tutum geliştirdiği dikkate değer bir meseledir. Zira askeri başarıların anlatımında kullanılan övgü ve yüceltme ifadeleri,

mağlubiyet sahnelerinde yerini kimi zaman korku, çaresizlik, kayıp ve ölümün ayrıntılı tasvirlerine bırakır.

Yenilginin anlatımında birbirini tamamlayan iki husus üzerinde durmak mümkündür. Bunlardan ilki, bozgunun ardından ortaya çıkan manzaranın tasvir edilmesi; ikincisi yenilginin sebeplerinin açıklanması ve yaşananların belirli bir niyet ve düşünce çerçevesinde yorumlanmasıdır. İlkinde savaşın askerler üzerindeki fiziksel ve psikolojik etkileri, kayıplar, yaralanmalar, esaret ve çaresizlik ön plana çıkarken ikincisinde askerî hazırlıklar, alınan kararlar, ordunun imkânları, düşmanın üstünlüğü veya kazâ ve kader anlayışı belirleyici hale gelir. Bu iki yaklaşım aynı eserde hatta aynı hadisenin anlatımında bir arada bulunabilir. Müellif, yenilginin yarattığı yıkımı bütün ayrıntılarıyla ortaya koyarken başarısızlığın nedenlerine ilişkin değerlendirmelerde de bulunabilir. Böylece yenilgi; savaşın insan üzerindeki etkileri ve hadiselerin anlamlandırılması bakımından anlatının konusu haline gelir.

Bu bakımdan Âsafî'nin *Şecâatnâme* adlı eserinde Derbend'de yaşananların anlatıldığı bölüm dikkat çekicidir. Osmanlı ordusunun uğradığı hezimetin ardından askerlerin içine düştüğü durum, savaşın yol açtığı fiziksel yıkım ve korku üzerinden ayrıntılı biçimde tasvir edilir. Askerlerin bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı esir düşmüş, kurtulabilenler ise mallarını, silahlarını ve bineklerini geride bırakarak Derbend'e ulaşmıştır. Ancak sığındıkları şehir de onlar için güvenli ve huzurlu bir mekân olmaktan uzaktır. Yaralıların ve ölülerin her tarafı doldurduğu, korkunun askerler arasında yayıldığı bu manzara, mağlubiyetin boyutlarını ortaya koymaktadır:

Münhezim oldı çün ol dem Rûmiyân
Düşdi ardınca gürûh-ı şûmiyân

Kırdılar hem aldılar idüp esîr
Ba'zı başile çıkup kaldı fakîr

Hiç çıkarmadı biri mâl ü menâl
Kaldı yirinde o dem bâr u sıkâl

Geldi Derbende zelîl ü nâ-tevân
Esb ü esbâbı gidüp kaldı yayan

Geldi girdi her biri vîrâneye
Aklın aldırmış dönüp dîvâneye

Kiminün başı sınık kimün kolı
Kiminün çıkmış gözi görmez yolı

Ba'zısın çalmış 'adû düşmiş eli
Kimisi mecrûh olup dönmez beli

Az idi anda zahim-nâk olmayan
Çalınup kan-ile bagrı dolmayan

Gerçi kim bunlar zahim-nâk oldılar
Olmayup gören vehim-nâk oldılar

Gördi göz havfitdi cür'et kalmadı
Dilleri sındı şecâ'at kalmadı

Havf-ile her birisi lerzân idi
Hasret öldük diyü hep giryân idi

Câmi'-i Derbend leş tolmış idi
Kimi cân çekmekde kim ölmişidi

Mecma'-ı mecrûh idi câmi' o dem
Mescid içre atmak olmazdı kadem

Cân metâ'ına ecel dellâl idi
Kalb-i bezistân mâlâmâl idi

Kimisi 'Azrâ'ile virmezdi el
Ortalık yirde meyâncıydı ecel

Her biri eyler idi âh u figân
Çok çekişirdi virürdi sonra cân

Bir kanâre idi Derbend ol zamân
Gûsfend-âsâ virüp nevbetle cân

Kiminün kârı idi leş taşımak
Elleri degmezdi başın kaşımak (Eroğlu, 2007: 395-396)

Âsafî'nin tasvirinde yenilgi, öncelikle askerlerin bedenlerinde bıraktığı izler üzerinden dile getirilir. Şair; "Kiminün başı sınık kimün kolı / Kiminün çıkmış gözi görmez yolı" şeklinde yarılan başlar, kopan kollar, kaybedilen gözler üzerinden ağır yaralanan askerlerin görüntülerini sıralayarak hezimetin büyüklüğünü somutlaştırır. Özellikle "kiminün" ve "kimisi" kelimelerinin tekrarı, farklı yaralanma biçimlerini bir araya getirirken felaketin insanî etkisini de hissettirir. Askerlerin birer kahraman olarak yüceltildiği yaklaşımın

yerini, yaralanmış ve hareketsiz kalmış insanların içinde bulunduğu merhamet duygusu alır. Böylece mağlubiyetin insan bedeni üzerindeki etkileri anlatının merkezine yerleşir.

Müellif, "Gerçi kim bunlar zahim-nâk oldılar / Olmayup gören vehim-nâk oldılar" diyerek yaralanma ile korku arasında anlamlı bir ilişki kurar. Burada hezimetin etkisi, doğrudan savaştan etkilenenlerle sınırlandırılmayarak yaşananlara tanıklık edenlere de yayılır. "Gördi göz havf itdi cür'et kalmadı / Dilleri sındı şecâ'at kalmadı" ifadeleriyle askerlerin cesaretlerini kaybetmeleri, korkunun onların ruh halinde meydana getirdiği değişimi gözler önüne serer. Cesaret ve kahramanlığın öne çıkarıldığı bir savaş betimlemesinde korkunun bu derece belirgin biçimde işlenmesi, yenilginin psikolojik sonuçlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Müellif, Derbend Camii'nin tasviriyle yenilginin yarattığı duruma daha geniş bir boyut kazandırır. Şair, cami çevresinin cesetlerle ve yaralılarla dolduğunu, içeride adım atacak yer kalmadığını söyler. Böylece cami, savaşın yıkıcı sonuçlarının toplandığı bir mekâna dönüşür. Yaralıların acı çekmesi, son nefesini vermekte olanların feryatları ve ölülerin taşınması gibi ayrıntılar, bozgunun ardından şehirde yaşananları bütün çıplaklığıyla ortaya koyar. Özellikle ibadet ve toplu hayatla ilişkili bir mekânın bu derece yoğun bir ölüm manzarası içerisinde sunulması, hezimetin olağan hayat üzerindeki etkisini hissettirir.

Âsafî'nin ölüm tasvirinde başvurduğu benzetme, mecaz ve hayaller, anlatının edebî yönünü daha da belirgin kılar. "Cân metâ'ına ecel dellâl idi / Kalb-i bezistân mâlâmâl idi" beytinde insan hayatının pazarda satılan bir ürün gibi ele alınması, ölümün yaygınlığını ve hayatın kırılganlığını hissettirir. Yani can bir ticaret malı, ecel ise tellâl olarak düşünülerek ölüm hadisesi alışveriş hayatına ait unsurlarla ilişkilendirilir. Aslında şair, eceli insanlar arasında dolaşan bir aracı gibi göstererek ölümün kaçınılmazlığını somutlaştırır ve şiirin içselleştirilmesinin de önünü açar. Ardından gelen "Bir kanâre idi Derbend ol zamân / Gûsfend-âsâ virüp nevbetle cân" beytinde ise Derbend bir mezbahaya benzetilir. Askerlerin koyunlar gibi sırayla can vermeleri, savaşın ardından yaşananları toplu bir kıyım manzarasına dönüştürür. Böylece ölümün ticaret hayatına ait kelimelerle anlatımı, mezbaha ve koyun benzetmeleriyle tamamlanır. Farklı çağrışım alanlarından

yararlanan şair, ölümün sıradanlaştığı ve insan hayatının değerini kaybettiği bir felaket ortamı meydana getirir.

Bu beyitlerde dikkat çeken bir başka husus, anlatının giderek genişleyen yapısıdır. Önce ordunun bozguna uğraması ve askerlerin Derbend'e sığınması anlatılır. Ardından yaralı bedenlere, korkuya kapılan askerlere ve camide biriken ölülere geçilir. Son olarak ölümün herkesin karşı karşıya kaldığı ortak bir felakete dönüşmesi üzerinde durulur. Nihayet sağ kalanların sürekli ceset taşımakla meşgul olmaları da hezimetin doğurduğu manzaranın sürekliliğini gösterir. Bu bakımdan Eserdeki ölüm, korku ve çaresizlik sahneleri, gazavâtnâmelerin zafer ve kahramanlık anlatılarının yanında savaşın yıkıcı yönlerini de metne taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir.

Âsafî'nin bu bölümdeki anlatımında yenilginin sebeplerinden çok sonuçları üzerinde durulması, gazavâtnâmelerde mağlubiyetin farklı düzeylerde ele alınabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte başka örneklerde müelliflerin başarısızlığın sebeplerini de sorguladıkları, yenilgiyi askerî ve maddî imkânsızlıklara, alınan yanlış kararlara yahut kazâ ve kader anlayışına bağlı olarak açıkladıkları görülür. Bu açıklamalar, müelliflerin savaşın sonucunu hangi gerekçelerle anlamlandırdıklarını belirlemeye imkân verir. İncelenen metinlerde yenilginin gerekçelendirilmesine ilişkin yaklaşımları askerî ve maddî şartların etkisi, stratejik kararların sorgulanması ve kazâ-kader düşüncesi olmak üzere üç başlık altında değerlendirmek mümkündür. Söz konusu başlıklar keskin sınırlarla ayrışmış sınıflandırmalar olarak düşünülmemelidir.

Askerî ve Maddî Şartların Anlatımı

Savaşların seyri ve sonucu üzerinde orduların askerî gücü kadar ikmal imkânları, coğrafi şartlar, haberleşme ve yardım kuvvetlerinin zamanında ulaşıp ulaşmaması da etkili olur. Gazavâtnâmelerde bu şartların anlatılması, savaşın bir parçasının da askerlerin uzun süren seferler ve kuşatmalar sırasında çeşitli güçlüklerle karşılaşmaları olduğunu gösterir. Bilhassa iaşe yetersizliği, yardımın gecikmesi ve düşmanın baskısı altında yaşanan sıkıntılar, askerlerin içinde bulundukları durumun açıklanmasında öne çıkar. Müellifler açlık, yorgunluk ve çaresizlik gibi halleri tasvir ederek savaşın askerler üzerindeki etkilerini ortaya koyarlar. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Nusretnâme*'de Tiflis Kalesi'nde yaşanan sıkıntıları anlattığı bölüm, bu durumları yansıtması bakımından anlamlıdır. Lala Mustafa Paşa'nın doğu seferine 'münşi' olarak

katılan Mustafa Âlî, eserinde askerî faaliyetlerin yanında seferin idaresine, yapılan yazışmalara ve karşılaşılan güçlüklere de yer verir (Eravcı, 2005). Tiflis'te yardım ve erzak sıkıntısı yaşayan Osmanlı askerlerinin durumu aktarılırken savunmanın maddî şartlarıyla askerlerin içinde bulundukları ruh hali birlikte ele alınır. Uzun süre yardım gelmemesi ve yiyeceklerin tükenmesi, kale içerisindeki hayatı güçleştirmiş; düşmanın baskısı altında bulunan askerler için açlık başlı başına bir mücadeleye dönüşmüştür:

Didiler biz garîk-i girdabız
Pür-gâm ü bî-huzûr u bî-hâbız

Yanar âteşte ızdırâbdayuz
Mû gibi durma pîç u tâbdayuz

Yanar od gibi geldi surh-serân
Eyledi hânümânumuz sûzân
Açlık acısının ne çaresi var
Ne bize kimsenün nezâresi var
…
Burc u bârûdan bakarken açlar
Nân-ı huşke her biri muhtâclar

Destine bir kurs alup her bed-fi'âl
Gösterürdi kursı mihr ü meh misâl

Bizde ni'met çok diyü her nâ-şitâ
Açlığında arz iderdi imtilâ

Bî-sabırlar tâzeler bî-ihtiyâr

Etmeğe karşu iderlerdi firâr (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2014: 270-271)

Mustafa Âlî'nin anlatımında açlık, askeri bir güçlüğün ötesinde insanların davranışlarını ve ruh hallerini etkileyen bir sıkıntı olarak belirir. Askerlerin kendilerini girdaba düşmüş kimselere benzetmeleri, içine düştükleri durumdan kurtulmakta zorlandıklarını gösterir. "Pür-gâm ü bî-huzûr u bî-hâbız" ifadesinde üzüntü, huzursuzluk ve uykusuzluğun bir arada zikredilmesi, açlığın fiziksel etkilerine psikolojik sıkıntıların da eşlik ettiğini ortaya koyar. Ardından ateş içerisinde yanmak ve kıl gibi kıvrılıp bükülmek üzerinden kurulan tasvirler, yaşanan ıstırabın şiddetini artırır. Ateş ve girdap etrafında oluşturulan bu anlatım, askerlerin kendilerini kuşatan tehlikeler karşısındaki çaresizliklerini gözler önüne serer.

Bu tasvirlerde dikkat çeken hususlardan biri yiyeceğin düşman tarafından bir baskı aracına dönüştürülmesidir. Kale içerisindeki askerler kuru ekmeğe muhtaçken düşman askerleri ellerindeki ekmekleri göstererek sahip oldukları bolluğu sergiler. "Destine bir kurs alup her bed-fi'âl / Gösterürdi kursı mihr ü meh misâl" beytinde ekmeğin güneşe ve aya benzetilmesi, sıradan bir yiyeceğin savaş şartlarında kazandığı değeri ortaya koyar. Burada ekmeğin askerlerin gözündeki değeri ve büyüklüğü, güneş ve ayın parlaklığıyla ekmeğin yuvarlak biçimi arasında kurulan ilişkiyle sunulmaktadır. Düşman ekmeği göstererek bolluk içerisinde bulunduğunu ileri sürer ve böylece iki tarafın şartları arasındaki karşıtlık çok daha belirginleşir. Maddî imkânsızlığın askerlerin direnme gücü ve davranışları üzerindeki etkisi bu karşıtlık üzerinden verilir.

Açlığın dayanılmaz hale gelmesi, askerî disiplini ve savunma kararlılığını zayıflatan bir durumdur. Hatta askerlerin düşman tarafına kaçmaya çalışmaları, iaşe sıkıntısının ulaştığı boyutu gözler önüne serer. Burada müellif, açlık karşısında askerlerin tamamının aynı tutumu sergilediğini ileri sürmez; firar etmeye çalışanları sabırsız ve inançsız olmakla suçlar. Böylece yaşanan sıkıntının maddî sebepleriyle askerlerin bu şartlar karşısındaki davranışları birlikte değerlendirilir.

Müellif; açlığı, uykusuzluğu, korkuyu, düşmanın davranışlarını ve firar eğilimlerini ayrıntılı biçimde tasvir ederek askerlerin içinde bulunduğu

güçlükleri somutlaştırır. Bu örnek, savaşın olumsuz şartlarının metne nasıl yansıdığını göstermektedir. Bu anlatıda doğrudan gerçekleşmiş bir askerî yenilgiden ziyade savunmanın sürdürülmesini güçleştiren etmenler anlatılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu beyitler, yenilginin sebeplerini kesin olarak açıklayan bir örnekten çok mağlubiyet ihtimalini artırabilecek maddî yetersizlikleri ve güçlükleri ön plana çıkarmaktadır. Bu ayrım, gazavâtnâmelerde savaş sırasında karşılaşılan olumsuzluklarla gerçekleşen bozgunların birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır.

Yenilginin Tedbirsizlik ve Stratejik Hatalarla Açıklanması

Gazavâtnâmelerde askerî başarısızlıkların açıklanmasında başvurulan diğer bir yaklaşım ise savaş öncesinde ve esnasında alınan kararların değerlendirilmesidir. Bu tür anlatılarda müellifler, ordunun karşılaştığı güçlüklerin ve uğradığı kayıpların sebeplerini ortaya koyarken kumandanların tercihlerini, ön hazırlıkların yeterliliğini ve mücadele sırasında uygulanan yöntemleri de ele alırlar. Özellikle düşman kuvvetlerinin doğru değerlendirilememesi, gerekli savunma önlemlerinin alınmaması veya askerlerin elverişsiz şartlarda mücadeleye sevk edilmesi gibi hususlar başarısızlığın gerekçelendirilmesinde öne çıkar. Böylece anlatıcı, hadiselerin nasıl gerçekleştiğini aktarırken bir yandan da hangi şartlarda farklı bir sonuç alınabileceği üzerinde durur.

Rahîmîzâde'nin *Zafernâme-i Sultan Murad Han*'da Osmanlı-Safevî mücadelelerini konu alan metni; Kaytas Paşa'nın askerleriyle uğradığı yenilgi, bu bakımdan değerlendirilebilecek örneklerden biridir. Rahîmîzâde, yaşananları aktarırken düşman karşısında yeterli hazırlık yapılmadan harekete geçilmesine ve mevcut askerî imkânların kullanılmamasına gönderme yapar. Metinde; düşmanın şehir içerisinde karşılanması, sokaklarda savunma mevzilerinin oluşturulması, uygun noktalara topların yerleştirilmesi ve askerlerin bu mevzilerde görevlendirilmesi halinde mücadelenin farklı bir seyir izleyebileceği belirtilir. Buna karşılık Kaytas Paşa'nın sınırlı sayıdaki askerle düşmanı karşılamaya yönelmesi, stratejik bakımdan hatalı bir tercih olarak değerlendirilir:

> "…şehr içinde her sokaklara kûşe-bendler peyda eylemek ile hisâr-manend olup câ-be-câ darbzenler ve yarar adamlar kosalar belki galib-i mutlak olmak mukarrer iken… bî-tedârik

> iki üç yüz mikdarı şâhbâz-ı hümâ-pervâz ile leşker-i aduyı istikbâl idüp ol gurab-ı hile-kârın ekseri pusu kurup birkaç rû-siyahî beg virüp bunlar da gözlerine yekdurup suret-i mağlubî müşâhede ettiklerince ta'm-ı hâmları artup süre süre pusuları üstüne varup girü dönmeğe mecâl olmamak ile şemşir-i adüv-gîr mabeyni kat' idüp Paşa-yı müşarünileyhi ortaya alup bir aradan kılıç uşurup ol mahalde derece-i şehâdete vâsıl olup ve devlet-i ahiret hâsıl olup beru cânibden irsâl olunan Hamid Ağa ve Erzurum'un Hasan Kal'ası ağası üç yüzden ziyade merd-i dilîr ile devlet-i şehâdet müyesser olup Abdurrahman Beğ kemend-i hilelerine giriftâr olup…" (Sungur, 1998: 30-31).

Bu metinde ilk olarak, gerçekleşen askerî harekâtla alınması gereken tedbirlerin karşılaştırıldığı görülmektedir. Müellif, şehirdeki sokakların savunma amacıyla kapatılması, uygun noktalara topların ve savaşabilecek teçhizatlı askerlerin yerleştirilmesi halinde üstünlük sağlanabileceğini vurgular. Buna karşılık askerlerin gerekli hazırlıklar yapılmadan düşman üzerine sevk edilmesi, anlatıda başarısızlığın sebeplerinden biri olarak öne çıkar. Bu tasvirde yenilginin sebebi, düşmanın gücü kadar mevcut imkânların nasıl kullanıldığı ve savaşın hangi şartlarda yürütüldüğüne dayandırılır. Müellif yaşanan yenilgiyi sadece kaçınılmaz bir sonuç olarak görmez.

Rahîmîzâde'nin metninde düşmanın uyguladığı savaş stratejisi de başarısızlığın açıklanmasında önemli bir yer tutar. Düşman kuvvetlerinin pusu kurması, Osmanlı askerlerinin bu tuzağa doğru ilerlemesi ve geri dönme imkânını kaybetmesi, mağlubiyete yol açan gelişmeler olarak sıralanır. Hadiselerin bu şekilde birbirini takip etmesi, savaşın sonucunu hazırlayan kararlar ve gelişmeler arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurulmasını sağlar. Özellikle düşmanın hileyle ilişkilendirilmesi, müellifin iki tarafı tasvir ederken başvurduğu farklı nitelemeleri de ortaya koyar. Osmanlı askerleri "şâhbâz-ı hümâ-pervâz" gibi yüceltici ifadelerle anılırken düşman için "gurâb-ı hile-kâr" ve "rû-siyâh" gibi olumsuz anlamlar taşıyan ifadeler kullanılır. Şahbaz ve gurâb üzerinden kurulan karşıtlık, tarafların ahlakî ve askerî bakımdan farklı konumlandırıldığını gösterir. Böylece savaşın gelişimi anlatılırken Osmanlı askerlerinin cesareti öne çıkarılır ve düşmanın hileciliği vurgulanır. Bu noktada yenilgiye ilişkin eleştirel değerlendirmeyle Osmanlı askerlerinin yüceltilmesi aynı anlatı içerisinde bir araya gelir. Plansız hareket

edilmesinin yol açtığı olumsuzluklar belirtilirken Kaytas Paşa'nın ve diğer askerlerin ölümü "derece-i şehâdete vâsıl" ve "devlet-i âhiret hâsıl" ifadeleriyle anlamlandırılır. Böylece askerî bakımdan başarısızlıkla sonuçlanan bir mücadele dinî değerler çerçevesinde yeniden değerlendirilerek savaşta hayatını kaybedenlerin cesaret ve fedakârlıkları korunup yenilgiye sebep olan kararlar da sorgulanabilir hale gelir.

Rahîmîzâde, yenilginin sonuçlarını, askerî kayıpların yanında esaret teması üzerinden de tasvir eder. Abdurrahman Bey'in düşmanın oyununa gelerek esir düşmesinin anlatılması, tedbirsiz hareket etmenin doğurduğu sonuçları ortaya koyar. Müellif, hadisenin başlangıcında savunma için alınabilecek önlemleri ortaya koyarken devamında pusunun kurulmasını, geri çekilme imkânının ortadan kalkmasını, ölümleri ve esareti sıralar. Yani metin, önce ihmal edilen askerî imkânlara ardından bu ihmalin yol açtığı sonuçlara yönelir. Böylece, sebep-sonuç ilişkisini öne çıkaran bir anlatımla yenilgi gerekçelendirilmiş olur. Ancak metinde yapılan değerlendirmeleri, sonraki seferlerde bu tecrübelerden yararlanıldığı veya yenilginin bilinçli biçimde bir eğitim süreci olarak sunulduğu şeklinde yorumlamak için yeterli veri bulunmamaktadır. Burada belirgin olan husus, müellifin yaşanan hadiseyi farklı tedbirlerin alınması hâlinde ortaya çıkabilecek ihtimallerle birlikte ele almasıdır. Bu yönüyle yukarıdaki örnek, gazavâtnâmelerde yenilginin tek başına dış şartlarla veya ilahî takdirle açıklanmadığını askerî kararların ve insan iradesinin de sorgulanabildiğini göstermektedir.

Yenilginin Kazâ ve Kaderle İlişkilendirilmesi

Gazavâtnâmelerde yenilginin açıklanmasında başvurulan yaklaşımlardan bir diğeri de yaşanan hadiselerin kazâ ve kader anlayışı çerçevesinde değerlendirilmesidir. Bu tür metinlerde savaşın sonucunu belirleyen askerî hazırlıklar, kumandanların kararları ve düşmanın faaliyetleri üzerinde durulur fakat bütün bu tedbirlerin takdir-i ilahi karşısındaki sınırlılığına da dikkat çekilir. Böylece mağlubiyet, insanın iradesi ve imkânlarıyla bütünüyle denetleyemediği bir hadise olarak anlamlandırılır.

Adlî, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın askerî faaliyetlerini anlattığı *Manzûme-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı* adlı eserinde bu yaklaşımın bir örneğini verir. Osman Paşa, gerekli hazırlıkları yapmasına rağmen mücadele beklenildiği gibi sonuçlanmaz. Müellif, alınan tedbirlerin yetersiz kalmasını

ve yaşanan başarısızlığı aktarırken hadiseyi kazâ ve kader düşüncesiyle ilişkilendirir:

Gûne itmiş o da çün üstine düşmen yetmiş
İki fersah yir olur karşuya şârdan gitmiş

Meteris itmeğe şehrinde sokaklar var iken
Sarp iken hendek iken çevresi hep bâglar iken

Meteris kursayıdı tûbu tüfenk çekilirdi
Şöyle böyle değil ol beklese pek çekilirdi

Lîk devlet dönicek aksi olur tedbîrün
Niçe tedbiri bozar dünyede iş takdîrün

Ne kadar âkil isen bil ki kazâ aklı basar
Kim dimişler ki izâ câe'l-kazâ umye'l-basar

Bir kazâ gelse sakın itme cedel gözle rızâ
Gâfil olma gözün aç câe'l-kaza zâke'l-fezâ

Gel tevekkül idüben kendüni teslîm idegör
Ne ider sana kazâ sen seni teslîm idegör

Gel kazâ gözle kazâyıla sakın itme sitiz
Kesemez bir kılı ger tîğ-i kazâ itmese tîz

Varmış el-kıssa o da düşmenini karşulamış
Haylî dikkat idüben kanla zemîni sulamış

Düşmeni gâlib olup bir niçe kez hav itmiş
Dönmezin biz ölüriz diyü aceb dâv itmiş (Adlî, 2017: b.81-90)

Bu beyitlerde *tedbir* ile *takdir* arasında kurulan ilişki, yenilginin gerekçelendirilmesinde belirleyici bir yere sahiptir. Müellife göre insan ne kadar akıllı ve hazırlıklı olursa olsun ilahî takdirin önüne geçilmez ve bazen alınan tedbirler sonuçsuz kalabilir. "Niçe tedbiri bozar dünyede iş takdîrün" ifadesi, askerî başarısızlığın açıklanmasını insan iradesinin sınırlılığına taşır. Ardından kullanılan "izâ câe'l-kazâ umye'l-basar" ifadesiyle kaza geldiğinde basiretin bağlanacağı belirtilerek bu düşünce pekiştirilir. Böylece savaş sırasında alınan yanlış kararlar veya önceden görülemeyen tehlikeler de kader anlayışı içerisinde anlamlandırılır.

Adlî, "Gel tevekkül idüben kendüni teslîm idegör" ifadesiyle doğrudan muhataba yönelerek kazâ karşısında rıza ve teslimiyeti öğütler. Hatta kılıcın keskinliğinin bile takdir-i ilahiye bağlı olduğunu belirtip savaşın temel araçlarından biri üzerinden kader düşüncesini somutlaştırır.

Adlî'nin yaklaşımı, yenilginin açıklanmasında askerî tedbirlerin bütünüyle göz ardı edilmesinden ziyade bunların takdir-i ilahiye bağlı görülmesiyle ilişkilidir. Böylece mağlubiyetin sorumluluğuna ilişkin değerlendirme, insanların aldıkları kararların ötesinde bir iradeye taşınır. Rahîmîzâde'nin tasvirinde tedbirsizliğin sorgulanmasına karşılık Adlî'nin beyitlerinde tedbirin takdir karşısındaki sınırlılığının vurgulanması, gazavâtnâmelerde benzer hadiselerin farklı düşünce ve anlatım biçimleriyle ele alınabildiğini göstermektedir.

SONUÇ

Gazavâtnâmelerde hem galibiyete hem de mağlubiyete yer verilir. Yani askerî faaliyetlerin, fetihlerin ve kahramanlıkların anlatıldığı eserler olmakla birlikte savaşın yol açtığı kayıpları, bozgunları ve başarısızlıkları da konu edinmişlerdir. Yenilginin sunumunda müelliflerin farklı edebî ve fikrî yaklaşımlar benimsedikleri görülmektedir. Savaşın meydana çıkardığı fiziksel

ve psikolojik yıkımın betimlenmesi, askerî başarısızlıkların sebeplerinin sorgulanması ve yaşananların kazâ ve kader düşüncesiyle açıklanması bu yaklaşımların başlıcalarıdır. Bununla birlikte söz konusu anlatım yöntemleri arasında kesin sınırlar bulunmadığı, aynı hadisenin birden fazla bakış açısıyla değerlendirilebildiği anlaşılmaktadır.

Âsafî *Şecâatnâme*'sinde yenilginin yol açtığı felaketi yaralı bedenler, korkuya kapılan askerler ve ölümle kuşatılmış mekânlar üzerinden sunmaktadır. Gelibolulu Âlî *Nusretnâme*'de askerlerin karşılaştığı iaşe sıkıntıları ve ağır kuşatma şartları gibi maddi güçlüklerin savaşın seyrini nasıl etkileyebileceğini göstermektedir. Rahîmîzâde'nin anlatısında askerî tedbirlerin yetersizliği ve alınan kararların sonuçları sorgulanırken Adlî'nin eserinde insan iradesi ile takdir-i ilahi arasındaki ilişki öne çıkmaktadır. Böylece müelliflerin olayları aktarmakla yetinmedikleri savaşın sonuçlarını kendi tecrübeleri, değer yargıları ve düşünce dünyaları içerisinde anlamlandırdıkları görülmektedir. Bu örneklerde dikkat çeken bir diğer husus, askerî başarısızlığın anlatılmasının gazilerin cesaretinin ve fedakârlığının yüceltilmesine engel oluşturmamasıdır. Hezimetin bütün ağırlığıyla tasvir edildiği bölümlerde dahi 'kahramanlık, şehadet ve tevekkül' gibi kavramların varlığı, yenilginin gazâ etrafında şekillenen değerler dünyası içerisinde değerlendirildiğini göstermektedir. Bunun yanında özellikle tedbir eksikliğinin sorgulandığı örneklerde müelliflerin askerî kararları eleştirebildikleri de anlaşılmaktadır. Yenilgi anlatıları bu yönüyle savaşın olumsuz sonuçlarının kaydedildiği bölümler olmanın yanında müelliflerin olaylar karşısındaki tutumlarını ortaya koydukları değerlendirme alanları hâline gelmektedir.

Gazavâtnâmelerde mağlubiyetin anlatılışı, hadisenin aktarılması ile edebî biçimde yorumlanmasının iç içe geçtiği bir yapı sergilemektedir. Yaralanma, korku, esaret ve ölüm tasvirlerinden askerî kararların sorgulanmasına, oradan kazâ ve kader düşüncesine uzanan anlatım çeşitliliği, yenilginin bu eserlerde farklı anlamlar kazandığını göstermektedir. İncelenen örnekler, gazavâtnâmelerin edebî dünyasının anlaşılmasında zafer ve kahramanlık anlatıları kadar savaşın yol açtığı kayıpların ve başarısızlıkların da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Adlî (2017). *Manzûme-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı*. (Haz.: Kürşat Şamil Şahin). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Eravcı, H. M. (2005). "Mustafa Âlî'nin Nusretnâmesi ve Onun Işığında Yazarın Tarihçiliği". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIV, S. 38, s. 163–184.

Eroğlu, S. (2007). *Âsafî'nin Şecâatnâmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2014). *Nusretnâme* (Haz.: Mustafa Eravcı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnalcık, H. (2023). *Has Bağçede Ayş u Tarab: Nedimler, Şairler, Mutribler*. İstanbul: Türkiye İşbankası Yayınları.

Kafadar, C. (1996). "Gazâ." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, ss. 427-429. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Levend, A. S. (2000), *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi*, Ankara: TTK Yayınları.

Sungur, Ç. (1998), *Rahîmîzâde İbrahim Harîmi Çavuş'un Zafernâme-i Sultan Murad Han Adlı Eserinin Transkripsiyonu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

4. BÖLÜM

EDEBİYAT SANATININ TARİH BİLİMİNE KATKISI: EBCEDLİ TARİH MANZUMELERİ (Lale Devri Örneği)

Metin HAKVERDİOĞLU[1]

Giriş

Edebiyat estetik bir sanat disiplini olmasının yanı sıra bilime de büyük katkıları olan bir kaynak hükmündedir. Sanatın bilime katkısı sübjektiftir diye verilen ön yargılı kararlar bazı noktalarda eksik ve hatalıdır. Edebiyat alanının genişliğini kavrayamayanların bu ön yargısı özellikle Ebcedli tarih manzumelerinde anlamsızlaşmaktadır. Peşinen söylenmelidir ki edebiyatın tarih manzumeleri adıyla hemen her divanda yer alan şiirleri günü gününe olayları tespit eden bir kaynaktır. Yapılan bir bina, bir sadrazamın göreve başlaması, bir şehzadenin sünnet düğünü veya ölümü, bir şehrin fethi vb., ne kadar önemsenen tarih varsa bu manzumelere konu olmuştur. Bu manzumeler çoğunlukla aynı zaman diliminde, olaylar yaşanırken veya henüz bitmişken yazılırdı. İşte tam da bu sebepten dolayı ebcedli tarih manzumeleri tarih bilimi için önemli bir kaynaktır. Bu yazıda, tarihin tozlu sayfalarında kalmış ancak ebcedli tarih manzumelerinin unutmadığı yedi manzumenin ebced çözümlemesi yapılacaktır.

Çalışmada, ebced üzerine kısa bir bilgi verdikten sonra örnek şiirler üzerinde değerlendirme yapılacaktır. Şiirlerin tamamı alınmak yerine şiirin konusu özetlenip ebced hesabını içeren beyitler kullanılacaktır.

Ebced ilminin sanat ile bilimi birleştiren ilginç noktalardan biri olduğunun anlaşılacağı çalışmamızda, çarpıcı örnekler sunmak için Lale Devri sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Sultan Üçüncü Ahmet'in tüfek ile ateş edip başarılı vuruşlar yaptığını kayıt altına alan yedi şiiri ele aldık. Tarihçilerin bir cümle ile belirtip geçtiği bu hadiseyi devrin şairi, tüm ayrıntıları ile hikâye edip tarihini düşmüştür.

[1] Prof. Dr., Amasya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi TDE Bölümü, ORCID: 0000-0002-9674-3292.

Ebcedli tarih manzumeleri tarihçiler için objektif bir kaynaktır, çünkü günü gününe yazılmıştır ve olayların eksik kalan hikayesini ölümsüzleştirmiştir.

Ebcedli Tarih Manzumelerinin Kaynak Değeri ve Faiz Efendi-Şakir Bey Mecmuası

Ebcedli tarih manzumeleri hemen hemen tüm divanlarda ve şiir mecmualarında yer almaktadır. Yazıldıkları devrin önemli olaylarının not düşüldüğü bu tarihler gerek kamusal gerekse kişisel pek çok olayı kayıt altına alabilmektedir. Her ne şekilde olursa olsun tarih ilmine önemli ipuçları sunmaktadır.

Örneklerimizi aldığımız *Faiz Efendi ve Şakir Bey Mecmuası* (Mecmua) da içinde yüzlerce tarih manzumesi barındıran eşsiz bir kaynaktır. Lale Devrinde olan hadiseleri günü gününe tespit eden; Üçüncü Ahmet ve Damat İbrahim Paşa'nın her adımını not alan bir mecmuadır (Hakverdioğlu, 2018; Sevim, 2020; Aydın, 2024), (Hakverdioğlu, 2012).

Özellikle Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Lale Devri boyunca her adımını kayıt altına alan bu eser yine onun emri ile Faiz Efendi ve Şakir Bey tarafından günü gününe kaleme alınmıştır. Eser, devrin tüm önemli şairlerinin padişah ve sadrazam hakkında yazdıkları şiirleri bir mecmuada toplamıştır. Üzerinde pek çok çalışma yapılan bu mecmuanın tarih manzumeleri de Ebced Çözümlemeleri ile Fâiz Efendi-Şâkir Bey Mecmuasından Lâle Devri Tarih Manzumeleri, adı ile kitaplaştırılmıştır (Hakverdioğlu, 2019).

Ebced Hakkında Genel Bilgi

Ebced, belli bir sistem ile Arap harflerine verilen sayı değerlerini içerir. Çıkışı ile ilgili net bir tarih verilemeyen bu sistemin İslam öncesinde de kullanıldığı bilinmektedir. İslami dönemde bu sistem özellikle şairler tarafından çok kullanılan bir yöntem olmuştur. Neredeyse her önemsenen hadiseye birkaç beyit ile tarih düşürülmüş, bu olayın unutulmaması sağlanmıştır.

Ebcedli tarihler hesaplanırken çeşitli yöntemler kullanılmaktadır.

İncelenen yedi örnekte ağırlıklı olarak Tarih-i Tam, Eklemeli (Ta'miyeli) ve Eksiltmeli tarih türleri görülmektedir.

Ebcedli tarihler kısaca şöyledir:

Mânen Tarihler (Hesaplama Gerektirenler):

Tarih-i Tam: Mısradaki bütün harflerin hedeflenen tarihi tam olarak vermesidir.

Ta'miyeli Tarih: Harf toplamının hedeflenen tarihten eksik veya fazla çıkması durumunda müverrihin ipucu vererek toplama/çıkarma yaptırmasıdır.

Tarih-i Mühmel (Noktasız Harflerle): Sadece dizedeki noktasız harflerin toplanmasıdır.

Tarih-i Mücevher (Noktalı Harflerle): Sadece dizedeki noktalı harflerin toplanmasıdır.

Katmerli Tarihler (Düta, Seta, Rata): Dizenin yarısının ayrı, diğer yarısının ayrı tarih vermesi ya da toplam harf değerinin istenen yılın 2, 3, 4 katı olmasıdır.

Mukatta'a (Kesik) Harflerle: Birbirine bitişmeyen harflerin hesaba katılmasıdır.

Muvassal Harflerle: Sadece birbirine bitişen harflerin hesaba katılmasıdır.

Mükerrer / Gayri Mükerrer Harflerle: Tekrar eden ya da etmeyen harflerin hesaplanmasıdır.

Müveşşah (Akrostiş) Harflerle: Mısra başlarındaki harflerin Ebced değerleriyle yapılan tarihlerdir.

Lafzen Tarihler: Tarihin hiçbir hesaplama olmadan doğrudan sözle (rakam ismiyle) ifade edilmesidir.

Lafzen ve Mânen Tarihler: Hem sözle ifade edilen hem de harf hesabı yapıldığında aynı yılı veren tarihlerdir.

Karışık Tarihler (Nakl-i Diğer Usulüyle): Dizedeki harflerin birler, onlar ve yüzler basamağı kümelerine ayrılıp birbirine aktarılmasıyla yapılan zor bir tekniktir.

Muamma Tarihler: Ebced hesabı aracılığıyla bir insan ismine işaret eden tarihlerdir.

Bilmeceli Tarihler: Ebced aracılığıyla doğrudan bir tarihe işaret eden bilmece formundaki tarihlerdir.

Satranç / Vefk Usulü Tarih: Kareler içine yerleştirilen dizelerin her yönden (sağdan, soldan, çapraz) hesaplandığında aynı tarihi vermesidir.

Tarih düşürme, Türk edebiyatında yalnızca edebi bir hüner göstergesi değil; toplumsal, mimari ve siyasi olayları kayıt altına alan kendine has kuralları ve formülleri olan köklü bir gelenektir. (İspirli, 2000; Yakıt, 2010; Yıltan, 2026; Oğraş, 2007).

İncelediğimiz yedi metinlerde bir eksiltmeli tarih, dört tarih-i tam, bir çıkartmalı/ta'miyeli tarih, bir eklemeli/ta'miyeli tarih mevcuttur.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa hakkında yazılan ve onun tüfek atışını anlatan şiirler bu köklü geleneğin ilginç örneklerindendir.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Hakkında

1660 veya 1662 yılında Muşkara köyünde (Nevşehir) doğan Damat İbrahim Paşa, Lale Devri (1718-1730) olarak bilinen barış, yenilik, sanat ve sanayileşme çabaları döneminin mimarı olarak kabul edilen Osmanlı sadrazamıdır. Üçüncü Ahmet'in kızı Fatma Sultan ile evlenerek damat unvanı almıştır. On iki yıl devleti padişah adına yönetmiş ve karizmatik yapısı ile topluma yeni umutlar aşılamıştır. Özellikle silah sanayisi ve inşa faaliyetleri üzerinde büyük idealler besleyen paşa; İstanbul'u ve Anadolu'da pek çok şehri, yeni ve sanatlı binalarla donatmıştır. Nevşehir'i yeni bir şehir olarak o inşa ettirmiştir. Matbaanın onun devrinde Osmanlı'ya gelişi tesadüf değildir. Avrupa'daki yenilikleri Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi ve onun oğlu Said Efendi ile takip etmiştir. Çini ve dokuma fabrikaları yanında ordunun ihtiyaçları için üretimi de destekleyen tesisler kurdurmuştur. Bu sayede İran seferleri göreceli başarıya ulaşmış ve Avrupa'nın uzaklaşan medeniyet treninin son kompartmanına binme fırsatı doğmuştur (Hakverdioğlu, 2012). Paşa, özellikle silah kullanma konusunda mahirdir. Silah sanayisine düşkün olan bir insanın o ürünleri kullanması da gayet doğaldır, ancak İbrahim Paşa'nın aşağıda görüleceği gibi silah kullanmada ve devlet yönetmekte üstün bir yeteneği vardır.

Sadrazamlığa geçtikten sonra işleri tek başına idare etmek için mevkiini kuvvetlendirmeğe çalışıp bu babda en mühim makamlara kendi adamlarını yerleştiren Nevşehirli, devletin başı üzerinde dolaşan fırtınaları bir müddet için geri bıraktıracak olan siyasetini tatbike koyuldu (Uzunçarşılı, 1983).

1730'da Patrona Halil isyanı sonucu isyancıları durdurmak için çaresiz kalan Sultan Ahmet tarafından görevden alınmış, daha sonra boğdurularak öldürülmüş, isyancılara cenazesi teslim edilmiştir. Mezarı İstanbul Şehzadebaşı'ndadır.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Tüfek Atışları

Ebcedli tarih manzumeleri pek çok konuyu kayıt altına almaktadır. Bu konular bazen büyük bir savaşı, bazen bir çocuğun doğumunu, bazen de bir sadrazamın tüfek atışlarını içerebilmektedir. Yani divanlarda bolca yer alan bu şiirler hemen her konuda yazılmaktadır. Bu şiirlerin divanlara ve günü gününe yazılan mecmualara girmiş olması tarihi gerçeklik veya nesnelliğini güçlendirmektedir.

Bu çalışmada, Faiz Efendi ve Şakir Bey Mecmuası (Hakverdioğlu, 2018) içinde bulunan Damat İbrahim Paşa'nın ve Sultan Üçüncü Ahmet'in tüfek atışı ile ilgili şiirleri inceleyeceğiz. Şiirlerin tamamında Damat İbrahim Paşa atış yapmaktadır ancak bir şiirde önce Padişah Üçüncü Ahmet atışını yapmakta sonra damadı İbrahim Paşa ona nazire olarak bir atış yapmaktadır. Yedinci şiir örneğimde bulunan bu durum iki devlet adamının da tüfek atışında mahir ve bu konuya ilgisinin üst seviyede olduğunu göstermektedir. Eski yazı metinleri *Faiz Efendi ve Şakir Bey Mecmuası'*ndaki orijinal yazıdan kopyalamayı uygun bulduk.

Şiirlerin Değerlendirilmesi

1 Reşîd:

Söyledüm târîẖini taḥsîn idüp anuñ Reşîd

Üç sebû ḳırdı sekiz yüz kâmda ṣadr-ı kerîm

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

1133 Eksiltmeli tarih Mecmu'a: 210

İkinci dizenin tüm harfleri toplandığında 1136 çıkmaktadır. Üç sebu kırdı dediğine göre 3 eksik anlamına gelir. 1136-3=1133.

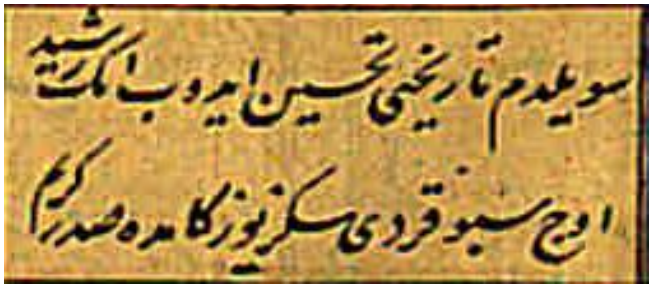

Bu manzume, şair Reşîd tarafından kaleme alınmış bir tarih şiiridir. Şiir, dönemin Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın tüfek nişancılığındaki ustalığını ve kırdığı rekoru anlatır. Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Mustafa Paşa Yalısı'nda gerçekleştirdiği tüfek atışında, 800 adım uzaklıktaki 3 testiyi peş peşe ve sıfır hatayla vurup kırmıştır. Şair Reşîd de sadrazamın bu efsanevi nişancılık başarısını överek olaya tarih düşürmüştür. Şiir 6 beyittir.

2 Seyyid Vehbî:

Bunda da tozḳoparan menzili alup ḥaḳḳâ

Üç sebû ḳırdı pey-â-pey tüfek ile âṣaf

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

1133 Tarih-i tam Mecmu'a: 211-212

İkinci dizenin tüm harfleri toplandığında 1133 çıkmaktadır.

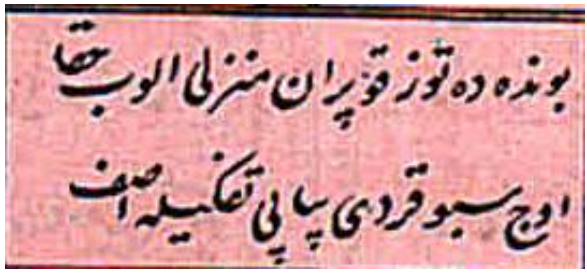

Bu manzume, Seyyid Vehbî tarafından yazılmış bir tarih şiiridir. Şiirde, Sultan Üçüncü Ahmet dönemi Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Eyüp Sultan'daki Ali Paşa Yalısı'nda gerçekleştirilen bir nişancılık gösterisinde "Tozkoparan" adlı tüfeğiyle kırdığı efsanevi rekor anlatılmaktadır. Sultan Üçüncü Ahmet ve Vezir İbrahim Paşa'nın övüldüğü

bu şiirde; Sadrazam İbrahim Paşa'nın Eyüp Sultan, Ali Paşa Yalısı'nda "Tozkoparan" tüfeğiyle 800 adım uzaklıktaki 3 testiyi peş peşe tam isabetle vurması ve şair Vehbî'nin bu nişancılık başarısını tarih düşürerek ölümsüzleştirmesi anlatılmaktadır. Şiir 21 beyittir.

3 Dürrî:

Kemâl-i fennine taḥsîn idüp Dürrî didi târîḫ

Urup hem ḳırdı ol âṣaf sebûyı çaḳ o sâḥilden

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

1133 Tarih-i tam Mecmu'a: 128

İkinci dizenin tüm harfleri hesaplandığında 1133 tarihi bulunmaktadır.

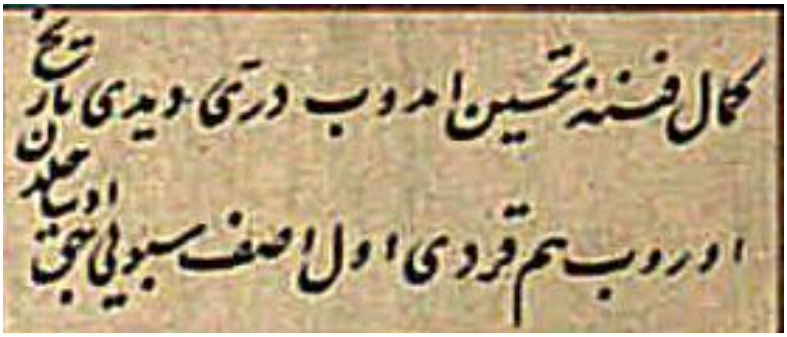

Bu tarih manzumesinde şair Dürrî, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın deniz kıyısında/sahilde gerçekleştirdiği zorlu bir tüfek atışını ve gösterdiği nişancılık becerisini övmektedir. Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Tırnakçı Kapısı sahilinde kurulan hedefe tüfekle ateş etmiş ve imkânsız gibi görünen uzak bir mesafedeki testiyi üçüncü atışında vurarak kırmıştır. Orada bulunan herkesin takdirini kazanan bu efsanevi nişancılık başarısı üzerine şair Dürrî, sadrazama dualar ederek bu olaya tarih düşürmüştür. Şiir 7 beyittir.

4 Nedîm:

Nedîm-i bende didi ṭarz-ı Nef'i üzre târîḫin

Sebûyı urdı ḥaḳḳâ dikdi ṭaş ṣadr-ı tüfenk-endâz

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

1133 Çıkarmalı tarih Mecmu'a: 128-129

İkinci dizenin (tüfenk hariç) tüm harfleri hesaplandığında 1133 tarihi bulunmaktadır. "tüfenk" kelimesi atılmalıdır.

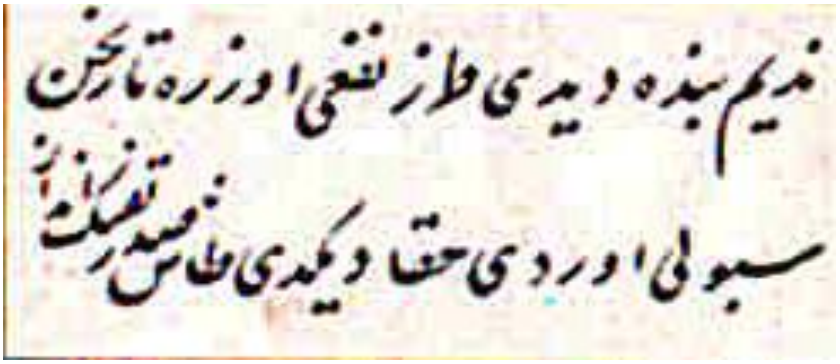

Bu manzume, divan edebiyatının en büyük şairlerinden Nedîm tarafından yazılmıştır. Şiir, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Tırnakçı Yalısı'nda tüfekle imkânsız denilecek bir mesafedeki hedefi vurmasını ve bu tarihi anı ölümsüzleştirmek adına oraya bir nişan taşı dikilmesini konu alır. Şair Nedîm bu manzumesinde; Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın Tırnakçı Yalısı'nda herkesin "imkânsız, kurşun yetişmez" dediği çok uzak bir mesafedeki testiyi tüfeğiyle tek atışta vurmasını, bu büyük nişancılık başarısının anısına bölgeye bir Nişan Taşı dikilmesini ve bu tarihi olayı şiiriyle ölümsüzleştirdiğini anlatmaktadır. Şiir 20 beyittir.

5 Zâtî:

Delicek serbi sebûyı didi hâtîf târîh

Ḳoluna ḳuvvet ola âṣaf-ı ʻâlî-himemüñ

Feʻilâtün Feʻilâtün Feʻilâtün Feʻilün

1133 Tarih-i tam Mecmuʻa: 169-170

İkinci dizenin tüm harfleri toplandığında 1133 çıkmaktadır. Ancak kuvvet kelimesi şeddeli olduğu için vav iki defa hesaplanmalıdır; aksi takdirde 6 eksik çıkmaktadır.

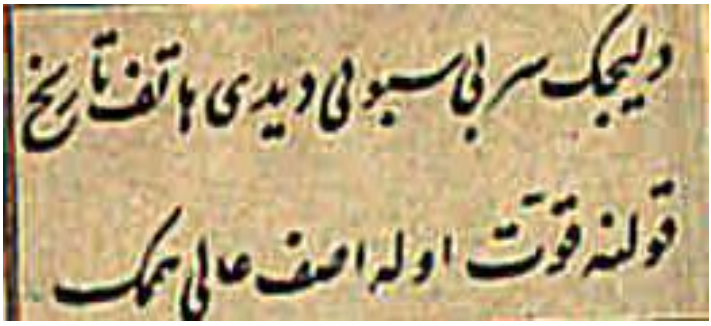

Bu manzume, şair Zâtî (18.yy) tarafından yazılmıştır. Şiir, şairin kendi kalemiyle yüzleşmesiyle başlar ve ardından Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın deniz üzerindeki bir testiyi (sebû) tüfeğiyle delip geçen olağanüstü nişancılık başarısını över. Şair Zâtî bu şiirinde; Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın Eyüp Sultan civarında, denizin karşı kıyısında duran bir testiyi tüfeğiyle tam ortasından vurarak delip geçmesini keramet boyutunda bir nişancılık başarısı olarak tanımlamakta ve bu efsanevi atışa dualarla tarih düşürmektedir. Şiir 15 beyittir.

6 Vâkıf:

Vâḳıf olup Vâḳıfâ söyledi târîḫini

Ḳırdı sekiz yüz adım ḳonmış iken üç sebû

Müfte‘ilün Fâ‘ilün Müfte‘ilün Fâ‘ilün

1133 Tarih-i tam Mecmu‘a: 229

İkinci dizenin tüm harfleri toplandığında 1133 çıkmaktadır.

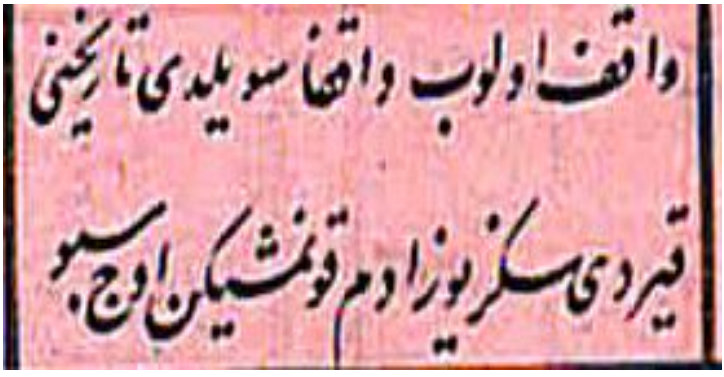

Bu manzume, şair Vâkıf tarafından yazılmıştır. Şiir, dönemin Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Eyüp Sultan'da "Tozkoparan" isimli tüfeğiyle 800 adım mesafeden üst üste 3 testiyi kırarak gerçekleştirdiği efsanevi nişancılık rekorunu anlatmaktadır. Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Eyüp Sultan'daki yalıda toplandığı devlet erkanının huzurunda, herkesin "imkânsız" gözüyle baktığı 800 adım uzaklıktaki tepeye konan 3 testiyi "Tozkoparan" adlı tüfeğiyle tek tek vurup kırmıştır. Şair Vâkıf da bu olağanüstü nişancılık rekorunu överek bu olaya tarih düşürmüştür. Görüldüğü gibi aynı tüfek atışı için birden çok şair tarih düşmüş ve hep aynı bilgileri vermiştir. Eyüp Sultan'daki bu atış orada bulunan tüm şairleri etkilemiştir ve tarihe not düşmek ihtiyacını doğurmuştur. Şiir 16 beyittir.

7 Seyyid Vehbî:

Görenler Vehbiyâ tahsîn birle yazdı târîhin

Urup Dâmâd İbrâhîm Paşa bozdı dinârı

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

1133 Ta'miyeli tarih Mecmu'a: 250

İkinci dizenin tüm harfleri toplandığında 1132 çıkmaktadır. Şair "tahsîn birle" diyerek bir eklemek gerektiğini ima etmektedir. 1132+1 =1133.

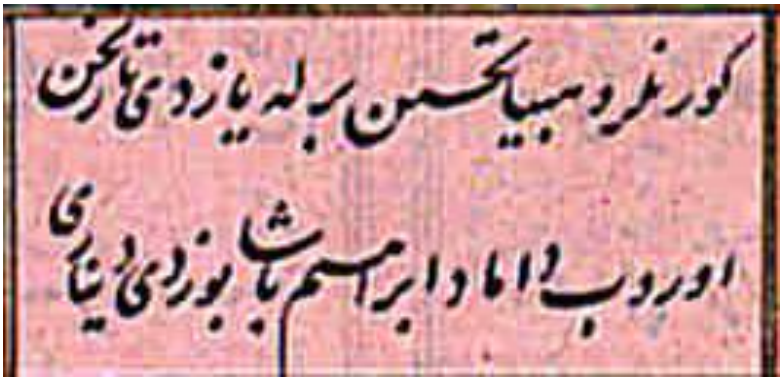

Bu manzume de Seyyid Vehbî tarafından yazılmıştır. Ancak bu şiirde diğerlerinden farklı olarak ana kahraman yalnızca Sadrazam değil, doğrudan Padişah Sultan Üçüncü Ahmet'in kendisi ve ardından Sadrazam Damat İbrahim Paşa'dır. Metin, Padişahın madeni para üzerine yaptığı incelikli atışı, bu parayı Sadrazama hediye etmesini ve Sadrazamın da benzer bir nişancılıkla karşılık vermesini anlatır. Sultan Üçüncü Ahmet, 85 adım mesafeden küçük

bir sikkeyi (parayı) üzerindeki resmin gözünden vurmuş ve bu parayı Sadrazam İbrahim Paşa'ya hediye etmiştir. Sadrazam ise bu parayı cevherlerle süsletip saklamış, ardından kendisi de 60 ve 75 adım mesafelerden iki ayrı altını tam yüzünden vurarak padişahına nişancılıkla karşılık vermiştir. Seyyid Vehbî de bu çifte nişancılık başarısını tarih şiiriyle ölümsüzleştirmiştir. Bu şiir, Sultan Üçüncü Ahmet'in de damadı gibi iyi bir tüfek kullanıcısı olduğunu ispatlamaktadır. Şiir 21 beyittir.

Örnek No	Şair	Mekân / Atış Yeri	Mesafe	Hedef Türü	Tüfek / Atış Detayı	Ebced Tarih Türü
1	Reşîd	Mustafa Paşa Yalısı	800 adım (sekiz yüz kâm)	3 adet testi (üç sebû)	Peş peşe, sıfır hatayla vurulmuştur.	Eksiltmeli Tarih (1136 - 3 = 1133)
2	Seyyid Vehbî	Eyüp Sultan (Ali Paşa Yalısı)	800 adım	3 adet testi (üç sebû)	"Tozkoparan" adlı tüfekle peş peşe vurulmuştur.	Tarih-i Tam (1133)
3	Dürrî	Tırnakçı Kapısı Sahili	Uzak deniz mesafesi	Testi (sebû)	Sahilden deniz üzerindeki zor hedefe 3. atışta tam isabet sağlanmıştır.	Tarih-i Tam (1133)
4	Nedîm	Tırnakçı Yalısı	İmkânsız görülen uzak mesafe	Testi (sebû)	Tek atışta vurulmuş, anısına bölgeye Nişan Taşı dikilmiştir.	Çıkarmalı Tarih ("tüfenk" çıkarılarak: 1133)

5	Zâtî	Eyüp Sultan civarı	Denizin karşı kıyısı	Testi (sebû)	Testi tam ortasından delinip geçilmiştir.	Tarih-i Tam (Şeddeli vav ile: 1133)
6	Vâkıf	Eyüp Sultan	800 adım	Tepeye konmuş 3 adet testi	"Tozkoparan" adlı tüfekle devlet erkanı önünde tek tek kırılmıştır.	Tarih-i Tam (1133)
7	Seyyid Vehbî	Saray / Atış Alanı (Belirtilmemiş)	III. Ahmet: 85 adım İbrahim Paşa: 60 ve 75 adım	III. Ahmet: Madeni para (Sikke) İbrahim Paşa: 2 adet altın	Sultan III. Ahmet parayı resmin gözünden vurmuş; Sadrazam iki altını tam yüzünden vurarak karşılık vermiştir.	Ta'miyeli Tarih (tahsîn birle: 1132 + 1 = 1133)

Sonuç ve Değerlendirme

Edebiyat sanatı, sübjektif bilgiler verdiği için tarih bilimi üzerine çalışanlar tarafından yeterince dikkate alınmamaktadır. Oysa edebiyatın içinde öyle nazım türler vardır ki tarihi gerçekleri objektif olarak kayıt altına almaktadır. Özellikle sosyo-kültürel tarih açısından oldukça önemli olan bu veriler, divanlarda ve mecmualarda ele alınıp incelenmeyi beklemektedir.

İncelediğimiz Faiz Efendi ve Şakir Bey Mecmuası'nda da oldukça ilginç ve günü gününe kayıt altına alınmış tarihi hadiseler mevcuttur. Üçüncü Ahmet ve Damat İbrahim Paşa'nın Lale Devri boyunca on iki yılda gerçekleştirdiği hemen her faaliyet bu mecmuada yine Damat İbrahim Paşa'nın emri ile bir araya getirilmiştir. Devrin olaylarına şairlerin düştüğü tarihler aynı günlerde mecmuaya kaydedilmiştir.

Yukarıdaki yedi örnekte hem Sultan Üçüncü Ahmet'in hem de Damat İbrahim Paşa'nın belki de pek çok tarih kitabında gözden kaçan bir özelliği ortaya konulmaktadır. Bunların her birinde aynı olayın anlatılması ve farklı şairlerin olayı aynı şekilde anlatması ilginçtir. Altısı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın tüfek atışını, birisi Üçüncü Ahmet ile Paşa'nın tüfek atışını anlatmaktadır. Bu kayıttan anlaşılmaktadır ki bu iki şahsiyet tüfek kullanmada üstün bir yeteneğe sahiptir. Silah sanayisi için atılımlar yapmaya çalışan Damat İbrahim Paşa, aynı zamanda silah kullanmada da mahir olduğunu bu kayıtlarla ispatlamaktadır. Tüfek atışlarını tüm şairlerin aynı mekan ve zamanı işaret ederek yazması olayın gerçekliği hakkındaki şüpheleri gidermek için önemli bir kanıttır.

1133 (1720) yılında Üçüncü Ahmet ve Damat İbrahim Paşa tarafından gerçekleştirilen tüfek atışları, bu şahsiyetlerin maharetini ve devrin tüfek atışına verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Lale Devri ile ilgili çalışan tarihçilerin ve diğer araştırmacıların bu zengin kaynaktan haberdar olması bu bağlamda elzem görülmektedir.

Bu mecmua ve yüzlercesi tarih ilmine kaynaklık etmek yönünden bir kez daha gözden geçirilmelidir.

Ayrıca sosyal bilimlerde yetişen üniversite öğrencilerine, kendi tarihlerini daha ayrıntılı öğrenmeleri için ebced ilmi ve tarih manzumeleri hakkında dersler verilmelidir.

Tarih bilimi, edebiyat sanatından pek çok belge ve bilgi elde edebilir, genç nesil bu ve benzeri çalışmalarla atasını daha iyi tanıyabilir.

Kaynakça

Aydın, H. (2024). *Faiz Efendi ve Şakir Bey Mecmuasının Daha Önce Çalışılmayan Kısımları (Edisyon Kritik).* Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hakverdioğlu, M. (2012). *Lale Devri Kasideleri.* Ankara: Sage.

Hakverdioğlu, M. (2018). *Ebced Çözümlemeleri ile Faiz Efendi-Şakir Bey Mecmuasından Lale Devri Tarih Manzumeleri.* Ankara: Gece Kitaplığı.

İspirli, S. A. (2000). Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 79-88.

Oğraş, R. (2007). Türk Edebiyatında Kitap Yazımına ve Basımına Tarih Düşürme Geleneği. *Turkish Studies*, s. 647-669.

Sevim, M. (2020). *Faiz Efendi ve Şakir Bey Mecmuasında Fihrist, Terci-i bend, Terkib-i Bend ve Gazeller*. Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi.* Ankara: TTK Yayınları.

Yakıt, İ. (2010). *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Yıltan, Y. (2026, Ağustos). *tarih-dusurme-sanati-ve-ustadi-sururi.* Antoloji com: https://www.antoloji.com/tarih-dusurme-sanati-ve-ustadi-sururi-2-siiri/ adresinden alındı

5. BÖLÜM

SULTAN I. AHMED'İN GÖLGESİNDE
-HOCAZÂDE ABDÜLAZÎZ EFENDİ'NİN ŞİİRLERİ-

Muhammet H. Cankurt[1]

GİRİŞ

I.Ahmed ve Dönemi

Osmanlı padişahlarının on dördüncüsü olan I. Ahmed, III. Mehmed'in oğlu olup babasının Saruhan valiliği sırasında 18 Nisan 1590'da Manisa'da doğmuştur. On dördüncü padişah olan I. Ahmed, on dört yaşında tahta geçmiş ve on dört sene saltanattan sonra 1617 yılında vefat etmiştir (Yılmaz, 1999: 285). I. Ahmed dönemi, Osmanlı devletinin içeride ve dışarıda birçok sorunla uğraştığı bunalımlı bir dönemdir. Buna rağmen Avusturya ve İran karşısında birtakım başarılar akabinde imzalanan barış antlaşmaları az da olsa bir sükunetin doğmasını sağlamış, Anadolu'yu kasıp kavuran Celalî isyanları karşısında daha rahat tavır alınmıştır. I. Ahmed, Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın sert tedbirleri sayesinde Celalîleri kontrol altına almış, vergilerle ezilen Anadolu halkını rahatlatmak için 30 Eylül 1609'da bir adaletnâme çıkarmış ve terkedilen köylerin tekrar iskanına çalışmıştır. Osmanlı devleti I. Ahmed'in saltanat yıllarında, denizlerde de başarılı bir dönem geçirmiş; Osmanlı donanması Kıbrıs, Malta, Trablusgarb ve Karadeniz kıyılarında birtakım başarılara imza atmıştır (İlgürel, 1989: 30-32). I. Ahmed, tahta geçtikten sonra İngiltere, Fransa ve Venedik gibi devletlerle ticari anlaşmaları yenilemiş Temmuz 1612'de Hollanda ile ilk ticari anlaşma yapılmıştır (İlgürel, 1989: 32). 22 Kasım 1617 senesinde 28 yaşında vefat eden I. Ahmed'in dikkat çeken özelliği zevk ve safaya önem vermeyişi, dindar ve hayır sahibi bir padişah olması, sert tabiatına rağmen kendisine hizmet edenlere liyakatları ölçüsünde yaklaşmasıdır. Ava ve cirit oyununa meraklı olan sultan, tarihin en büyük yapılarından olan Sultan Ahmed Camii'ni inşa ettirmiş; cami etrafında medrese, imaret, dârüşşifa, mektep ve dükkanlar

[1] Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID ID: 0000-0002-3486-104X,
muhammeth.can68@gmail.com

yaptırmıştır. Dindar ve sufi kişiliğinin bir yansıması olarak Mekke ve Medine halkına teveccüh göstermiş, yıkılmaya yüz tutan Kabe duvarlarını İstanbul'dan ustalar göndererek tamir ettirmiş, Kabe'nin kapısı üzerindeki kitabe ile altın oluğu yeniletmiş, duvarları tutması için halis altın ve gümüşten on altı kuşak yaptırıp Mekke'ye yollamıştır (İlgürel, 1989: 32-33).

I.Ahmed'in Hâmiliğine Dair

Kendisi de "Bahtî" mahlaslı bir şair olan I. Ahmed, telif ve tercüme eserlerin yazılmasında teşvik edici bir konumda olmuş, şairlere ve müelliflere hâmilik yapmıştır. Osmanlı şiiri araştırmacılarından Gibb, Sultan I. Ahmed'in hamiliğine, şairliğine, edebiyata-şiire ve şaire yönelik sevgisine atıfta bulunarak sultanla beraber Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra Türk şiiri üzerine çöken kara bulutların kalktığını, kadim Osmanlı şiirinin ikinci parlak döneminin ilk ışıklarının her tarafı kaplamış olan karanlığın ortasından parlamaya başladığını belirtmektedir (Gibb, 1999: 153). Padişahın imamlığını yapan ve Anadolu kazaskerliği görevini de ifa etmiş olan Mustafâ Sâfî'nin (ö. 1616) *Terceme-i Celâl ü Cemâl*'i (Kavak, 2023a: 433-434), Hâletî'nin babası Pir Mehmed Azmî (ö. 1582) ile karıştırılan Azmî adlı bir şairin Farsça *Mesâbîhü'l-Îmân* tercümesi olan *Envâru'l-Kulûb*'u (Ceyhan, 1999: 281), ikişer defa hem Anadolu hem de Rumeli kazaskerliği yapmış olan Kethüdâ Mustafâ Efendi'nin (ö. 1623) *Nûru'l-Hüdâ* başlıklı tercümesi (Kavak, 2023a: 433), kimliği fazla bilinmeyen Ali Halîfe'nin *Terceme-i Sultaniyye*'si (Kavak, 2023a: 438) bizzat sultanın emriyle kaleme alınan eserlerdendir. Hakkında fazla bilgi bulunmayan Le'âlî Mehmed'in *Sülûku'l-Mülûk*'u (Yazar, 2011: 1180) ve Abdullah Mâhir'in (1703'te hayatta) *Enîsü'l-Mülûk*'ı (Kavak, 2023a: 447), Mustafa b. Hayreddin'in (ö. 1673) *İrşâdü'l-Âşıkîn*'i (*Terceme-i Nasihat-nâme-yi Şâhî*) (Kavak, 2023b: 449) onun döneminde yazılmış ve ona takdim edilmiştir. Sözünü ettiğimiz bu eserlerin hemen hemen tamamı siyasetnâme türündedir. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, *Terceme-i Nigâristân-ı Kemâl Paşa-zâde*'yi Ahmed Han'ın isteğiyle (Yazar, 2011: 848) kaleme almıştır. Alaşehirli Veysî, siyasetnâme türündeki meşhur telif eseri *Hâb-nâme-i Veysî*'yi (Kara, 2017: 37), Riyâzî *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sını (Açıkgöz, 2017: 6), Abdullâh Kudsî (ö. 1717), *Tercüme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye*'sini (Yazar, 2011: 963), Hıfzî (ö. ?) *Durûb-ı Emsâl* derlemesini (Yazar, 2011: 255) Sultan Ahmed'e sunmuştur. Dönemin âlim ve müelliflerinden Bostânzâde Yahyâ Efendi'nin *Mir'âtü'l-Ahlâk* adlı eserinde I Ahmed'i övmesinden hareketle eseri bu sultana ithaf ettiği (Sucu, 2010: 64) düşünülmektedir. I.

Ahmed dönemi mütercimlerinden Hacı Mustafâ Rindî (ö. 1671'den önce) aslı Arapça olan *Firâsetnâme* konulu bir eseri *Kitâb-ı Firâset ü Kiyâsetnâme* adıyla Türkçeye tercüme etmiş, muhtemelen bu eseri sultanın emriyle kaleme almış ya da ona ithaf etmiştir (Kavak, 2023b: 25). I. Ahmed'in teveccüh gösterdiği ve kendisine derinden hürmet duyduğu mutasavvıflardan olan Abdülmecîd-i Sivasî (ö. 1639), meşhur eseri *Nesâyıhu'l-Mülûk*'ı I. Ahmed adına telif etmiştir. 16-17. asra damgasına vuran Azîz Mahmûd Hüdâyî'yle sultanın birbirlerinin şiirlerine nazireler yazacak kadar yakınlıklarının ve dostluklarının olduğu hatta aralarında mürit (muhib) ilişkisi olduğu bilinmektedir (Yılmaz, 2011: 63-69; Eğri, 2003: 66; Yalçınkaya-Cankurt, 2025: 19). Kâtibî Sâdık Efendi (17. yy.) tarafından kaleme alınan *Gencine-i Adâlet* bizzat I. Ahmed'e sunulmuş telif bir siyasetnâmedir (Karpuz-Aydemir, 2011: 75). Sergüzeştnâme türünün mühim örneklerinden olan ve Bosnalı İntizâmî (ö. 1611'den sonra) tarafından yazılan *Tuhfetü'l-İhvân*'ın I. Ahmed'in tahta çıkışı sırasında cülus münasebetiyle kaleme alındığı (1603'te birinci şekli) tahmin edilmektedir (Okuyucu-Yazar, 2020: 89).

I. Ahmed'in emriyle onun yakınında sekbanbaşı görevini yürüten Ömer Ağa tarafından tertip edilen -Hocazâde Abdülazîz Efendi'nin şiirlerinin de bulunduğu- mecmuada sultanın himaye ettiği, yakın ilişkide olduğu çoğu saray görevlisi veya bürokraside devlet hizmeti gören şairlerin şiirleri yer almaktadır (Özdemir, 2022: 11). Hocazâde Abdülazîz Efendi, ağabeyleri Hocazâde Şerîf Efendi (Çelebi Müftî) ve Hocazâde Es'ad Efendi'nin de şiirlerinin olduğu bu mecmuada I. Ahmed'in hâmiliğini yaptığı 'Abdî, 'Abdülganî, 'Afvî, Ahmed, 'Aklî, 'Âlî, Âsârî, Âzerî, Bülbülî, Dâ'î, Derbânî, Ebû Nemî, Hâfız, Hâletî, Hâsılî, Hıfzî, Huşû'î, Şeyh Hüsâmeddîn, Hüseyn, 'Iydî, Kemâlî, Medhî, Mehemmed el-Fenârî, Nâdirî, Nizâmî, Pertevî, Piyâde, Sâfî, Sânî, Şeyhî, Şeyhzâde, Sühûdî, 'Ulvî, Zihnî gibi aralarında meşhur şairlerin de olduğu birçok şairin şiirleri bulunmaktadır (Özdemir, 2022: 23-25). Yine Hocazâde Şerîf Mehmed Efendi (ö. 1615) babası Hoca Sâdeddîn Efendi'nin *Tâcü't-Tevârîh* adlı eserine I. Ahmed'in emriyle *İbtihâcü't-Tevârîh* adında bir zeyl yazmış fakat tamamlayamamıştır (Akgün, 1998: 70, 72, 75). Abdülazîz Efendi'nin diğer ağabeyi Es'ad Efendi *Gülistân* tercümesi olan eseri *Gül-i Handân*'ı I. Ahmed'in isteği doğrultusunda tercüme etmiş (Özdemir, 2022: 165); cuma gününün faziletlerini anlattığı *Fezâil-i Cum'â*'sında ise I. Ahmed'e samimi dua ve övgülerde bulunmuş, eseri kendisine arz etmiştir (Yeşilkaya, 2021: 43).

Hocazâde Abdülazîz Efendi'nin Hayatı

Hocazâde Abdülazîz Efendi, Osmanlı siyasal ve kültürel hayatında derin izler bırakmış Hocazâdeler (Hasancânzâdeler) ailesinin bir ferdi olarak 1575 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Çaldıran Savaşı sırasında Yavuz Sultan Selim tarafından Tebriz'den İstanbul'a getirilen ve sultanın nedimi olan Hasan Can Çelebi'nin oğlu meşhur şeyhülislam ve tarihçi Hoca Saadeddîn Efendi (ö. 1599) Abdülazîz Efendi'nin babasıdır. Abdülazîz Efendi, Şeyhülislam Hocazâde Şerîf Mehmed Efendi (ö. 1615) ve Şeyhülislâm Hocazâde Es'ad Efendi'nin (ö. 1625) kardeşi, meşhur şair Şeyhülislam Bahâyî Efendi'nin (ö. 1654) de babasıdır (Cankurt, 2026: 60). Soyundan birçok şair ve devlet adamı yetişmiştir. Annesi, Papasoğlu Mescidini yaptıran Papasoğlu Mustafa Paşa'nın (ö. 1553) kızı Fatma Hatun'dur (Ceyhan, 2015: 37, Cankurt, 2026: 62-63). Babası başta olmak üzere devrin önemli âlimlerinden ders alan Abdülazîz Efendi, ailesinin saray nezdindeki konumu sayesinde kolaylıkla devlet vazifelerini elde etmiştir. 1595'ten 1602'ye kadar İstanbul'un muhtelif medreselerinde müderrislik yapan Abdülazîz Efendi, 1602'de Bursa kadısı olmuştur. 1603'te Galata kadılığı, 1604'te İstanbul kadılığı, 1606'da Anadolu kazaskerliği yaptıktan sonra 1608'de Rumeli kazaskerliğine tayin edilmiştir. 1610'da bu görevden azledilen Abdülazîz Efendi 1612'de ikinci kez Rumeli kazaskeri olmuştur. 1614'te emekliliğe ayrılan şair, 5 Aralık 1618'de 44-45 yaşlarında genç denilecek bir yaşta vefat etmiştir (Ceyhan, 2015: 39-55; Cankurt, 2026: 69-93).

Hocazâde Abdülazîz Efendi'nin Eserleri

Abdülazîz Efendi'nin I. Ahmed için tertip edilen mezkur mecmuada 15 şiiri bulunmakta, telifatından sayılabilecek kısa yazılarına rastlanmaktadır. Mütercimliği I. Ahmed tarafından desteklenmiş şairin üç tercüme eseri vardır. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (ö. 1504-5) Farsça olarak yazdığı *Ahlâk-ı Muhsinî*'sine tercüme olan *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî,* Reşîdüddîn-i Vatvât'ın (ö. 1177) Hz. Ali sözlerini Arapçadan Farsçaya aktardığı *Matlûbu Külli Tâlib min Kelâmi Emîri'l-Mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib* adlı eserin tercümesi olan *Gül-i Sad-Berg (Terceme-i Sad-Kelime-i İmâm 'Alî)* (Ceyhan, 2015: 62-63, 72-74, 117; Cankurt, 2026: 98-99, 106-108) ve Şirazlı şair ve âlimlerden Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Îcî'nin (14. yy.) siyasetnâme türündeki eseri *Miftâhu's-Sa'âde*'ye tercüme olarak yazılan *Terceme-i Miftâhu's-Sa'âde fî*

Kavâ'idi's-Siyâde[2] adlı eserleri bizzat I. Ahmed'in isteği ve emriyle kaleme alınmıştır (Cankurt, 2026: 43, 123).

Abdülazîz Efendi'nin ailesi yukarıda da belirttiğimiz üzere saray nezdinde önemli bir itibara sahiptir. Şair de bu muteber konumdan ve I. Ahmed'in kendisine duyduğu özel teveccühten yer yer istifade etmiştir. Bazı sosyal ve hukuki problemleri bizzat I. Ahmed'e bildirmiş ve çözüme kavuşturmuştur. Bunun örneklerine dair anlatıları bizzat eserlerinde görmekteyiz. Karaçelebizâde Abdülaziz'in (ö. 1068/1658) de *Ravzatü'l-Ebrâr*'da belirttiği üzere (Özgül, 2010: 219) Sultan III. Murad'a kadar bütün beylerbeyiler, Osmanlı'nın saray teşrifatında bulunmuşlardır. III. Murad (1574-1595) zamanında Rûmeli kazaskeri Kadızâde Ahmed Efendi'nin (ö.1580) padişaha arzı neticesinde bu gelenek kaldırılarak kazaskerlerin, Anadolu ve Rumeli beylerbeyileri dışındaki beylerbeyilerinin önünde olmalarına karar verilmiştir. Anekdota göre Abdülazîz Efendi'nin Rumeli kazaskeri olarak katıldığı merasimin birinde, yeniçeri ağalığından Rumeli beylerbeyliği görevine kadar gelmiş olan Maryol Hüseyin Paşa'nın (ö. 1732'den sonra) kazaskerlerin önüne geçmesi, Abdülazîz Efendi'yi oldukça rahatsız etmiştir. Sultan I. Ahmed'e durumu izah eden bir arznâme yazmış ve teşrifattaki bu durumun münasip olmadığına değinerek kazaskerlerin konumları gereği beylerbeyiliği gibi makamların önünde olması gerektiğini bildirmiştir. I. Ahmed de olumlu karşılık vererek kazaskerlerin vezirlerin dışında herkesin önünde olmasını sağlamıştır. Abdülazîz Efendi'nin hâmisi I. Ahmed nezdindeki değerine işaret eden bu anekdot, *Terceme-i Mihftâhu's-Sa'âde'*nin İstanbul nüshasında konuya vakıf olan meçhul müstensih tarafından şu şekilde izah edilmiştir:

> "... Rûm iline sadr-ı 'alî-kadr olmışlar. Kemâl-i 'ulüvv-i şân-ile mümtâz-ı emsâl ü akrân olmagıla Rûm ili ve Anatolı begler begileri kuzât-ı 'asâkire tekaddüm iderken bunlar ol gâ'ileyi ber-taraf ve vüzerâdan mâ-'adâsına tekaddümle kesb-i şeref eyleyüp ol eser-i celîl hâlâ mu'teber ü dil-pezîr olmakdadur. Cenâb-ı Hudâvend-i bî-çûn envâ'-ı envâr-ı rahmetine müstagrak u makrûn eyleye." (*Terceme-i Miftâhu's-Sa'âde,* 1a).

[2] Prof. Dr. İsrafil Babacan danışmanlığında yaptığımız ve Haziran 2026'da sonlandırdığımız doktora tezinde siyasetnâme konulu bu eserin incelemesi yapılmış ve çeviri yazılı metni ortaya konulmuştur. bk. Cankurt (2026). *Hocazâde 'Abdülazîz Efendi'nin "Terceme-i Miftâhu's-Sa'âde Fî Kavâ'idi's-Siyâde" Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hocazâde Abdülazîz Efendi'nin Şiirleri

Şiir Mecmuası'ndaki Manzumeler

Yukarıda eserleri bahsinde belirttiğimiz üzere Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, Nr. 1035'te kayıtlı bir mecmua içerisinde Abdülaziz Efendi'ye ait 15 manzume bulunmaktadır. Bu mecmuaya "https://archivesetmanuscrits.bnf.fr"[3] dijital kütüphanesinden (Musnik, 2011: 271-276) kolayca erişilmektedir. Mecmua, 82 varaktan oluşmakta olup harekeli bir nesihle yazılmıştır. Eseri düzenleyen kişi, I. Ahmed'in yakın hizmetkarlarından olan Ömer Ağa'dır. Eserin Ömer Ağa tarafından bizzat I. Ahmed'in emriyle derlendiği, mecmuada açık bir şekilde dile getirilmektedir:

Sa'âdetlü pâdşâhımuz dahı meşâyıh-ı kibâr ve 'ulemâ-yı zü'l-iftihâr ve fusahâ-yı 'âlî- mikdâr hazretlerinüñ dürr-i şâhvâr gibi mukaffâ vü müsecca' manzûmların tazyî'-i evkât[4] itmeyüp harem-i muhteremlerinde mukarreb-i şehr-yârî olan 'Ömer Aga kullarınuñ eli ile cem' itdürüp mahzen-i ma'ârif ve mecma'-ı letâ'if ve na't-ı vasf-ı hümâyûnları tahrîrinde pür-nakş-ı sahâyif olmak fermân-ı 'âlî- şânları üzre dîbâce tahrîr olmışdur. (*Mecmûa,* 5ab).

Mecmuanın ne zaman derlendiği tam olarak belli değildir. 1020 (1611-2) (*Mecmûa,* 3b, 48a), 1021 (1612-3) (*Mecmûa,* 15b, 22b, 47b, 54b, 61b, 63b, 71a, 73a, 80a) 1022 (1613-4) (*Mecmû'a,* 20a, 23a, 23b, 31a, 36b, 71b, 77a), 1023 (1614-5) (*Mecmûa,* 23b) tarihlerine karşılık gelen dizelerden hareketle, 1611-1614 yılları arasında vuku bulan olaylara ya da durumlara değindiğini dikkate alarak *Mecmua*'nın 1614-1617 yılları arasında tertip edildiği sonucuna ulaşmaktayız.

Mecmua'ya damgasını vuran kişi, bütün şiirlerin muhatabı olan I. Ahmed'dir. Ancak *Mecmua*'ya vücut veren kişiler, Hoca Sâdeddîn Efendi'nin

[3] bk. Abd al-Ghani. Auteur du texte. *Recueil de poésies composées à la louange de Sultan Ahmed Ier (1012-1026 de l'hégire = 1603-1617),* Source gallica.bnf.fr/ Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits, Supplément turc 1035. Buradaki bilgilere göre eser, metinde manzumelerinden örnekler verilen Abdülgânî Efendi adına kaydedilmiştir. Sultan I. Ahmed hakkında yazılan övgü şiirleridir. BnF'nin dijital kütüphanesi gallica.bnf.fr'de Bibliothèque nationale de France'deki (Fransa Milli Kütüphanesi) Türkçe eserler kısmında 1035 numarada kayıt altındadır.

[4] Yazmada *tazyî' ü evkât* olarak yazılan ifade, *tazyî'-i evkât* şeklinde olmalıdır.

oğulları Şeyhülislâm Mehmed Efendi, Esad Efendi ve Abdülazîz Efendi'dir. 217 şiirden oluşan *Mecmua*'daki 79 şiir, Mehmed Efendi'ye aittir. Esad Efendi'nin 14; Abdülazîz Efendi'nin 15 şiiri bulunmaktadır (Özdemir, 2022: 23-26). 5b-6b arasını ihtiva eden *Kasîde-i 'Azîz Efendi Berây-ı Sultân Ahmed* başlıklı şiirdeki bazı beyitler (2, 3, 4, 9 ve 10. beyitler), şairin *Gül-i Sad-Berg* adlı eserinin mukaddimesinde (*Gül-i Sad-Berg,* 2b-3a) de bulunmaktadır. Her iki manzume de Sultan Ahmed'in övgüsünü konu edinmektedir.

Abdülazîz Efendi, şiirlerinin biri hariç hepsinde *'Azîz* mahlasını kullanmıştır. Derkenardaki *Kasîde-i 'Azîz Efendi* (*Mecmûa,* 9b) adlı ikinci şiirinde de vezin zaruretinden dolayı *'Abdü'l-'azîz* ismini mahlas olarak tercih etmiştir.

Mecmûa'daki şiirlerin transkribini yapıp içeriği tasnif eden birtakım akademik çalışmalar[5] yapılmıştır. Ancak biz, çalışmamızda yazma mecmuadaki sadece Abdülazîz Efendi'ye ait şiirleri dikkatlice okuyarak çeviri yazılı metni oluşturduk ve şiirleri Abdülazîz Efendi ve Sultan I. Ahmed'i merkeze alarak şair-hâmi ilişkisi bağlamında -şekil ve içerik açısından da sorgulayarak- dikkatlere sunmaya ve anlamlandırmaya çalıştık. "Okuma"larımızı tarihi bilgilerle de destekledik.

[5] bk. Kilitçi, 2018; Yıldız-Batur, 2019: 17-72; Nuredini, 2020a: 465-478; Nuredini, 2020b; Özdemir, 2022.

-Şekil ve Muhteva Okumaları[1]

Sayı	Varak Nr.	Başlık	Nazım Şekli	Nazım Türü	Beyit Sayısı
I[2]	5b-6b	**Kasîde-i 'Azîz Efendi Berây-ı Sultân Ahmed**	Mesnevi	Methiye	16

Vezni : mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün

İlk Beyti : Meh-i burc-ı sa'âdet zıll-i Yezdân
Güzîn-i hânedân-ı âl-i 'Osmân

Son Beyti : **'Azîz** eyler du'â-yı pâdişâhî
Kabûl eyle recâsın yâ İlâhî

Açıklamalar : Şiirin mesnevi olmasına rağmen kaside olarak adlandırılması, kaside nazım şeklinin methiye karşılığında bir tür ismi olarak düşünülmesiyle alakalıdır. Şair, bu şiirde I. Ahmed'i Osmanlı hanedanının en seçkini olarak övmekte, devletinin devamı için dua etmektedir. Burada bazı tarihî bilgileri de öğrenmiş oluyoruz. I. Ahmed, Harem bölgesinde yaşayan Kabe halkına birtakım yardımlarda bulunmuş ve Kabe üzerinde de bazı tecdit çalışmaları yapmıştır (İlgürel, 1989: 33). Bu faaliyetler, gönülleri kazanmak yani Kabe yapmak gibidir. Av yapmayı seven Ahmed Han, bu merasimin akabinde şaire samur kürk hediye etmiştir. Şair, sultan zamanında halkın çok rahat ettiğini ve onun adalete önem verdiğini belirtir. Şiirde dua cümleleri çok fazladır. 7. beyitte söz edilen hediyeleşme olayı I. Ahmed'in Edirne'ye yaptığı seyahatlerle ve orada gerçekleştirdiği av merasimleriyle ilişkilendirilebilir. Abdurrahmân Hibrî (ö. 1069/1659) Sultan I. Ahmed'in 1612 (h. 1021) ve 1613 (h. 1022) yıllarında iki defa Edirne'ye geldiğinde Abdülazîz Efendi'nin Rumeli kazaskeri olduğunu söylemektedir (Aykun, 2004: 32). Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (ö. 1050/1640'tan sonra) de sultanın Edirne seyahatinin görkemine işaret ederek padişahı selamlayanlar (maiyeti) arasında Rumeli kazaskeri Abdülazîz Efendi'nin de olduğundan bahsetmektedir (Sağırlı, 2000: 633-634). I. Ahmed'in Edirne'ye teşrifi, Solakzâde tarafından da genişçe anlatılmış ve seçkin katılımcılar arasında Rumeli kazaskeri sıfatıyla Abdülazîz Efendi'den söz edilmiştir (Lokmacı, 2015: 924-925). Sultanın adaletine vurgu yapması, sultanın halkı ehl-i örfün zulmünden kurtarmak için 30 Eylül 1609'da çıkardığı adâletnâmeyi hatırlatmaktadır (İlgürel, 1989: 31).

II	9b/D[3]	**Kasîde-i 'Azîz Efendi**	Kasîde	Methiye	11

Vezni : mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

İlk Beyti : Cihâna gün gibi pertev salup ey zıll-i Yezdânî
Sa'âdet evcinüñ ol dâ'imâ hûrşîd-i rahşânı

Son Beyti : Yiter âvâre kaldı kûşe-i hicrânda bî-çâre
Kuluñ **'Abdü'l-'azîz**'e pâdişâhum eyle ihsânı

Açıklamalar : I. Ahmed'in övgüsünü ve ona yönelik iyi dileklerini konu alan manzumede şair, sultanı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak nitelendirmektedir. Tokat'ta bir av merasimi düzenleyen sultanın menzilleri parlak bir ay gibi azametle aşacağını ve yüzünün nuruyla Tokat'ı nurlandıracağını söylemektedir. Onun faziletinden dünyanın

[1] Okumalarımızı, dijital kütüphaneden edindiğimiz harekeli nesihle yazılmış yazma nüshadan yaptık. Yazma, muhtemelen daha ileri bir tarihte istinsah edildiği için Abdülazîz Efendi'nin yaşadığı 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın yarısındaki Osmanlı Türkçesinden birtakım farklılıklar barındırmaktadır. Biz, okumalarımızda mümkün olduğu kadar eserin telif edildiği dönemin Türkçesine bağlı kalmaya çalıştık.
[2] Bu numaralandırmalar, tarafımızdan yapılmıştır.
[3] 9b/D: 9b sayfasında derkenarda bulunmaktadır.

bağı ve bostanları baştan başa tazelik bulmuştur. Şair, bir önceki methiyesi gibi bu şiirde de devletin ve saltanatın daim olması, herkesin huzur içerisinde yaşam sürmesi, sultanın ihsanlarla ödüllendirilmesi için yakarışta bulunmaktadır. Gül bahçesi, güller, gül kokusu, deniz ve gemi metaforları üzerinden sultanın halkın arasında olup ihsanlarda bulunduğuna, cömert kişiliğine ve erdemli oluşuna göndermede bulunmaktadır.

III	10b-11a/D	**Kasîde-i 'Azîz Efendi**	Kaside	Methiye	12

Vezni : fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

İlk Beyti : Şâh-ı 'âlem bende-i efkendesin yâd eyledi
Sürgün avından şikâr ihsân idüp şâd eyledi

Son Beyti : Kaldurup dest-i niyâzı bârgâh-ı 'izzete
Dâver-i devrüñ du'âsın hayr evrâd eyledi

Açıklamalar : Her ne kadar şairin hareket noktası övgü olmasından dolayı methiye diye adlandırsak da bazı beyitler saydiyye ve kudûmiyye örneği izlenimi de vermektedir. Ancak şiirin geneline hakim olan refleks, Sultan Ahmed'i bütün fiilleriyle övmek arzusudur. Sultan, Edirne'de av merasimi yapmış ve merasim akabinde cömertliğini göstererek kalpleri fethetmiştir. Bu cömertlikten şair de nasibini almıştır. Ancak temennisi, lütuf ve ihsanın devamlılık arz etmesidir. Şiirde Sultan'ın din gayretine, dindarlığına, adil yönetimine, zulme karşı duruşuna da işaret edilmiştir.

IV	23ab	**Kasîde-i 'Azîz Efendi Berây-ı Sultân Ahmed Hân**	Kıt'a	Tarih	5

Vezni : mef'ûlü mefâ'îlün mef'ûlü mefâ'îlün

İlk Beyti : Sultân-ı Sikender-der hâkân-ı muzaffer-fer
Hân Ahmed-i dîn-perver ol dâver-i zıllu'llâh

Son Beyti : İşitdi **'Azîz** ol dem didi aña bir a'lâ
Târîh *gelüp mevlûd okutdı şeh-i Cem-câh*
Sene 1022 [1613-4]

Açıklamalar : Şiirde Ahmed Han'ın bazı vasıflarına yer verilmiştir. Sultan, halkın her türlü sorununa karşı daima uyanık hâldedir. Bu özelliğini daima halkın içinde gezmesine borçludur. Dindar bir kişiliği vardır. Dârâ ve İskender'i hatırlatan sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Ahmed Han, şairin tarih düşürerek vaktini bildirdiği bir mevlit merasimi düzenlemiştir. II. beyitte de yapılan "zıllu'llâh" vurgusu, Doğu siyasetinin temel dayanaklarından ve meşruiyet iddialarından olan ve hadis olarak da zikredilen *es-Sultânu zıllu'llâhi fi'l-arz*" (Yılmaz, 1992: 190; Bedir, 2019: 1232) sözünü hatırlatarak hâmi lehine bir jest olarak düşünülebilir.

V	23b-24a/D	**Kasîde-i 'Azîz Efendi**	Kasîde	Methiye	9

Vezni : mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün

İlk Beyti : Cihânda görme gam ey şâh-ı 'âlem
Murâduñca döne bu çarh-ı a'zam

Son Beyti : **'Azîz**'üñ dâ'imâ budur du'âsı
Binâ-yı 'izz ü devlet ola muhkem

Açıklamalar : Sultan Ahmed övülerek onun hakkındaki iyi dilek ve temenniler sıralanmıştır. Şairin arzusu, onun hiçbir zaman keder yaşamaması, feleğin onun isteğine göre dönmesi, Allah'ın her daim onun yanında olması, Peygamberin daima ona gözcülük yapması, adaletinin ebedi kalması ve tahtının her zaman âleme düzen vermesidir.

VI	29b/D	**Kasîde-i 'Azîz Efendi**	Kasîde	Methiye	8

Vezni : mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün

İlk Beyti : Cihânuñ rûhısın ey şâh-ı 'âlem
Dil-i pâkîzeñe hîç gelmesün gam

Son Beyti : **'Azîz'**üñ böyledür dâ'im du'âsı
Binâ-yı kasr-ı devlet ola muhkem

Açıklamalar : Şairin birbirine yakın kelimeleri çok kullandığı ve diğer şiirlerindeki kelime kadrosuna sıkça müracaat ettiği görülmektedir. Âlemin şahı ve cihânın ruhu olarak vasıflandırdığı sultanın, gamdan uzak olmasını temenni etmektedir. Gül, gülistân, berg, hâk, nahl, bâr gibi aynı anlam dairesindeki kelimelerden istifade ederek sultanın temiz mizacı ve güzel yaratılışını imlemiş, memduhunun zafer ve fetihten uzak olmamasını, tahtının ve devletinin muhkem olmasını dua olarak dilden düşürmediğini belirtmiştir.

VII	47a-b/D	**Kasîde-i 'Azîz Efendi**	Kasîde	Methiye	12

Vezni : fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

İlk Beyti : Dâver-i ferhunde-makdem pâdişâh-ı kâm-kâr
Şâh-ı 'âlî-menkabet Hân Ahmed-i gerdûn-vakâr

Son Beyti : Her şebi Kadr u Berât u her güni nev-rûz olup
Tâli'i ferhunde olsun 'ömr ü devlet sad-hezâr

Açıklamalar : Sultan Ahmed Han; vakar, devlet, ikbal, erdem, şeref, heybet, ihsan ve lütuf sahibi olarak methedilmektedir. Birçok hükümdar ona boyun eğmiştir, gücünün zirvesindedir. Halk onun kapısına rahatlıkla yüzünü sürmektedir. Şair, sultanın kılıcının keskin olduğunu belirterek onun kahramanlığından bahsetmiştir. Beyitlerde, Osmanlı ordularının Rus Kazaklarına (Hasan Bey-zâde, 2004: 886-888; Bilgili, 2004: 244) karşı elde ettiği zaferden bahsedilerek tarihi veriler sunulmuştur. Şair, Sultan'ın tahtında devamlılığını temenni etmekte; her gecesinin Berat ve Kadir gecesi, her gününün ise Nevruz gibi olmasını arzulamaktadır.

VIII	55a-b/D	**Kasîde-i 'Azîz Efendi Der-Medh-i Sultân Ahmed Hân**	Kıt'a	Methiye	9

Vezni : fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

İlk Beyti : Sad-hezârân hamd u minnet kim şehen-şâh-ı cihân
Yâd idüp dâ'îlerin lutf ile şâdân eyledi

Son Beyti : Gice gündüz cân u dilden sıdkıla eyler du'ā
Dâ'iyân içre **'Azîz'**i çün senâ-hᵛân eyledi

Açıklamalar : Bu şiirde de Sultan Ahmed'in ihsan ve lütuflarından söz edilmektedir. "Hırka-ı pâkı suyından yine ihsân eyledi" ifadesi, Sultanın başlattığı bir geleneğe atıftır. Ramazan ziyaretlerinde Hırka-i Saadet'in gümüş tahtı ve altın anahtarlı altın sandukası bizzat sultan tarafından açılır, yedi ipek kadife bohça içindeki Hırka-i Saadet çıkarılır, uçları su dolu bir kâseye hafifçe batırılarak ıslatılır ve bu su, dolu kazanlara taksim edilir, kazanlardaki su ise içilmek üzere dağıtılırdı (Atasoy, 1989: 376). Şairin "Kevser havuzundan bir nişan" olarak söz ettiği bu sudan içerek mezkur gelenekten nasiplendiği anlaşılmaktadır. Duacılarının yüzünü güldürdüğü için sultanın da yüzünün gülmesi, şairin temennilerindendir. Şair; Ahmed Han'ı Osmanoğullarının parlaklığını artıran, Hakk'ın gölgesi olmakla zulmün karanlığını ortadan kaldıran, adalet güneşi yüzüne akseden, âleme düzen veren olarak vasıflandırır.

IX	56a-b/D	**Kasîde-i 'Azîz Efendi Der-Medh-i Sultân Ahmed Hân**	Kasîde	Methiye	22

Vezni : mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

İlk Beyti : Sipihr-i devlet ü ikbâl ü bahtuñ mâh-ı tâbânı
Menâzil kat' idüp 'izz ü şerefle itdi seyrânı

Son Beyti : Eben an-ced o şeh çünkim muhibb-i Çâr-yâr oldı
Ebû Bekr ü 'Ömer 'Osmân 'Alî olsun nigehbânı

Açıklamalar : Cem, Feridun, Kahraman, İskender ve Hz. Süleyman gibi mitolojik, dinî ve tarihî kişilikler üzerinden Sultan Ahmed'in adaletine ve kudretine vurgu yapılmıştır. "Çin'i ve İran'ı kendine kul etmesi, şecaatle Horasan şahını korkutması" gibi fiillerle muhtemelen İran üzerine yaptığı birçok sefere gönderme yapılmaktadır (İlgürel, 1989: 30). Edirne ziyaretinden, av merasimlerinden ve ziyafetler tertip ederek lütuflarda bulunmasından bahsedilmektedir. Beyitlerde felekiyât tabirlerinden istifade edilerek sultanın "Allah'ın gölgesi" olan vasfı, "konum"landırılmıştır. Şair, ataları gibi dört halifenin takipçisi olduğunu belirterek sultanın dinî ve siyasî niteliğini güçlü kılmaktadır. İran'ı kul etmesi, muhtemelen sünnî cenahın şii cenah karşısında güçlü kılınmasıyla ilgilidir.

X	61b-62b	**Kasîde-i 'Azîz Efendi Berây-ı Sultân Ahmed Hân**	Kasîde	Methiye	14

Vezni : mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

İlk Beyti : Sipihr-i devlet ü ikbâl ü bahtuñ mâh-ı tâbânı
Sa'âdet burcınuñ hûrşîd-i 'âlem-tâb-ı rahşânı

Son Beyti : Cihân turdukça tursun her güni 'ıyd-ı sa'îd olsun
Cenâb-ı Hazret-i Hak'dan göre lutf-ı firâvânı

Açıklamalar : Diğer manzumelerden farklı olmayan teşbih ve mecazlara ilaveten bu şiirde I. Ahmed'in cömertliğinin pratik delillerine dair bazı örnekler sunulmuştur. Bunlardan birisi helva ikramıdır. Şair bu ikramlardan ve ihsanlardan epey memnun olmuş, samimi bir dille dualar etmiştir. Duacılarının dilini tatlandıran sultanın, ilahi lütufları çokça görmesi ve her günün bayram kıvamında olması, şairin temennilerindendir.

XI	64a-b/D	**Kasîde-i 'Azîz Efendi Berây-ı Sultân Ahmed Hân**	Kasîde	Methiye	10

Vezni : fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

İlk Beyti : Hamdü li'llâh yine ol pâdişeh-i devr-i zamân
Yâd idüp bendesini eyledi lutf u ihsân

Son Beyti : Her ne cânibde ise düşmenine gâlib olup
Çekmeye zerrece gam ola dem-â-dem handân

Açıklamalar : Beyitlerde sultanın ihsanı, lütufları ve cömertliği üzerinde durulmaktadır. Sultan; yine bir av merasimi tertip etmiş, av dönüşünde şairin de bulunduğu bir meclise bıldırcınlar göndermiştir. Şair, bu ihsanla sultanın, gönül kuşunu fethettiğini belirtmektedir. Sultan'ın işlerinin daima iyi gitmesi, tuttuğu her işin kolaylıkla hâlli, yüzünün her daim gülmesi, mutluluk ve huzur içerisinde olması, şairin dilek ve temennilerindendir. Sultanın cömertliğinin yanında Kur'an hükümlerine tabi olması, zulmü defetmesi, yedi iklime hükmetmesi ve düşmanlarına galip gelmesi, dikkatlere sunulan meziyetlerindendir. Şair, "Bahrdan geldi yine bir haber-i rûh-efzâ" ifadesiyle muhtemelen I. Ahmed'in denizlerde kazandığı başarılara ve donanmanın güçlenmesine (İlgürel, 1989: 32) atıfta bulunmuştur.

XII	64b-65a//D	**Kasîde-i 'Azîz Efendi**	Kasîde	Methiye	8

Vezni : fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

İlk Beyti : Pâdişâh-ı serîr-i cûd u sehâ
Âfitâb-ı sipihr-i lutf u 'atâ

Son Beyti : Devlet ü şevketi füzûn olsun
Cânile ey **'Azîz** eyle du'â

Açıklamalar : Padişahın cömertliği, ihsan ve bağışının bolluğu, sözlerinin kalbe huzur verişi ve makamının yüceliği üzerinde durulmuştur. Şiirden hareketle sultanın halk ile kaynaşmayı sağlamak için tabak tabak helva dağıttığına, saray şenlikleri kapsamında şekerleme ikramında bulunduğuna hükmedebiliriz. Şair, "Mevla zatını hatalardan saklayıp muradını hasıl etsin, devleti ve şevketi ziyade olsun." diyerek sultana dua etmeyi ihmal etmemiştir.

XIII	65b//D	**Kasîde-i 'Azîz Efendi Berây-ı Sultân Ahmed Hân**	Kasîde	Methiye	8

Vezni : fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

İlk Beyti : Şeh-i şâhân-ı cihân Hazret-i Sultân Ahmed
Husrev-i Cem-'azamet sâye-i lutf-ı Yezdân

Son Beyti : Ey **'Azîz** eyle recâ bârgeh-i Mevlâ'dan
Şâd u handân ola dâyim ol şeh-i 'âlî-şân

Açıklamalar : "Cihan şahlarının şahı, Cem azametli Hüsrev, Allah'ın lütfunun gölgesi, meclisi Cem'in meclisini andıran, savaşta İskender gibi olan, şanı yüce şah" gibi sıfatlarla methedilen I. Ahmed top ve tüfek atışlarıyla sefere çıkan bir donanmanın başında küffâr ülkesinin gemilerini bertaraf eden kahraman bir sultan olarak tarif edilmektedir. Şairin bu dizeleri, I. Ahmed'in emri doğrultusunda kaptan-ı deryânın top ve tüfek atışları eşliğinde deniz seferine çıktığı bir manzaradan hareketle söylediği düşünülebilir.[4] Tarihî bilgilere müracaat ettiğimizde I. Ahmed'in, özellikle Kaptan-ı Deryâ Halil Paşa'nın gayretleriyle Akdeniz'de büyük başarılar elde ettiğini, donanmanın güçlü olmasını sağlamak için sürekli yenileme ve teçhiz çalışmalarında bulunduğunu, Akdeniz'de güvenliği sağlayacak hazır bir güç oluşturarak Akdeniz ticaretinin aksamaması için bu güçten önemli ölçüde yararlandığını öğrenmekteyiz. Sultan, Kuzey Afrika'da zedelenmiş Osmanlı gücünü, yeniden tesis etmiş; Malta, İspanya ve Floransa deniz güçlerini baskı altında tutarak onların deniz ticaretine zarar vermelerini önlenmiştir (Bilgili, 2004: 245-246).

XIV	70a-71a	**Kasîde-i 'Azîz Efendi Berây-ı Sultân Ahmed Hân**	Kıt'a	Tarih	9

Vezni : fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

İlk Beyti : Hazret-i Hân Ahmed 'âdil ki odur
Efdal-i şâhân-ı güzîn-i selef

Son Beyti : Hâtif-i gaybî didi târîhini
Saydgeh-i Edrine buldı şeref
Sene 1021 [1612-3]

[4] bk. Bilgili, 2004: 245-246.

Açıklamalar : Şiir, sultanın Edirne'ye gelişiyle ilgili bir tarih manzumesidir. Şair, I. Ahmed'i kendisinden önceki seçkin sultanların en faziletlisi olarak methederek onun adil bir kişiliğe sahip olduğunu belirtir. Şiirin muhtevasına göre sultan, Edirne'ye teşrif ederek hüzün ve elemi bertaraf etmiştir. Dosdoğru giden kılıcının hedefinde din düşmanları vardır. Onun cömertliği karşısında deniz el açar. O, Osmanlı devletine parlaklık vermiştir. Kendisinden önceki sultanlar için hayırlı bir haleftir. Sultanın atının ayağına baştan başa tuhfeler (hediyeler) sunulması, Edirne'de görkemli bir merasimle karşılandığına işaret etmektedir. Şiirde, Edirne'nin avlanma mekanlarından biri olduğu da belirtilmiş, beyitte düşürülen tarihe göre Edirne gezisinin 1021'de (1612-3) vuku bulduğu kaydedilmiştir.

XV	71a-b	**Kasîde-i 'Azîz Efendi Berây-ı Sultân Ahmed Hân**	Kıt'a	Tarih	7

Vezni : fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

İlk Beyti : Hamdü li'llâh Hazret-i Sultân Ahmed kim anuñ
Düşmen-i dîni semend-i 'adli pâ-mâl eyledi

Son Beyti : 'Azm-i İstanbul kıldukda didüm târîhini
Yine İstanbul'a Sultân Ahmed ikbâl eyledi
Sene 1022 [1613-4]

Açıklamalar : Bu şiirde yukarıdaki şiirde olduğu gibi I. Ahmed'in Edirne'ye gelişine tarih düşürülmüştür. Şair, sultanın adaletine, kudretine ve din düşmanları karşısındaki kahramanlığına vurgu yapmıştır. Sultanın Edirne'ye teşrifinin halka uğur getirdiği söylenmiştir. Düşürülen tarihe göre sultanın Edirne'ye gelişi, 1022'de (1613-4) gerçekleşmiştir.

Abdülazîz Efendi'nin Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü 1035 Numaralı Şiir Mecmuası'ndaki Şiirleri

[5b]

I

Ḳaṣīde-i ʻAzīz Efendi Berāy-ı Sulṭān Aḥmed

[mefāʻīlün mefāʻīlün feʻūlün]

1 Meh-i burc-ı saʻādet ẓıll-i Yezdān
Güzīn-i ḫānedān-ı āl-i ʻOsmān

2 Şehen-şāh-ı cihān Sulṭān Aḥmed
Ola hemvāre devletle mü'ebbed

3 Cihāna sāyesi emn ü emāndur
Hemānā mehdī-i āḫir zamāndur

4 Çü yoḳ mānendi cūd u maʻdeletde
Cihān ṭurduḳça ṭursun salṭanatda

[6a]

5 Kerem kānı şeh-i ferḫunde-ṭāliʻ
Cihāna irişür andan menāfiʻ

6 Yine yād eyledi bu ḫāk-ı rāhı
Muʻammer eyle anı yā İlāhī

7 ʻİnāyet itdi bir semmūr-ı aʻlā
Aña elṭāf ide Mevlā Teʻālā

8 Ḥarem ehlini idüp cümle dil-şād
Ṣanasın itdi bī-ḥad Ka‘be bünyād

9 Vücūdı oldı çünkim mahż-ı raḥmet
Bulur ‘ālem anuñ devrinde rāḥat

10 Re‘āyāya ‘adāletdür murādı
Anuñçün buldı şöhret yaḫşı adı

11 Ṣafā vü şevḳıla geçsün şühūrı
Sürūr üzre mürūr itsün duhūrı
[6b]
12 İlāhī beyt-i a‘ẓam hürmetiyçün
Muḥammed Muṣṭafā’nuñ ‘izzetiyçün

13 Bi-ḥaḳḳı Ka‘be vü rükn-i mu‘aẓẓam
Bi-ḥaḳḳı zemzem ü mīzāb-ı ekrem

14 Şehen-şāh-ı zamānı it mu‘ammer
Sühūletle murādātın müyesser

15 Açılsun ġonçe-i ḳalbi dem-ā-dem
Gülistān-ı murādı ola ḫurrem

16 **‘Azīz** eyler du‘ā-yı pādişāhī
Ḳabūl eyle recāsın yā İlāhī
[9b-derkenar]

II

Ḳaṣīde-i ʻAzīz Efendi

[mefāʻīlün mefāʻīlün mefāʻīlün mefāʻīlün]

1 Cihāna gün gibi pertev ṣalup ey ẓıll-i Yezdānī
Saʻādet evcinüñ ol dā'imā ḫūrşīd-i rahşānı

2 Meh-i tābān gibi iclālile seyr-i menāzil ḳıl
Ruḫuñ şevḳinden it kāşāne-i Toḳat'ı nūrānī

3 Seḥāb-ı feyż-i fażluñ reşḥasından ey şeh-i ʻālem
Ṭarāvet buldı ser-tā-ser cihānuñ bāġ-ı būstānı

4 Gülüp güller gibi gülşende dā'im şād u ḫandān ol
Temāşā eyle gülzārı ḫırāmānī ḫırāmānī

5 İlāhī gülbün-i devletde tāze ġonçeler bitsün
Hemīşe gülşen-i baḫtuñ açılsun verd-i ḫandānı

6 Meşām-ı ḫalḳı taʻṭīr itdi būy-ı ḫulḳ-ı dil-cūyuñ
Vezān oldı bi-ḥamdi'llāh nesīm-i luṭf-ı Sübḥānī

7 Binüp keştī-i iḳbāle temāşā-yı kenār eyle
Nehengāsā ṭolaşsun ḳayıġuñ deryā-yı ʻummānı

8 Dem-i cūduñda deryānuñ vücūdı ḳaṭredür gūyā
Senüñ keff-i kerīmüñdür seḫā baḥrı kerem kānı

9 Der-i devlet-me'ābuñ mültecā-yı ḫalḳ-ı 'ālemdür
Müşerrefdür vücūduñla şehā taḫt-ı Süleymānī

10 Serīr-i devletüñ müstaḥkem ü ḳadrüñ bülend olsun
Ḫudā pāyende itsün taḫt u baḫt-ı āl-i 'Oṯmān'ı

11 Yiter āvāre ḳaldı kūşe-i hicrānda bī-çāre
Ḳuluñ **'Abdü'l-'azīz**'e pādişāhum eyle iḥsānı
[10b-derkenar]

III

Ḳaşīde-i 'Azīz Efendi

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

1 Şāh-ı 'ālem bende-i efkendesin yād eyledi
Sürgün avından şikār iḥsān idüp şād eyledi

2 Ḥamdü li'llāh kim yine mi'mār-ı cūd u himmeti
Yapdı ḳalbüm ḫānesin luṭfıyla ābād eyledi
[11a-derkenar]

3 Ḳalb-i mü'min beyt-i Raḥmān'dur didi Faḫr-ı Cihān
Ol ḫalīlüm güyiyā bir Ka'be bünyād eyledi

4 'Adle meylin bildi vaḥşīler gelüp dergāhına
Dest-i cevr-i ḫaşmdan her biri feryād eyledi

5 Cevr ü ẓulm erbābını zencīr-i ḳahra bend idüp
Ḳayd-ı ġamdan zümre-i maẓlūmı āzād eyledi

6 Ḍarb-ı gürzinden iner ḳa‘r-ı zemīne kūh-ı Ḳāf
Kūha ṣanmañ kim bu kārı gürz-i Ferhād eyledi

7 Tünd-bād-ı ḳahrını taḥrīk idüp dīn ġayreti
Ḫırmen-ı erbāb-ı küfr ü şirki ber-bād eyledi

8 Maḳdeminden buldı revnaḳ pāy-ı taḫt-ı Edrine
İḫtiyār u ittibā‘-ı ṭarz-ı ecdād eyledi

9 Ḳālıb-ı bī-rūḥa dönmişken gelüp virdi ḥayāt
Bu diyār-ı cān-fezāyı cennet-ābād eyledi

10 Ola her kişver müsaḫḫar emrine şehler muṭī‘
Çün medār-ı kār u bārın ‘adl-ile dād eyledi

11 Dā’imā luṭfın umar sulṭān-ı devrānuñ **‘Azīz**
Ol ġarīb üftādeyi çün luṭfa mu‘tād eyledi

12 Ḳaldurup dest-i niyāzı bārgāh-ı ‘izzete
Dāver-i devrüñ du‘āsın ḫayr evrād eyledi
[23a]

IV

Ḳaṣīde-i ʻAzīz Efendi Berāy-ı Sulṭān Aḥmed Ḫān

[mefʻūlü mefāʻīlün mefʻūlü mefāʻīlün]

1 Sulṭān-ı Sikender-der ḫāḳān-ı muẓaffer-fer
Ḫān Aḥmed-i dīn-perver ol dāver-i ẓıllu'llāh

2 ʻAdl üzre ḳarār itdi dünyāyı şikār itdi
Tā geşt ü güẕār itdi aḥvāle ola āgāh

3 Her ḳanda ki ʻazm itse iḳbāl ide istiḳbāl
Devrinde añun dā'im aʻdāsı ola güm-rāh
[23b]

4 Bu merḳad-ı ʻālīde oḳutdı yine mevlūd
Geldükde saʻādetle Dārā-yı felek-dergāh

5 İşitdi **ʻAzīz** ol dem didi aña bir aʻlā
Tārīḫ gelüp mevlūd oḳutdı şeh-i Cem-cāh
Sene 1022 [1613-4]
[23b-derkenar]

V

Ḳaṣīde-i ʻAzīz Efendi

[mefāʻīlün mefāʻīlün feʻūlün]

1 Cihānda görme ġam ey şāh-ı ʻālem
Murāduñca döne bu çarḫ-ı aʻẓam

2 Sürūr üzre mürūr itsün zamānuñ
Mübārek ḫāṭıra hīç gelmesün ġam

3 Esüp bād-ı ṣafā bāġ-ı ümīde
Açılsun ġonçe-i ḳalbüñ dem-ā-dem

4 N'ola düşdiyse bir verd-i muṭarrā
Ola naḫl-i vücūduñ sebz ü ḫurrem

5 Çü sensin sāye-i luṭf-ı İlāhī
Cihāndan ẓıll-i 'adlüñ olmasun kem

6 Serīr-i salṭanat üzre vücūduñ
Ola dāyim medār-ı naẓm-ı 'ālem

7 Ḫudā olsun mu'īn ü dest-gīrüñ
Nigehbānuñ Ḥabīb-i Rabb-i Ekrem

8 O sulṭānuñ ola rūḥı meded-kār
'Aleyhi'llāhu ṣallā ṣümme sellem
[24a-derkenar]

9 **'Azīz**'üñ dā'imā budur du'āsı
Binā-yı 'izz ü devlet ola muḥkem
[29b-derkenar]

VI

Ḳaṣīde-i 'Azīz Efendi

[mefā'īlün mefā'īlün fe'ūlün]

1 Cihānuñ rūḥısın ey şāh-ı 'ālem
Dil-i pākīzeñe hīç gelmesün ġam

2 N'ola bir berg-i gül düşdiyse ḫāke
Gülistān-ı vücūduñ ola ḫurrem

3 Ṣaçılsun reşḥa-ı luṭf-ı İlāhī
Açılsun ġonçe-i luṭfuñ dem-ā-dem

4 Nihāl-i baḫtı dā'im ola ṣābit
O naḫlüñ berg ü bārı olmasun kem

5 Gice gündüz ṣafā vü 'işret olsun
Enīs-i bezm-i ḫāṣṣ u yār-ı hem-dem

6 Kilīd-i feṯḥ u nuṣret ola şāhum
Yed-i te'yīdüñe dā'im müsellem

7 Mu'ammer eyle yā Rab pādişāhı
Bi-ḥaḳḳ-ı Ka'be vü rükn-i mu'aẓẓam

8 **'Azīz'**üñ böyledür dā'im du'āsı
Binā-yı ḳaṣr-ı devlet ola muḥkem

[47a-derkenar]

VII

Ḳaṣīde-i 'Azīz Efendi

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

1 Dāver-i ferḫunde-maḳdem pādişāh-ı kām-kār
Şāh-ı 'ālī-menḳıbet Ḫān Aḥmed-i gerdūn-vaḳār

2 ‘İzz ü ḥaşmetle süvār oldı semend-i devlete
Kūh u deşti eyledi ḫūrşīdveş geşt ü güẕār

3 Dā‘iyān-ı devlete yine şikār iḥsān idüp
Şāh-bāz-ı himmeti itdi göñül murġın şikār

4 Çekmesün ġam gül gibi gülsün açılsun ḫāṭırı
Salṭanat bāġında olsun naḫl-ı ḳāddı mīve-dār
[47b-derkenar]
İşigüñ tozına şehler n’ola rū-māl itseler
Būsegāh-ı ḫalḳdur çün ol der-i devlet-medār

5 Her ḳaçan kim ṣādır olsa ḥükm ü fermānuñ şehā
Pādişehler rām olup olur musaḫḫar her diyār

6 Her ne yaña ‘azm iderseñ devlet ü iḳbāl ile
‘Askerüñ manṣūr ola a‘dā-yı devlet ḫāksār

7 Ṭañ mı ḫūn-ı düşmeni cūlar gibi itse revān
Çıḳduġı demde ġılāfından o tīġ-i ābdār

8 Bir Süleymān-ḳadrdür kim mūrveş pā-māl ider
Düşmen üzre gönderürse ‘asker-i encüm-şümār

9 Ehl-i İslām’a beşāretle ḫaber geldi yine
Ḥamdü li’llāh kim Ḳazaḳ’ı eylemişler tārumār

10 Ṣıdḳ ile budur temennāsı **‘Azīz’**üñ dā’imā
Şāh-ı ‘ālem salṭanat taḫtında olsun ber-ḳarār

11 Her şebi Ḳadr u Berāt u her güni nev-rūz olup
Ṭāli‘i ferḫunde olsun ‘ömr ü devlet ṣad-hezār
[55a-derkenar]

VIII

Ḳaṣīde-i ‘Azīz Efendi Der-Medḥ-i Sulṭān Aḥmed Ḫān

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

1 Ṣad-hezārān ḥamd u minnet kim şehen-şāh-ı cihān
Yād idüp dā‘īlerin luṭf ile şādān eyledi

2 Faḫr-ı ‘ālem bā‘iṣ-i ḫalḳ-ı cihān peyġam-berüñ
Ḫırḳa-ı pākı ṣuyından yine iḥsān eyledi
[55b-derkenar]

3 Ḥavż-ı Kevṯer’den nişān virdi anuñ her ḳaṭresi
Teşnegān-ı vādī-i hicrānda dermān eyledi

4 Yā İlāhī āb-ı rūy-ı Ahmed-i Muḫtār içün
Ġonçe-i ümmīdin aç kim bizi ḫandān eyledi

5 Ḥamdü li’llāh pādişāhum Ḥaḳ Te‘ālā ẕātuñı
Revnaḳ-efzā-yı serīr-i Āl-i ‘Oṯmān eyledi

6 Ẓıll-i Ḥaḳ’sın ẓulmet-i ẓulmi giderdi ṭal‘atuñ
Mihr-i ‘adlüñ nūrını rūyuñda tābān eyledi

7 Ḥüsn-i tedbīrüñle virdi ‘āleme naẓm-ı tamām
Ḳuvvet ü ḳudret virüp dünyāya sulṭān eyledi

8 Her şebi Ḳadr u Berāt u her güni nev-rūz ola
Kim berāṭ-ı luṭfı vaḳtin şehr-i Ša‘bān eyledi

9 Gice gündüz cān u dilden ṣıdḳ-ıla eyler du‘ā
Dā‘iyān içre **‘Azīz’**i çün ṣenā-hᵛān eyledi
[56a-derkenar]

IX

Ḳaṣīde-i ‘Azīz Efendi Der-Medḥ-i Sulṭān Aḥmed Ḫān

[mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün]

1 Sipihr-i devlet ü iḳbāl ü baḫtuñ māh-ı tābānı
Menāzil ḳaṭ‘ idüp ‘izz ü şerefle itdi seyrānı

2 Şeh-i ‘ālī-naẓar sulṭān-ı Cem-ḳadr u Ferīdūn-fer
Ḫıdīv-i ‘adl-güster dādger İskender-i Ṣānī

3 Şehen-şāh-ı Süleymān-pāye Sulṭān Aḥmed-i ‘ādil
Ḳul itdi kendüye Ḫāḳān-ı Çīn’i Şāh-ı Īrān’ı

4 ‘Adū-yı dīne heybetle yine ilḳā-yı ru‘b itdi
Açup rāyāt-ı nuṣret-āyet-i İslām u īmānı

5 O mihr-i ‘ālem-efrūzuñ yanında heft a‘lāmın
Görenler ṣandılar kim seb‘a-ı seyyāredür anı

6 Süleymān'dur ki taḫtın yil götürmişdür ḳıyās eyler
Görenler zîn-i zerrīni semend-i şāh-ı devrānı

7 Yedek üzre hemān zerrīn-siperdür şanuram ḥaḳḳā
Temāşā eylesem çarḫ-ı felekde mihr-i raḫşānı

8 Dem-i heycāda ḍarb-ı gürz-ile ol Ḳahramān-ṣavlet
Yıḳar bir ḥamle ḳılsa ṣad-hezārān merd-i meydānı

9 Niçe tāc u kemer ehli aña 'arz-ı ḫarāc itdi
Şecā'atla hirāsān eyledi şāh-ı Ḫorāsān'ı

10 Niyāmından çıḳup tīġ-i cihān-efrūzı mihrāsā
Giderdi ẓulmet-i ẓulmı cihānı itdi nūrānī
[56b-derkenar]

11 Kesüp ser-keşlerüñ başın kedūveş nīzeye dikdi
'Adūyı ḫūna ġarḳ itdi dem-ā-dem tīġ-i bürrānı

12 O şāhuñ devr-i 'adlinde o kim iñlerse çengāsā
Anuñ feryādı diñlenmez budur ḳānūn-ı 'Oṯmānī

13 Ġubār-ı pāy-ı esbi itdi çeşm-i 'ālemi rūşen
Sevād-ı Edrine mihr-i ruḫıyla oldı nūrānī

14 Sa'ādet Edrine ḫalḳına kim ruḫsāruñı gördi
İrişdi ḥāṣılı ol ḳavme feyż ü faż̈l-ı Rabbānī

15 Düşüpdür baḥre dürr-i ḳatre-i nīsān-ı iḥsānı
Anuñçün devr ider dāyim ṣadef deryā-yı ‘ummānı

16 Ne ḥācet sürgüne şāhum saña biñ cān-ile her dem
Gelür ṣayd olmaġiyçün kūh u deştüñ vaḥş-ı cīrānı

17 Emīn-i Ḥaḳ’sın anuñçün gelür dergāha maḫlūḳāt
Görenler ṣandılar emniyyeñi taḫt-ı Süleymānī

18 Ḳaçan ‘azm-ı şikār eyler bize luṭf āşikār eyler
İder dā‘ī-i dīrīne müdām elṭāfu iḥsānı

19 Ḫulūṣ-ı bāl-ile dāyim du‘āmuz ey **‘Azīz** oldur
Ḫaṭālardan Ḫudā ḥıfẓ eyleye şāh-ı cihān-bānı

20 Menāzil ḳaṭ‘ idüp şems ü ḳamer döndükçe nüh eflāk
Ḫudā enẓār-ı bedden ṣaḳlasun ol ẓıll-i Yezdān’ı

21 Ṣafālar kesb idüp sulṭān-ı ‘ālem eylesün seyrān
Yanınca dā‘iyān-ı devleti olsun ṣenā-hᵛānı

22 Eben an-ced o şeh çünkim muḥibb-i Çār-yār oldı
Ebū Bekr ü ‘Ömer ‘Oṣmān ‘Alī olsun nigehbānı
[61b]

X

Ḳaṣīde-i ‘Azīz Efendi Berāy-ı Sulṭān Aḥmed Ḫān

[mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün]

1 Sipihr-i devlet ü iḳbāl ü baḫtuñ māh-ı tābānı
Sa‘ādet burcınuñ ḫūrşīd-i ‘ālem-tāb-ı rahşānı

2 Ḫudāvendā[1] Ferīdūn-fer cenāb-ı Ḫusrev-i ṣaf-der
[Şeh-i][2] Dārā-ġulām u Cem-ḥaşem İskender-i Ṣānī

[62a]

3 Cenāb-ı Ḥażret-i Ḫān Aḥmed-i ‘ādil felek-rif‘at
Meh-i burc-ı leṭāfet maẓhar-ı elṭāf-ı Sübḥānī

4 Ṭulū‘ itdi sa‘ādet maṭla‘ından āfitābāsā
Cemāli pertevinden kā‘inātı itdi nūrānī

5 Dizildi ḳulları yer yer selāma ṭurdılar ṣaf ṣaf
Ḳuruldı devlet ü iḳbāl-ile taḫt-ı Süleymānī

6 Kemāl-i şevket ü ‘izzetle çıḳdı taḫt-ı baḫt üzre
Müşerref oldılar bir bir gelüp erkān-ı dīvānı

7 Hezārān ḥamd ü minnet bārgāh-ı Ḥażret-i Ḥaḳḳ’a
Murād üzre naṣīb oldı yine pā-būs-ı sulṭānī

[1] Tamlama olması gerekir. Yanlış bir istinsah vardır. Karineye göre Hudâvend-i Ferîdûn-fer olması gerekir.

[2] Abdülazîz Efendi’nin, benzerlik olarak *Terceme-i Miftâhu’s-Sa‘âde*’de “Dâvûd-ı Dârâb-gulâm” tamlamasını kullanması akla geliyor ancak sözü edilen kullanım vezne uymaz. Şâh kelimesinin muhaffefi “şeh” kelimesi daha uygun olur. bk. Cankurt, 2026: 196; Özdemir, 2022: 99.

8 Selāṭīn-i cihān fermān-revā-yı ḥükmine tābi‘
Müsellemdür şeh-i devrāna āyīn-i cihān-bānī

9 Ṭutup keşkül ider deryūze bābın māh[-ı nev] her şeb
Güneş sīmīn ‘aṣāsıyla derinde oldı derbānı
[62b]
10 Olupdur devr-i luṭfında cihān müstaġraḳ-ı ni‘met
Çekildi süfre-i cūdı yayıldı hᵛān-ı iḥsānı
11 Bize ḥalvālar iḥsān eyleyüp ḥulvü’l-meẕāḳ itdüñ
Selāṭīn-i cihān içre şehā sensin kerem kānı

12 Du‘ā-yı devleti vird-i zebān-ı ḫalḳ-ı ‘ālemdür
Ḫulūṣ-ı ḳalb-ile oldı **‘Azīz** ammā şenā- hᵛānı

13 Münevver eylesün nūr-ı ruḫı āfāḳ-ı gerdūnı
Cihānuñ māh-ı ‘ıyd olduḳça bir şem‘-i şebistānı

14 Cihān ṭurduḳça ṭursun her güni ‘ıyd-ı sa‘īd olsun
Cenāb-ı Ḥażret-i Ḥaḳ’dan göre luṭf-ı fırāvānı
[64a-derkenar]

XI

Ḳaṣīde-i ‘Azīz Efendi Berāy-ı Sulṭān Aḥmed Ḫān

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

[64b-derkenar]

1 Ḥamdü li’llāh yine ol pādişeh-i devr-i zamān
Yād idüp bendesini eyledi luṭf u iḥsān

2 Gönderüp maḥż-ı keremden bize bıldırcınlar
Bāz-ı elṭāf-ıla murġ-ı dili ṣayd itdi hemān

3 Yā İlāhī dilerüz şāh-ı cihānuñ dā'im
İşleri rāst gelüp ṭutduġı olsun āsān

4 Ġonçeveş gülşen-i devletde gülüp açılsun
Eylesün ṣaḥn-ı sa'ādetde ṣafālar her ān

5 Ey **'Azīz** eyle recā bārgeh-i Bārī'den
Şād u ḫurrem ola dā'im o şeh-i 'ālī-şān

6 Ṣāḥib-i cūd u seḫā Ḥażret-i Sulṭān Aḥmed
Dāfi'-i ẓulm ü sitem ṭābi'-i ḥükm-i Ḳur'ān

7 Dāver-i Cem-'aẓamet pādişeh-i heft-iḳlīm
Geçinür bende-i aḥḳar aña şāhān-ı cihān

8 Ḥaḳ bu kim dikmesidür Ḫān-ı Ḳırım ol şāhuñ
Ḳapusı ḳullarınuñ kemteri Mıṣr'a sulṭān

9 Baḥrdan geldi yine bir ḫaber-i[1] rūḥ-efzā
Ceng idüp aldı yine bir iyü ḳalyon ḳapudān

[1] İzafet ى harfiyle gösterilmiştir.

10 Her ne cānibde ise düşmenine ġālib olup
Çekmeye ẕerrece ġam ola dem-ā-dem ḫandān[1]

XII

Ḳaṣīde-i ʻAzīz Efendi

[fâʻilātün mefāʻilün feʻilün]

1 Pādişāh-ı serīr-i cūd u seḫā
Āfitāb-ı sipihr-i luṭf u ʻaṭā

2 Ṣāh-ı ʻālī-maḳām Ḫān Aḥmed
Ẓıll-i Ḥaḳ mihr-i evc-i ʻizz ü ʻulā

3 Yād idüp dāʻiyān-ı devletini
İtdi iḥsān ṭabaḳ ṭabaḳ ḥalvā

[65a-derkenar]

4 Pādişāhuñ kelām-ı şerīfini[2]
Oldı cāna ṣafā vü rūḥa ġıdā

5 Kelimāt-ı ḥayāt-baḫşı anuñ
Eyledi mürde dilleri iḥyā

6 Şeker-i şükrini idüp tekrār
Rūz u şeb eylerüz duʻā vü ṣenā

[1] 9. ve 10. beyitler yazmada aşağıdaki şekildedir. Ancak hem anlam akışına hem nazım biçimine hem de kafiye örgüsüne göre uygunu, metindeki gibi olmalıdır.

Baḥrdan geldi yine bir ḫaberi rūḥ-efzā
Her ne cānibde ise düşmenine ġālib olup

Ceng idüp aldı yine bir eyü ḳalyon ḳapudān
Çekmeye ẕerrece ġam ola dem-ā-dem ḫandān

[2] Vezin gereği "şîrîni" olması gerekir.

7 Ẕātını ṣaḳlayup ḫaṭālardan
Ḥāṣıl itsün murādını Mevlā

8 Devlet ü şevketi füzūn olsun
Cān-ile ey **‘Azīz** eyle du‘ā

[65b-derkenar]

XIII

Ḳaṣīde-i ‘Azīz Efendi Berāy-ı Sulṭān Aḥmed Ḫān

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

1 Şeh-i şāhān-ı cihān Ḥażret-i Sulṭān Aḥmed
Ḫusrev-i Cem-‘aẓamet sāye-i luṭf-ı Yezdān

2 Devlet ü ‘izzet ü şevketle binüp keştīye
Rūy-ı deryāyı ṭonanmayıla itdi seyrān

3 Her ṭarafdan yine atıldı niçe tôp u tüfeng
Eyledi ḳubbe-i nüh-ṭāḳ-ı sipihri lerzān

4 Görmeye ẕerrece ġam ḫāṭır-ı pākı bir dem
Dā’imā seyr ü ṣafāda ola sulṭān-ı cihān

5 Dilerüz ol şeh-i Cem-bezm ü Sikender-rezmüñ
Rūz u şeb vefḳ-i murādınca döne devr-i zamān

6 Ḳuvvet ü ḳudreti günden güne olup efzūn
Ḫurrem ü tāze ola ġonçe-i baḫtı her ān

7 Eyleyüp kişver-i küffāra ṭonanması hücūm
Ala keştīlerini düşmen-i dīnüñ ḳapudān

8 Ey **‘Azīz** eyle recā bārgeh-i Mevlā’dan
Şād u ḫandān ola dāyim o şeh-i ‘ālī-şān

[70a]

XIV

Ḳaṣīde-i ‘Azīz Efendi Berāy-ı Sulṭān Aḥmed Ḫān[1]

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

[70b]

1 Ḥażret-i Ḫān Aḥmed ‘ādil ki odur
Efḍal-i şāhān-ı güzīn-i selef

2 Edrine’ye ‘azm-ı hümāyūn idüp
Ḥüzn ü elem oldı o dem ber-ṭaraf

3 Rāst-revī tīri kaçan bāl aça
Düşmen-i dīn sīnesin eyler hedef

4 Ḥaḳ bu ki ol şāh-ı Süleymān-nigīn
Heybetiyle ẓālim elin itdi kef

5 Ṣanma ki “dür baḥr” utanup der döker
Cūd u seḫā içün eger açsa kef

[1] Sadece başlık 70a’dadır.

6 Devlet-i ‘Oṣmān’a virüp revnaḳı
Oldı selāṭīne o hayru’l-ḫalef

7 Şevḳ u sürūr-ıla döşendi bugün
Pāy-ı semendine ser-ā-ser tuḥaf
[71a]

Ṣadr-ı sa‘ādetde anı var idüp
Eylesün Allāh ‘adūsın[..] telef

8 Hātif-i ġaybī didi tārīḫini
Ṣaydgeh-i Edrine buldı şeref
Sene 1021 [1612-3]

XV

Ḳaṣīde-i ‘Azīz Efendi Berāy-ı Sulṭān Aḥmed Ḫān

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

1 Ḥamdü li’llāh Ḥażret-i Sulṭān Aḥmed kim anuñ
Düşmen-i dīni semend-i ‘adli pā-māl eyledi

2 Iṭṭılā‘-ı ḥāl-i ‘ālemçün idüp geşt ü güẕār
‘Adl ü dād u luṭf-ıla dünyāyı ḫôş-ḥāl eyledi

3 Tīr-i ḳahrı murġ-ı cān-ı düşmeni ḳıldı şikār
Tīġ-i dil-dūzı ‘adūnuñ ḳaddini dāl eyledi
[71b]

4 Pūte-i ḳahr u siyāset içre ẓulm erbābını
Āteş-i şimşīr-i ‘ālem-sūz-ile ḳāl eyledi

5 Ḥākim-i Mışr u Ḥaleb Şām u Ḳırım Ḫān'ı anuñ
Ḳullarıdur ḥükm içün eṭrāfa irsāl eyledi

6 Ḫalḳ-ı İstanbul bu sāl-i cedīdüñ yümnine
Maḳdem-i sulṭān-ı 'ālī-şān-ile fāl eyledi

7 'Azm-ı İstanbul ḳılduḳda didüm tārīḫini
Yine İstanbul'a Sulṭān Aḥmed iḳbāl eyledi
Sene 1022 [1613-4]

Sonuç

Osmanlı padişahlarının on dördüncüsü olan Sultan I. Ahmed, Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda birçok siyasî çalkantılar yaşadığı bir dönemde hükümdarlık yapmıştır. Söz konusu siyasî bunalımlara rağmen onun dönemi kültürel ve edebî açıdan zengin bir nitelik taşımaktadır. Bu durumu, devletin eskiden gelen siyasî ve kültürel mirasına bağlamakla beraber I. Ahmed'in siyasî, dinî, tasavvufî, edebî karakteri ve kişisel çabalarıyla da ilişkilendirmek gerekmektedir. Kendisi de şair olan sultan âlimlere, mutasavvıflara ve şairlere derin bir saygı beslemiş, edebî zümrelere hâmilik yapmış, devrindeki telif çalışmaları desteklemiş, bilhassa tercüme faaliyetlerine bizzat öncülük etmiştir. Dönemin âlim şair ve müelliflerinden Hocazâde Abdülazîz Efendi, babası Hoca Saadeddîn Efendi, ağabeyleri Şeyhülislâm Mehmed Şerîf Efendi ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi'yle beraber I. Ahmed'in yakın çevresinden olmuş, sultanın birtakım teveccüh ve iltifatlarına kavuşmuştur. Sultan ile Abdülazîz Efendi arasındaki hâmi-şair ilişkisinin birinci motivasyon kaynağı, şairin dinî ve siyasî olarak güçlü ve kadim bir geleneğe sahip Hocazâdeler ailesinin mensubu olmasıyla alakalıdır. Ancak her iki tarafı güdüleyen aracın

sadece bu olduğunu söyleyemeyiz. Siyaset ve nasihat konulu eserlere ilgisi bilinen sultanın, bahsi geçen içerikte eserler kaleme alan Abdülazîz Efendi'nin tecrübe ve birikiminden istifade etmek istediği anlaşılmaktadır. Sultanın isteğiyle üç tercüme eser kaleme alan müellif sade, anlaşılır ve samimi bir eda ile kaleme aldığı şiirlerinde I. Ahmed'i methetmiş, şiirlerinin tamamında onun teveccüh ve iltifatlarına mazhar olmaya çalışmıştır. Şiirlerinden anladığımız kadarıyla sultan da onun ilgisine karşılık vermiş, kendisine bazı hediyeler sunmuştur. Abdülazîz Efendi, şiirlerinde tarihî veriler de sunmaktadır. Beyitlerin bir kısmında, siyasî bazı vakalara, dinî ve kültürel birtakım geleneklere açık ve dolaylı olarak atıfta bulunmuştur. Bazı beyitleri de dua ve temenni içermektedir. Bu beyitlerde dindar kişiliğiyle tanınan sultanın saltanatının devamı arzulanmaktadır. Abdülazîz Efendi'nin -tercüme eserlerine ek olarak- kasîde, kıt'a, mesnevî gibi nazım şekillerinde yazılan ve methiye, kudûmiyye, saydiyye, tarih gibi türlerde kaleme alınan on beş manzumesinin, hâmisi Sultan Ahmed'in gölgesinde vücut bulduğunu söylemek isabetli olsa gerektir.

Kaynakça

Abd al-Ghani. Auteur du texte. *Recueil de poésies composées à la louange de Sultan Ahmed Ier (1012-1026 de l'hégire = 1603-1617),* Source gallica.bnf.fr/ Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits, Supplément turc 1035. [Abdülganî. *Sultan I. Ahmed'in Övgüsü Konusunda Yazılmış Şiirler Mecmuası (h.1012-1026/1603-1617).* Kaynak: gallica.bnf.fr./Fransa Milli Kütüphanesi El Yazmaları Departmanı, Türkçe Ekler 1035.]

Abdülazîz b. Hâce Sa'deddîn. *Terceme-i Miftahu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde.* İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nr. 18.

Akgün, A. (1998). "Şeyhülislam Hoca-zâde Mehmed Efendi ve Eseri İbtihâcü't-Tevârih", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 1/2, 68-76.

Atasoy, N. (1998). "Hırka-i Saâdet". *Diyanet İslam Ansiklopedisi.* C. 17. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 374-377.

Aykun, M. (2004). *Abdurrahmân Hibrî Efendi, Defter-i Ahbâr (Transkripsiyon ve Değerlendirme).* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Azîz [Hocazâde 'Abdülazîz Efendi]. *Terceme-i Sad Kelime-i İmâm Alî (Manzûm).* Denizli, 416/1.

Bedir, A. (2019). "Kınalı-zâde Ali Çelebi'nin Ahlâk-ı Alâ'î'si ve Tursun Beğ'in Târîh-i Ebü'l-Feth'inde Padişah Anlayışı". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* 6 (3), 1222-1235.

Bilgili, A. S. (2004). "Osmanlı Tarih Yazarlarına Göre Sultan I. Ahmed Devri Deniz Muharebeleri (1603-1617)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 26, 235-246.

Cankurt, M. H. (2026). *Hocazâde 'Abdülazîz Efendi'nin "Terceme-i Miftâhu's-Sa'âde Fî Kavâ'idi's-Siyâde" Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin).* Doktora Tezi. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ceyhan, A. (1999). "Âlim ve Şair Bir Osmanlı Müderrisi: Pîr Mehmed Azmî Bey ve Eserleri". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* 1, 239-282.

Ceyhan, A. (2015). *Reşidüddin Vatvat-Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-Berg.* İstanbul: Buhara Yayınları.

Eğri, S. (2003). "Sultan I. Ahmed (Bahtî)'in Aziz Mahmud Hüdâyî ve Abdülmecid Sivâsî'ye Teveccühleri". *Sultan I. Ahmed Dönemi ve Bursa.* Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 56-71.

Gibb, E. J. Wilkinson (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi A History of Ottoman Poetry III-V.* Ankara: Akçağ Yayınevi.

Hasan Beyzâde Ahmed Paşa (2004). *Hasan Bey-zâde Târîhi Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635), Cilt: 3*. hzl. Şevki Nezihi Aykut. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İlgürel, M. (1989). "Ahmed I", *Diyanet İslam Ansiklopedisi.* C. 2. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 30-33.

Kara, A. (2017). "17. Yüzyıl Osmanlı Siyâsetnâmeciliği: Veysî'nin Hâbnâme'si Örneği". *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi,* 2, 37-46.

Karpuz, H. Ö., Aydemir, Ö. K. (2011). "Kâtibî ve Gencine-i Adaleti", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.* 6/1, 75-86.

Kavak, Ö. (2023a). "Rûmîyâne Libâs-ile Pîrâste ve Türkî Etvâr-ile Ârâste: Siyaset Düşüncesi Eserlerinin Osmanlı Türkçesine Tercüme Sebepleri Üzerine Bazı Tespitler". *İslam Tetkikleri Dergisi Journal of Islamic Review* 13/1, 423-463.

Kavak, Ö. (2023b), "Osmanlı Türkçesine Tercüme Edilen Siyaset Düşüncesi Eserlerinin Tercüme Usul ve Tasarrufları". *Marmara İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 64, 1-45.

Kilitçi, H. (2018). *Mahzen-i Maârif ve Mecma'-ı Letâif/Paris Milli Kütüphanedeki Supplement Turkc 1035 Numaralı Kaside Mecmuası (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lokmacı, S. (2015). *Solak-zâde Târîhi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi.* Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Musnik, S. Y. (2011). "Fransa Milli Kütüphanesi ve Türkçe Bölümü The National Library of France and the Turkish Section". *Türk Kütüphaneciliği,* 25, 2, 271-276.

Nuredini, M. (2020a). "Tematik Şiir Mecmûalarına Bir Ek: Mecmûa-i Sultan Ahmed An Additional Information to Thematic Poetry Collection: Mecmûa-i Sultan Ahmed". *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi,* 3 (2), 465-478.

Nuredini, M. (2020b). *Mecmûa-i Sultan Ahmed (İnceleme-Çeviri Yazı Metin ve Mestap'a Göre Tasnifi-Tıpkıbasım).* Doktora Tezi. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Okuyucu, C., Yazar, S. (2020). *Tuhfetü'l-İhvân XVI. Yüzyıldan Bir Kâtibin Sergüzeşti Bosnalı İntizâmî.* İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Özdemir, M. (2022). *Sultan I. Ahmed İçin Tertip Edilen Şiir Mecmûası: Medh-i Sultan Ahmed-Ömer Ağa*, İstanbul: Ihlamur Akademi.

Özgül, İ. (2010). *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin.* Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Riyâzî Muhammed Efendi (2017). *Riyâzü'ş-Şu'arâ (Tezkiretü'ş-Şu'arâ).* hzl. Namık Açıkgöz. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.

Sağırlı, A. (2000). *Mehmed b. Mehmed er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârîh ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osmân'ı (Metinleri, Tahlilleri.* Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sucu, N. (2010). *Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir'âtü'l-Ahlâk'ı (İnceleme-Metin).* Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yalçınkaya, Y., Cankurt, M. H. (2025). *Aksaraylı Hasan Rızâyî'nin Manzum Tecelliyât-ı Hüdâyî Şerhi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım).* İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Yazar, S. (2011), *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği.* Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeşilkaya, K. (2021). *Şeyhülislâm Hocazâde Es'ad Mehmed Efendi'nin Fezâ'il-i Cum'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin).* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, E., Batur, H. (2019). Enes Yıldız-Halil Batur, "Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü 1035 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuasının Mestap'a Göre Tasnifi". *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi The Journal of Ottoman Studies*, 7, 17-72.

Yılmaz, H. K. (2011). *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarîkati.* İstanbul: Erkam Yayınları,

Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük).* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Yılmaz, Ö. F. (1999). *Belgelerle Osmanlı Tarihi II. Cilt.* İstanbul: Osmanlı Yayınevi.

6. BÖLÜM

OSMANLI ŞAİRLERİNİN ÇİZDİĞİ SADRAZAM MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA PORTRESİ

Murat Ali KARAVELİOĞLU[1]

Giriş

17. yüzyılda yaşamış ve hem şahsiyeti hem de siyasî ve askerî kimliğiyle kendi devrine ve sonrasına damga vurmuş bir Türk büyüğünün etrafında toplaşan ya da onunla yakınlık kurmaya çalışan, hiç olmazsa kaside yazarak onu anlatan şairler olmuştur. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya şiir sunan şairlerle yazdıklarının kısa değerlendirmesini yapmadan önce "edebî muhit"in ne olduğu, nasıl bir fonksiyon icra ettiği ve hangi sonuçları doğurduğu hakkında söylenmesi gereken hususlar vardır.

Orta ve Yeni Çağ'da edebî muhit denilince çeşitli mekânlar, ortamlar ve hâmilik müessesesi söz konusu edilir. Bilhassa toplumların yerleşik hayat düzenine yaygın olarak geçtiği ve yüksek medeniyet eserleri vücuda getirdiği çağlar; bilimsel ve sanatsal faaliyetlerin artış gösterdiği, hükümdar ve güç sahiplerinin bunlara daha fazla önem verdiği bir manzara arz eder. Eski devirlerde toplumun başında bulunan lider ve onun çevresinde yer alan devlet büyükleri bilim ve sanatı destekler bir tavır sergileyince bunun, cemiyetin alt kesimlerine doğru sirayet etmesi kaçınılmazdır, nitekim öyle olmuştur. Böylece o toplumda zaman zaman siyasî, askerî veya iktisadî iniş çıkışlar, buhranlı dönemler yaşanmışsa da prestij ve meşruluğun adeta ön şartlarından olan entelektüel duruş, daima sağlam bir varlık göstermeyi başarmıştır. (Şiir meclislerinin ne olduğu ve hangi işlevlere sahip bulunduğu hakkında bkz. Pfeifer, 2022).

Erken modern dönemde gerek Doğu gerekse Batı'da münevverlerin, bazen kendi aralarında bazen ise bizzat bir hâmi etrafında toplanmak suretiyle ilmî, edebî, felsefî ve sanatsal sohbet ve münakaşalar yapmaları çok boyutlu bir etkileşimi işaret ediyor. Bu tür toplantılarda güncel tarihî konuların da ele alındığını söylemek gerekir. Yani meclislerde yalnızca edebiyat konuşulmaz,

[1] Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
ORCID: 0000-0002-6230-8639

şiir okunmazdı. İlmî konulara temas edilir, zaman zaman felsefe ve tarih münakaşalarına dalınırdı. Felsefî tartışmaların temelini klasik İslâm filozoflarının görüşleri oluşturuyor olsa da Antik Yunan ve Batı felsefe okulunun öğretileri de yakından tanınıyordu. Dolayısıyla ilim ve edebiyat meclisleri aslında yüksek entelektüel hayatın yaşandığı başlıca merkezlerdi. (Bu dönem edebiyatında sosyal ve entelektüel hayata dair geniş bir inceleme için bkz. Aguirre-Mandujano, 2020).

Saray ve çevresinden başlamak üzere cemiyet hayatının her kesiminde görülen edebiyat ve sanat ortamlarıyla ilim meclislerinin Türk tarihinde çok eskiden beri var olduğu bilinmektedir. Her ne kadar genellikle bu tür faaliyetlerin "Baykara Meclisleri" (bu konuda geniş bilgi için bkz. Kartal, 2018) denilen ve 15. asırda Herat'ta icra edildiği genel kabul görüp öncesi hakkında derinlikli etütlerin tatmin edici düzeyde yapılmadığı söylenebilirse de Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevaî önderliğindeki bu meclislerin, o devirde tek olmadığını yahut öncesinde ve sonrasında farklı coğrafyalarda hüküm sürmüş Türk devletlerinde de benzer oluşumların bulunduğunu söylemek gerekir. 15. yüzyıl öncesi Orta Asya Türk devletlerinde toy ve şölen adı verilen geniş katılımlı millî törenler, aynı zamanda hüner sahiplerinin kısmen ve sınırlı şekilde olsa da sanat veya zanaat icra ettikleri toplantılar olarak görülebilir. Anadolu toprakları ise erken sayılabilecek bir zaman diliminde, üstelik kargaşa ve kaos yaşandığı uzun yıllar boyunca bile ilim ve edebiyat ortamlarını beslemiş görünüyor. Anadolu Selçuklularının en kudretli hükümdarı Sultan 1. Alaaddin, büyük bir hâmi ve patron idi. Onu takip eden sultanlar da ona benzemeye çalışmışlardır; fakat bunda pek başarılı olduklarını söyleyemeyiz. Beylikler dönemî, edebi ve sanatsal faaliyetlerin desteklendiği bir zaman dilimidir. 14. asırda Germiyanoğlu, Aydınoğlu ve Karamanoğlu beylerinin saraylarında çok parlak bir kültürel atmosfer vardı. Yüzyılın sonlarında pek çok hususta olduğu gibi bu açıdan da liderlik Osmanoğulları'na geçmeye başladı. Yıldırım Bayezid'in, saltanatının ilk yıllarında işreti seviyor olması edebî bir muhitin teşekkülüne kapı aralamış görünüyor. Ne yazık ki divanı elimizde bulunmayan Bursalı Niyazî'nin saray çevresine yakınlığını bilmekteyiz.

Asrın henüz başında Edirne sarayında hüküm süren Emir Süleyman Çelebi, Anadolu'da ve Balkanlarda Türk edebiyatının teşekkül ve tekâmülünde rol oynamış önemli siyasî figürlerden biridir. Onun Ankara bozgunu akabinde yaşanan karmaşa ve kargaşa yıllarında Edirne'deki

sarayında tertiplediği işret meclisleri çok meşhurdur. Devrin en büyük şairlerinden Ahmedî ile Ahmed-i Dâî, şehzadenin yakınında bulunan şairlerin başında gelir. Bunlara musahip şairler adı verilmiştir; yani sarayın müdavimi olup hükümdara yakın, onun nedimi, sırdaşı ve sohbet arkadaşı olma imtiyazını elde etmiş şairler…

İstanbul'un fethi, çağ kapatıp çağ açmasının, kenti her bakımdan ülkenin merkezi hâline getirmesinin yanında ilmî, edebî ve sanatsal faaliyetlerin de burada toplanması sonucunu doğurdu. Sultan 2. Mehmed'in hem İstanbul'u imar hem de kültürel bakımdan ihyası için harcadığı çabalarının bir karşılığı olmak üzere uzak ve yakın diyarlardan nice âlim, şair ve sanatkâr buraya adeta aktı. Sultan 2. Bayezid'in saltanatı yıllarından itibaren İstanbul bütünüyle bir bilim ve kültür merkezi hüviyetine büründü. (Fetih sonrası ve bilhassa Sultan 2. Bayezid devri edebî himaye ilişkilerindeki gelişme hakkında bkz. Aguirre-Mandujano, 2025. Bu çalışmanın Giriş bölümünde verilen izahat kadar birinci ve dördüncü bölümlerinde yer alan geniş değerlendirmeler önemlidir. Ayrıca; Aguirre-Mandujano ve Andrews, 2021). Kültürel yükselişin asıl inkişafı ise 16. yüzyılda görüldü.

16. yüzyıla gelindiğinde edebî muhitler, patronaj, hâmilik geleneği, işret ve eğlence mekânları veya edebiyat meclisleri yanında bilhassa edebî hâmilik müessesi de bütün Türk ülkelerinde altın çağını yaşamıştır. Hatta hâmiliğin, edebî meclislerin, sarayın ve kibarın bizzat teşkil ettiklerinin dışına çıktığını, adeta bütün bir cemiyeti sardığını söylemek mümkündür. İki asır boyunca atılan sağlam temeller sayesinde 17. ve 18. asırların edebî hayatı da çok canlı olmuştur. Bunda, hâmilik müessesesinin artık çoktan bir gelenek, edebiyat muhitlerinin ise toplumun canlı dinamiklerinden biri olmasının payı büyüktür. Saray, konak ve kasırlar, hâli vakti yerinde olan bazı kibarın haneleri, mesireler, meyhaneler, küçük esnaf dükkânları ve kahvehaneler özellikle şiir konuşulan yerler olarak öne çıktı. Her vesile ile buralarda toplanan şairler, yeni yazdıkları şiirleri okurlar, birbirlerini hakiki manada eleştirirlerdi. Genç şairlerin de uğradığını bildiğimiz böyle mekânlarda hummalı bir edebî üretim yapılırdı. Böylece edebî muhitler, sadece bir çevreyi değil belki bir mektebi karşılamaktaydılar.

Türk medeniyetinin inkişaf ettiği farklı coğrafyalarda uzun asırlardır gelişen bu çok çeşitli ilim ve edebiyat muhitleri, 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü geniş topraklarda, Anadolu ve Balkanlar'da,

bilhassa İstanbul'da yeterince çoğalmış, canlanmış ve hem öğretici hem de eğlendirici mahfiller hâline gelmiş bulunuyordu. Üstelik bu mahfiller şiir geleneğinin sahip olduğu edebî eleştirinin de tartışıldığı bir olgunluğa ulaşmıştı. (Bu konuda kapsamlı bir araştırma için bkz. Kuru, 2012). Nitelikli bir şiirin kriterleri belliydi ve artık Fars şiiri doğrudan bir model olmaktan çıkmıştı. Sarayın ve devlet ricalinin konakları, yalıları dışında İstanbul'un tarihi semtlerinde edebiyat, sanki bir meta gibi üretilmekteydi. Edebiyatla veya herhangi bir sanatla meşgul olsun olmasın, hatta güçlü bir ilgisi bulunsun yahut bulunmasın; padişahlar, devlet adamları ve zengin zurafa kesimi, geleneğin icabı bu prestij müessesesini göz ardı etmiyordu. Duraklama dönemine girilse bile devlet hâlâ kudretini muhafaza ediyordu. Dolayısıyla, önceki asırlarda atılan güçlü temeller, bu yüzyılın da 18. yüzyılın da kültürel manada parlak geçmesini sağlamıştı. Edebî muhitler hakkındaki görüşlerimizi daha önce yayımlanan bir çalışmamızda ortaya koyduğumuz için ve bundan evvel yayımlanmış üç kıymetli araştırmayı önemli bulduğumuzdan dolayı tekrardan kaçınmanın uygun olduğunu düşünüyoruz (bkz. İpekten, 1996; İnalcık, 2003; Işınsu Durmuş, 2009; Karavelioğlu, 2017).

17. yüzyılın güçlü devlet adamları arasında Köprülü ailesini görürüz. Siyasî, askerî, iktisadî ve içtimaî gidişatın topyekûn menfi istikamette seyretmesi üzerine alınan tedbirler ve bunların uygulanması büyük ölçüde Köprülü ailesine nasip olmuştur. Köprülü Mehmed Paşa, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Köprülü Fazıl Mustafa Paşa gibi kudretli devlet büyüklerinin yanında yine bu ailenin içinde büyümüş ve bizzat Köprülü Mehmed Paşa tarafından himaye ve terbiye edilmiş bir diğer devlet adamı ise Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dır. *"Yerli ve yabancı araştırmacı ve yazarların hakkında çok sayıda çalışma yaptığı, roman, piyes ve operaya konu olan Mustafa Paşa çağdaş gözlemciler tarafından bedenen güçlü, kaba görünümlü, soğuk kanlı ve mağrur görünüşlü biri olarak nitelenir. Batı'da 'Kara', Türkiye'de 'Merzifonlu', öldürülmesinden sonra ise 'Maktul' sıfatlarıyla anılan Mustafa Paşa çeşitli kaynaklarda zeki, vakur, cesur, yetenekli bir asker, iyi ahlaklı fakat çok mağrur, inatçı, ikbal ve şöhrete düşkün biri olarak nakledilir"* (Özcan, 2004, 248). Öte yandan onun hakkında çok detaylı bir monografi hazırlanmıştır (bkz. Aydar, 2023). Ancak Paşa'nın askerî ve siyasî portresinin dışında huyu, davranışları, merhameti veya gaddarlığı, adaleti, hayırseverliği, olaylar karşısındaki tutumu gibi şahsiyetinin daha ince teferruatına şairler de temas etmiştir.

Hayatı ve hakkında yazılanlar bütünüyle tedkik edildiğinde Kara Mustafa Paşa'nın sürekli topladığı veya ilgiyle katıldığı bir edebî muhitten açıkça söz etmek pek mümkün görünmüyor. Küçük yaşta babasının şehit olmasıyla yetim kaldıktan sonra Köprülü ailesinin terbiyesiyle yetişmiş olması onda elbette bir ilim ve sanat merakı doğurmuştur, fakat hızlı yükselişinin yanı sıra sürekli payitaht dışında, seferlerde bulunması; çalkantılı siyasî gelişmeler ve hırsları ile sert mizacı samimi bir sanat çevresi teşkiline imkân vermemiş olsa gerektir. Yine de devrinin önde gelen şairleri, onun hakkında medhiyeler yazmaktan geri durmamış, başta Batılı seyyah veya diplomatların olumsuz gözlemlerini kaleme almalarıyla Batı'da oluşan olumsuz imajının aksine onun insancıl ve müspet karakteristik özelliklerini anlatmışlardır. Aralarında Nâbî, Neşâtî, Mezâkî ve Sâbit gbi asrın büyük şairlerinin yanında Abdulbaki Ârif Efendi, Behçetî, Sâbir Pârsâ, Sükkerî, Üsküdarlı Sırrî ve Vuslatî Ali Bey gibi yine divan sahibi veya tarihçi şairlerin de yer aldığı edebî simalar, Kara Mustafa Paşa'yı medheden, onun farklı yönlerini dile getiren ve dönemin münevverleri arasındaki yerini tayinde belirleyici olabilecek manzumeler yazmışlardır. Gümilcineli Dürrî gibi kimi şairlerin ise Paşa'ya karşı olumsuz bir tavır ve söylem içinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya Yazılan Manzumeler

Osmanlı Devleti'nin en tanınan veziriazamlarından biri olan Kara Mustafa Paşa'nın bu şöhretini sağlayan birkaç etken sayılabilir. Bunların başında, ısrarcı olduğu Viyana Seferi ve bozgunla neticelenen 2. Viyana kuşatmasıdır. Bir asırdan fazla bir zaman evvel Kanuni Sultan Süleyman'ın kuşattığı fakat alamadığı Viyana'yı, bir takım elverişsiz koşullara rağmen almakta kararlı davranan Paşa, tecrübeli komutan ve devlet adamlarının aksi istikametteki telkinlerine rağmen kararında ısrar etmiş olması, muhasara sürecini idare etmekte zafiyet gösterdiği ve hırsına yenik düştüğü gibi suçlamalarla itham edilmiş; hatta bozgunun neredeyse tek sorumlusu gösterilmiştir. Sert mizacı, istişare mekanizmasına mesafeli duruşu ve hırslı bir karaktere sahip bulunması yine menfi bir karakter hâlinde tasvirine yol açmıştır. Din adamlarına ve âlimlere gösterdiği hürmet ve iltifatı şuaraya bu ölçüde yaptığı da söylenemez. Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde Kara Mustafa Paşa'nın, yüksek katılımlı, eğlenceli ve coşkulu edebî muhitler oluşturmadığı, birkaç istisna dışında şairlere tatminkâr desteklerde bulunmadığı; kısacası askerî ve diplomatik kimliğinin, zarif ve estetik bir üsluba bürünmesine bizzat mani olduğu söylenebilir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın belki talihsizlik bile denilebilecek yazgısı bir büyük vezir ile bir büyük bozgun arasında kalmış olmasıdır denilse uygun olur. Tarihin sayfasında o, Köprülü ailesinin Fazıl Ahmet Paşa gibi genç ve muzaffer bir ferdi ile Viyana bozgunu gibi bir askerî ve siyasî başarısızlığın ortasına sıkışıp kalmış gibidir. *"Fazıl Ahmet Paşa'nın saderet yıllarında elde edilen askerî başarılar -Osmanlı siyasi tarihindeki önemine bağlı olarak- çok sayıda Divan şairinin kalemine malzeme olmuştur. Buna karşılık yedi yıl sadrazamlık yapan Kara Mustafa Paşa'nın askeri başarıları selefine nazaran sınırlı kalmış; üstelik sefere çıktığı Viyana Kuşatması'nda mağlup olmasından dolayı şairlerin dünyasında selefenin gölgesinde kalmıştır."* (Aydar, 2023, 448). İşte bu sebeplerden ötürü biz, Paşa'nın edebî muhitinden değil de belki sadece hakkında şiirler yazan şairlerden söz edebiliriz. Yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla henüz Batılı kaynaklarda anlatılmaya başlanmadan evvel devrinin münevverleri onu, elbette klasik şiir geleneğimizin tesirinde kalarak genellikle müspet anlatımlarla ve üstün vasıflarını tasvirlerle tanıtmışlardır.

Çağının bazı şairleri tarafından kendisinden övgüyle söz edilen, çok azının kaleminde ise eleştirilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa; başta kasideler olmak üzere gazel, mesnevi, kıta gibi nazım şekillerinde yazılan manzumelerde şöhretli biri olması, kudreti, cömertliği, adaleti, maiyetini ve etrafındakileri memnun etmeyi bilmesi, Fazıl Ahmet Paşa ile yakınlığı, yüksek bir makamda bulunması, benzersiz oluşu, yumuşak huylu oluşu, iş bitiriciliği; cesur, kahraman ve savaşçı kişiliği, ilme ve ilim adamlarına kıymet vermesi, güzel ahlâkı; zeki, kavrayışlı ve bilgili biri oluşu, re'yinde isabetli, ileri görüşlü, temkinli, tedbirli ve marifet sahibi oluşu, özü sözü bir oluşu, himmet sahibi oluşu, dindarlığı ve takvası, başarılı bir yönetici oluşu, kapısının herkese açık olması, hışım ve kahır sahibi oluşu, büyüklerin ve vezirlerin övüncü olması, şairlere olan ilgisi, hayırsever kişiliği, güzel hitabeti, başarılı bir komutan oluşu, vefası ve necabeti (=soyunun temizliği) gibi çok çeşitli özelliklerle ele alınmış, tanıtılmış, övülmüştür. Burada bir hususu hatırlatmakta yarar vardır; şairlerle ilgili kısa bilgiler, Kaynakça'da künyelerine yer verilen çalışmalardan alıntılanmış olup daha detaylı bilgi için yine aynı çalışmalar referans gösterilmiştir.

a. Şöhreti ve Tanınırlığı

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, bir yandan zekâsı, hırsı ve çabası öte yandan Köprülü ailesinin desteğiyle ikbal basamaklarını hızlı çıkmış bir devlet adamı ve komutandır. Sadaret makamına gelmeden önce, hatta sadaret kaymakamlığı ve kaptanıderyalık dahi yapmadan evvel devlet ricali, yabancı elçiler ve bürokrasi çevrelerinde tanınıyordu. Devrin şairlerinden Mezâkî[1], Paşa'dan bir mektup almıştır. Bunu, *Divan*'da "Der-sitâyiş-i Kâim-i Makâm Mustafa Paşa" başlığıyla kaydedilen kasidesinin 53. beytinde bildirir. Paşa'nın henüz sadaret kaymakamı olduğu dönemde yazılan 56 beyitlik medhiyede adını,

Sadr-ı Cem-pâye Mustafa Paşa

K'tdi hoşnûd hâs ile âmı (b.13)

"Makamı, Cemşid'e denk olan Mustafa Paşa, her kesimden insanı hoşnut etti" diyerek andıktan sonra onun bütün memlekette çok iyi tanındığını söyler:

Sıyt-ı ikbâli tutdı dünyâyı

Pür-sadâ itdi Mısr ile Şâmı (b.16)

"İkbalinin haykırışı dünyayı tuttu, Mısır ile Şam'ı velveleyle doldurdu." Bu beyitteki Mısır ve Şam, ülkenin uzak ve büyük merkezleri olduğu gibi dünyanın önemli şehirleri olmaları ve payitahta uzaklıkları hasebiyle bütün dünyayı karşılarlar. Böylece şair, Paşa'nın şöhretinin dünyayı tuttuğunu, herkesin onu tanıdığını ve ona saygı gösterdiğini ifade etmiş olmaktadır.

b. Adaleti

Bir devlet adamında aranan özelliklerin başında adalet gelir. Haddizatında insan çevresindekilere, ailesine, çocuklarına, sorumlu olduğu herkese karşı

[1] Şiir ve inşada ustalığı sebebiyle Köprülü Mehmed Paşa'nın maiyetinde tezkirecilik yaptı, onun ölümünden sonra oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın kâtibi oldu ve çevresindeki şairler arasına girdi. Bu iki vezirin zamanında daha rahat bir hayat sürdü ve daha çok itibar gördü. Fazıl Ahmed Paşa ile beraber Avusturya'ya ve Girit'e gittiği gibi Kandiye Kalesi'nin fethine de katıldı. Rindmeşrep ve hoşsohbet bir kişi olan Mezâkî Mevlevîlik'ten etkilenmiş, şiirlerinde aşk, tabiat, hasret konularıyla tarihi olaylara, mahalli unsur ve tasvirlere yer vermiş, medhiyeler yazmıştır. Şiirlerinde tabiat önemli bir yer tutmuş, iç âleminden çok dış âlemi dile getirmiştir. Etkisinde kaldığı Bâkî gibi hayatın zevklerine yönelerek içinde yaşadığı çevreyi terennüm etmiştir. Divan şiirinin alışılmış mazmun ve teşbih unsurlarıyla örülmüş şiirlerinde üslûp, mazmun, hayal ve manaca sadeliği benimsemiş ve şiirlerini bir söyleyiş kolaylığı içinde yazmıştır. (Detaylı bilgi için bkz. Mermer, 2004, 515).

adil olmalıdır; fakat bir hükümdar ya da devlet adamı, bütün bir cemiyetin hatta ümmetin mesuliyetini omuzlarında taşıdığından adalet, bu kişiler için en önemli bir hususiyettir. İdeal bir devlet adamı maiyetine, halkına, hatta düşmanlarına karşı adil davranmaya mecburdur. Aksi takdirde hem devlet idaresi hem sosyal yapı hem de diplomatik ilişkiler fesada uğrar. Şu anekdot, Kara Mustafa Paşa'nın adaletini gösteren bir örnektir: *"...Atına binip orduyu dolaştığı esnada kendisini kızdıran bir hadiseyle karşılaştı. Askerleri arasında gezerken bir Mısırlının bölge halkının tarlasında davarını otlattığını ve aynı tarladan davarına mal yükleyip yoluna devam ettiğini görmüştü. Buna kayıtsız kalmayan sadrazam, halkın malını gasbettiğini düşündüğü bu adamı yakalattı ve ibretiâlem için idam ettirdi."* (Aydar, 2023, 231). Bu hadise, onun devlet umurunu kılı kırk yaran bir adaletle yürüttüğünü göstermeye kâfi delildir.

Devrin önde gelen tarihçi şairlerinden olan ve Paşa'yı medhetme konusunda çokça kaside yazan Behçetî Hüseyin Efendi[2], *Divan*'ının 18. kasidesi olan 68 beyitlik şiirinde onu türlü açılardan över:

İtse ger adli hükûmet bir diyâra lutf ile

Sîne-i şîr üzre âhûlar çıkar cevlân ider (k.18 byt.46)

"Eğer adaleti, lutfile bir memlekette iş görürse ceylanlar, aslanların göğsüne çıkıp dolaşır." 54 beyitlik Gül Kasidesi'nde Paşa'nın adaletini ceylan-aslan klasik tezatı üzerinden dile getiren şair, yine alışılmış bir teşbihle onu, Hz. Ömer ile karşılaştırır:

Mustafa-nâm ü Ömer-adl cenâb-ı Paşa

Fahr ider zâtı ile gûşe-i gülzârda gül (k.22 byt.23)

"Bahçenin köşesindeki gül, Mustafa adlı, Ömer (gibi) adaletli Paşa Hazretleri'nin zatı ile övünür." Aynı kasidenin bir başka beytinde ise gül,

[2] 17. yüzyıl şairlerindendir. Hayatı hakkında bilinenler kendi eserlerinde ve bazı tezkirelerde yer alan bilgilere dayanır. Geleneksel eğitimi aldıktan sonra Divan-ı Hümayun kâtipleri arasına girdiği, tarihçilik ve bazı vezirlere kâtiplik ve musahiblik yaptığı, bu sıfatla Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1678 yılında çıktığı Çehrin seferine katıldığı, Viyana Kuşatması (1683) dönüşü Belgrad'da öldüğü bilinmektedir. 17. yüzyılın ünlü hiciv şairi Nef'î'yi hatırlatan, bir divanda topladığı şiirlerinde sebk-i Hindî tesiri görülür. *Mi'râcü'z-zafer*, 4. Mehmed'in cülûsundan başlayarak Köprülü Mehmed ve oğlu Fâzıl Ahmed paşaların fetihleri ve zaferleri hakkında muhtasar, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Çehrin seferi ve fethiyle ilgili ayrıntılı bilgiler ihtiva eder. (Detaylı bilgi için bkz. Özcan, 2020, 140-141).

bülbülün masum bir çocuğa benzeyen gönlünü incitmektedir. Paşa'nın adaleti bahçeye tesir ettiğinde gülün bunu yapamayacağı iddia edilir:

Adli hükm eylese gülzâra eger olmaz idi

Tâ ebed tıfl-ı dil-i bülbüli âzârda gül (k.22 byt.28)

"Eğer adaleti gül bahçesine hükm eylese gül, ebediyen bülbülün gönül çocuğunu azarlayamazdı." "Kasîde-i Dîger Der-Vasf-ı Vezîr-i Pür-Hüner Mustafa Paşa-yı Dâd-Ger" başlığını taşıyan bir başka kasidede Kara Mustafa Paşa, pek çok üstün vasıfları sayılıp dökülerek övülürken bilhassa adaletli oluşuna dikkat çekilir. Zaten kasidenin başlığında da onun bu yönü vurgulanmıştır:

Mustafa-nâm o vezîrü'l-vüzerâ kim olmaz

İstikâmetde adâletde ana kimse adîl (k.25 byt.23)

"Mustafa adındaki o baş vezire, adalet ve doğruluk hususunda kimse denk olamaz." Adalette, hiçbir veziri Paşa'ya denk tutmayan Behçetî, memduhunu emsalsiz bir makama yükselterek onu açıkça övmektedir. Kara Mustafa Paşa'nın ne kadar adaletli bir devlet adamı olduğunu dile getiren şairlerden biri de Bosnalı Sâbit'tir[3]. Şair, memduhunun devlet işlerini nasıl adaletle gördüğünü şöyle söyler:

Müşîr-i kâr-fermâ müsteşâr-ı ma'delet-pîrâ

Serîr-ârâ-yı dîvân-hâne-i sadr-ı muallâdur (k.23 byt.9)

"İş buyurucu bir vezir, adaletin süsü bir devlet adamı (olan Paşa), yüce vezaret makamının tahtının süsüdür." Devrin büyük şairlerinden, üstelik şairler hocası olarak tanınan Neşâtî[4], bir bahariye kasidesinde henüz sadaret

[3] 17. yüzyıl başlarında adından sıkça söz edilen Sâbit'in şiirlerinde yerli ve yeni olma özelliğinin birlikte yürüdüğü, divan şiirinin geleneksel ve duygusal idealizminin kırıldığı, realizm, müstehcenlik ve mizah gibi unsurlara yer verildiği görülmektedir. Sâbit halk ağzındaki kelimeleri atasözleri ve deyimlerle harmanlayarak şahsi bir üslûp oluşturmuştur. Bundan dolayı manzumelerinde onu çağdaşlarından farklı kılan garip bir tarz ve değişik bir haz dünyası vardır. Dikkate değer bulduğu ve zevk aldığı her kelime onun şiirine girmiş, manzumelerindeki renkli ve canlı mısralar Tanzimat'ta kendini gösterecek olan yerli, millî bir edebiyatın müjdecisi olmuştur. Şiirlerinde söz oyunlarıyla birlikte alay ve maddi hazlar önemli bir yer tutar. Konu ve biçim yönünden gelenekleri zorlaması, divan şiirinin alışılagelen konuları arasına günlük hayatı ve olayları katması bir tür yenilik olarak değerlendirilebilir. (Detaylı bilgi için bkz. Karacan, 2008, 349 vd.)

[4] 17. yüzyılın önce gelen şairlerinden ve üstatlarından olan Neşâtî, sağlam bir dile ve zarif bir üslûba sahiptir. Neşâtî'nin şiirlerinde titiz bir sanatkârın derinliği ve duygulu ifadesi görülür.

kaymakamlığı makamında bulunan Paşa'nın adaletli kişiliğini koç-aslan tezatıyla ifade eder:

Nizâm-ı adli o gâyetde kim baîd değül

İderse destini bâlin kebiş ü şîr-i ücem (k.21 byt.27)

"Adaletinin tertibi öyle yüksek bir derecededir ki koç ve ormanların aslanı, onun elini yastık ederse münasiptir." Şair, bu ifadeleriyle Paşa'nın elinin koç ve aslanın yan yana yatabileceği bir adalet dağıtıcısı olduğunu dile getirmektedir. Yine Paşa'nın kaymakamlığı zamanlarından birinde yazılan veya belki kendisine sunulan bir kasidesinde şair, onun adaletinin, bütün dünyanın emniyetine vesile olduğunu söylerken herkesin onun hakkında dua etmesinin vacip olduğunu iddia eder:

Bu emn-i dehre bâis adl-i düstûr-ı mükerremdür

Ki vâcibdür duâ-yı devleti her şeyh ü şâb üzre (k.23 byt.8)

"Bu dünyanın güvende olmasına sebep, kerem sahibi vezirin adaletidir. Bu nedenle onun devletinin devamı için dua etmek yaşlı, genç herkesin üzerine vaciptir." Devrin bir başka şairi Sâbir Pârsâ[5], 42 beyitlik bahariye kasidesinin medhiye bölümünde Paşa'nın ne denli adil bir vezir olduğunu şöyle söyler:

Devr-i adlünde hem-âgûş oldı gürk ü gûsfend

Kısa ve öz yazmayı tercih eden, rediflere çok yer veren şair kelimeleri seçerek ve âdeta tartarak kullanmıştır. Samimi bir eda ile aşkı terennüm ettiği şiirlerinin çoğu kaside tarzında olmasına rağmen asıl başarısını gazel sahasında göstermiştir. Kaynaklarda Neşâtî'nin Şehîdî, Vehbî, Hey'etî, Rüşdî ve Nazîm gibi birçok şaire hocalık ettiği kayıtlıdır. (Detaylı bilgi için bkz. Kaya, 18-19)

[5] Asrın bir başka şairi Sâbir Pârsâ'nın şiiri, 17. yüzyıl klasik Türk şiirinin hemen hemen bütün hususiyetlerini gösterir. Onun şiirlerinde Şeyhülislam Yahya gibi geleneksel âşıkane ve rindane söyleyişin yanı sıra, tasavvuf anlayışının ve özellikle de Mevleviliğin izlerine rastlanır. Hind üslûbu ve Nâbîyane hikmet üslûbunun etkisi görüldüğü gibi yer yer Nef'iyane övünmeler de göze çarpar. Ancak Sâbir Pârsâ, ne Şeyhülislam Yahya'daki sadelik ve akıcılığı, ne de Nef'î'deki ahenk ve coşkuyu yakalayabilmiştir. İnce fikirler, zarif nükteler, ilginç espriler bulmasına karşın, şiirleri lirizm yönünden cılız kalmıştır. Divanında yer alan kasideleri, tarih manzumeleri ve kıtalar devrindeki sosyal hadiselerin izlerini taşır. Bazı kasidelerinde ilginç bir üslûp kullanan Sâbir, kasidenin giriş kısmında devrindeki sosyal, siyasî ve ahlâkî bozukluklardan söz ederek olumsuz bir tablo çizer. Daha sonra bu olumsuzlukların, memduhu sayesinde düzeleceği ümidini dile getirerek onu övmeye başlar. Sâbir'in özgün yanı, felsefe ve mantık terimlerini şiirde mazmun olarak kullanmasıdır. *Gül ü Nevrûz* adında Farsçadan tercüme mesnevisi ve bir mantık kitabı şerhi olan *İsâgûcî Şerhi* de bulunmaktadır. (Detaylı bilgi için bkz. Yoldaş, XIV vd.)

Hâtırından çıkdı kirmün niyyet-i isyân-ı gül (k.7 byt.24)

"Senin adil devrinde kurt ile koyun kucaklaştı. Güle isyan etme niyeti kurtun (böcek) hatırından çıktı." Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hakkında hem beyit sayısı bakımından en uzun hem de sayıcı en fazla kasideleri yazanlardan biri olan 17. yüzyıl şairi Abdülbaki Ârif Efendi[6], *Divan*'ın altıncı kasidesi olan 69 beyitlik bahariyesinde onun adaleti üzerine şunları söylemektedir:

Kılup mi'mâr-ı adli ser-be-ser ma'mûr dünyâyı

Dil-i düşmende çün gencîne medfûn oldı vîrânî (k.6 byt.34)

"Adaletinin mimarı, dünyayı baştan başa mamur edince harap olmak, düşmanın gönlünde hazine gibi gömüldü." Hazinelerin viranelerde saklı olduğu düşüncesine yer verilen beyitte şair, düşmanların harap edilmesinin, dünyanın imarıyla doğrudan ilişkili olduğunu vurgularken buna Paşa'nın adaletinin sebep olduğunu ifade eder.

Kara Mustafa Paşa'nın adaletli bir vezir olduğunun vurgulandığı beyitler bunlardan ibaret değildir. Gerek anılan şairlerin, gerekse buraya alma lüzumu görmediğimiz başka şairlerin aynı hususta daha pek çok şey söylediğine şahit oluyoruz. Bunların hepsine birden yer vermektense bir kısmının bulundukları yerleri işaret etmenin uygun olacağı kanaatindeyiz: (**Mezâkî**: k.22 byt.27; **Nâbî**: tr.16 byt.8, 10 ve 27; **Behçetî**: k.20 byt.46, k.23 byt.21, k.24 byt.35, k.25 byt.33; **Neşâtî**: k.23 byt.9; **Sâbir Pârsâ**: k.7 byt.14; **Abdülbaki Ârif Efendi**: k.5 byt.19, k.7 byt.16, 17 ve 18).

c. Cömertliği

Sadece bir hükümdar veya devlet adamında değil, her insanda bulunması beklenen güzel huy ve hasletlerin başında gelen bir diğer yüksek karakter özelliği cömertliktir. Tıpkı adalet gibi cömertlik de Kuran-ı Kerim'de "iyi" insanların taşıdığı vasıflardandır. Başta ihtiyaç sahipleri olmak üzere eşine,

[6] Müderris, İstanbul Kadısı, Anadolu ve Rumeli Kazaskeri olan Ârif Efendi aynı zamanda şair, hattat ve musiki âlimidir. En önemli eserleri *Divan, Miracname, Siyer-i Nebi*'dir. Ârif Efendi'nin Arapça, Farsça ve Türkçe şiir söylemeye kudreti olan, divan sahibi bir şair ve kelam, ahlâk, siyer gibi dini ilimlerle sarf, nahiv ve belagatta devrin önde gelen âlimlerinden biri olduğunda kaynaklar birleşmektedir. Abdülbaki Efendi önce Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'ya, sonra eniştesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya intisap ederek onların yakın ilgi ve yardımlarını görmüş, vazifelerinde başarı gösterdiği için süratle dereceleri yükseltilmiş bir şairdir. (Detaylı bilgi için bkz. Uzun, 195-198).

çocuklarına, akrabalarına, çevresine, yoksullara ve bütün insanlara karşı cömert olan kişi elbette övülmeye lâyık bir insandır. Divan şiiri metinlerine genel bir nazarla bakıldığında şairlerin, memduhlarını cömert insanlar olduklarını söyleyerek övdükleri görülür; fakat âdil, cömert, kahraman, cesur, merhametli ve şefkatli, ileri görüşlü vb. bütün iyi vasıfların, memduhlar hakkında sıralanması, aslında övülenin tam da böyle olmasından değil, ideal bir devlet adamının böyle olması gerektiğini söylemek isteğinden dolayıdır. Böylece şair, devrinin bir münevveri olarak ideal bir hükümdar ve devlet büyüğü portresi çizer.

Kara Mustafa Paşa hakkında hazırlanan geniş monografide onun cömert biri olduğuna dair pek bir kayıt bulunmaz; aksine eli sıkı, biraz cimri bir insan olduğuna dair anekdotlar yer alır. Buna karşılık, yukarıda da dile getirildiği üzere şairler, ideal bir yönetici portresi çizerler ve muhataplarının cömert olduklarını söylerken aslında "cömert olmalısın" demek isterler. Bu, başarısız bir seferden dönen bir hükümdar veya komutanın çok cesur ve kahraman olarak karşılanması ve alkışlanması gibi bir durumdur. Buna çarpıcı ve meşhur bir örnek, Nef'î'nin, net bir başarı kazanmadan Hotin seferinden dönen Sultan 2. Osman'a,

Âferîn ey rûzigârun şehsuvâr-ı saf-deri

Arşa as şimden gerü tîg-ı süreyyâ-cevheri

şeklinde hitap etmesine benzer. Kara Mustafa Paşa'nın cömertliğine vurgu yapılan çok sayıda beyit bulunmaktadır. Asrın en önde gelen şairi Nâbî[7], Mustafa Paşa'nın sadaret makamına getirilmesi üzerine yazdığı uzun tarih kıtasında onu şecaati ile birlikte çok cömert biri olarak takdim eder:

İki destine iki hâssa virmiş Sâni'-i kudret

Şecâatde yed-i tûlâ sahâvetde yed-i ulyâ (tr.16 byt.16)

[7] Sadece 17. yüzyılın değil bütün bir Türk edebiyatının, kendine has üslubuyla önde gelen şairlerinden biri olan Urfalı Nâbî, edebiyatımızda hikemi tarzın büyük temsilcisi olarak bilinir. Bu vadide çığır açmış, pek çok şairin ilham kaynağı olmuştur. Kaynakların belirttiğine göre Nâbî hoşsohbet, kültürlü, zeki, çok güzel konuşan, şiire kazandırdığı hikemî tarz dolayısıyla kendisinden sıkça söz edilen bir sanatkârdır. (…) Hemen bütün eserlerinde vuzuh göze çarpan sanatçı divan edebiyatının tefekkür şairi olarak kabul edilebilir. (Detaylı bilgi için bkz. Karahan, 259)

"Her şeye gücü yeten ve her işi en ince detayına kadar en güzel şekilde yaratan Allah, onun iki eline biri kahramanlıkta mahir, diğeri cömertlikte öne çıkmış iki özellik vermiştir." Böylece bir devlet büyüğünde olması gereken üstün vasıflardan ikisi, beyitte beraber anılmıştır. Yüzyılın tarihçi şairlerinden Behçetî Hüseyin Efendi ise nesip kısmı mey ve kadeh övgüsü içeren bir kasidesinde Paşa'nın cömertliğini okyanusa teşbih etmiş, lütuf ve ihsanlarını altına benzetmiş, feleği kuyumcu tüccarı olarak düşünüp Paşa'nın altına benzeyen ihsanlarını dükkânına süs olarak asacağını iddia etmiştir:

Böyle bir deryâ-yı bî-pâyân ki zer-i lutfını

Hâce-i sarrâf-ı gerdûn zîver-i dükkân ider (k.18 byt.42)

"O, lütuf altınlarını felek sarrafının, dükkânına süs olarak asacağı engin bir denizdir." Aynı şair, 55 beyitlik bahariye kasidesinde yine Paşa'nın cömertliğine atıfta bulunur:

Alaydı keff-i cûdından eger kim zerrece vâye

Kemâl-i rif'at-i hurşîd olmazdı zevâl üzre (k.19 byt.33)

"Güneşin yüksek kemali eğer cömertliğinin avucundan zerre kadar pay alsaydı zeval bulmazdı." Güneşin her günün ortasında kemal mertebeye yükseldiğini, her akşam da batıp kaybolduğunu, söndüğünü gören şair; durumu Paşa'nın sehavetiyle ilişkilendirmiş ve bu cömertliğin, güneşi bile batmaktan kurtaracağını söyleme cüretinde bulunmuştur. Neşâtî ise memduhunun medhini gönül ehli kimselerin birinci ödevi olarak tespit etmektedir:

Sen ol kerîm-i cihânsın ki vasf-ı zâtundur

Zebân-ı ehl-i dile cümleden olan elzem (k.21 byt.33)

"Sen, zatının vasfı gönül ehlinin dillerinde her şeyden elzem olan cihanın en cömertisin." Kara Mustafa Paşa hakkında yazdığı kasidelerle tanınan Sâbir Pârsâ, Paşa'nın henüz kaymakamlığı zamanında kaleme aldığı "gördük" redifli kasidesinin medhiye bölümünde beş beyit boyunca onun cömertliğini anlatır. Akıcılığı bozmamak adına bu beyitlerin tamamını vermek yerinde olacaktır:

O Kahramân-ı sehâvet ki dest-i Hâtem ile

Enâmil-i keremin zûr-âzmâ gördük (k.5 byt.12)

O âsmân-ı kerem kim sehâb-ı lutfından
Giyâh-ı kalbde keyfiyyet-i nemâ gördük (k.5 byt.13)

Zamân-ı devletini gülşen-i hemîşe-bahâr
Nihâl-i lutfını pür-meyve-i sehâ gördük (k.5 byt.14)

Kef-i kerîmini bahşişle bahr-i okyânûs
Ne bahr kân-ı kerem ma'den-i atâ gördük (k.5 byt.15)

Eyâ vezîr-i mükerrem eyâ kerîm-şiyem
Der-i saâdetüni menba'-ı vefâ gördük (k.5 byt.16)

"O, Hatem'in eliyle kereminin parmak uçları aynı mesabede olan cömert Kahraman'dır. O, lütuf bulutundan kalbin yeşerdiği cömertlik göğüdür. Biz, onun devrini bahar bahçesi, lütfunun fidanını cömertlik meyveleriyle dolu gördük. Cömert avucunu ihsanlarıyla engin bir okyanus, hatta kerem kaynağı ve ihsan madeni gibi gördük. Ey cömert vezir, ey cömertlik kendisine seciye olan, senin saadetli kapını vefa menbaı biliriz." Ârif Efendi de Kara Mustafa Paşa'nın cömertliğine çokça vurgu yapan şairlerden biridir. Paşa'nın atının da medhedildiği aynı kasideden alınan aşağıdaki iki beyitte şair; memduhunun cömertliğini, ölüleri dirilten hayat suyuna benzetmekte, kapısına gelenlerin bir ihsana gark olmadan geri dönmediğini ifade etmektedir:

Bir nefesde sad hezârân mürdeyi ihyâ ider
Cûy-bâr-ı lutfı reşk-i âb-ı hayvân olmada (k.3 byt.15)

Yüz süren işkesteler dergâh-ı âlî-şânuna
Cümle mikdârınca hep şâyân-ı ihsân olmada (k.3 byt.34)

"Bir nefeste yüz binlerce ölüye hayat veren lütuf ırmağı, âb-ı hayatı kıskandırmaktadır. Senin yüce eşiğine yüz süren gönlü kırıkların hepsi kendi

miktarlarınca hep ihsana lâyık olmaktadırlar." Demek bir derdi olan, makamı mevkii ve toplumdaki yeri ne olursa olsun onun kapısından asla eli boş dönmezmiş. Ârif Efendi, Paşa'nın Kaptanıderya olduğu zaman yazdığı bir kasidesinde onun cömertliğini selefleriyle de karşılaştırır ve onların cömertlik namına ne yaptıklarının görüldüğünü, Paşa'nın sehavetinin ise asla taklit edilemeyeceğini iddia eder:

Bunun mekârimi taklîdden müberrâdur

Ekârim-i selefün hep görildi âsârı (k.7 byt.22)

"Mazideki büyüklerin (cömertlik hususunda) yaptıkları hep görülmüştür. Bunun cömertliği ise taklitten beridir." Devrin şairlerinden bir diğeri Üsküdarlı Sırrî'dir[8]. Uzun kasideler yazan şairlerden olan Sırrî, doğrudan medhiyeyle başladığı 62 beyitlik kasidesinde Kara Mustafa Paşa'nın cömertliğinden, Hatem-i Taî ile mukayese ederek söz eder:

Sensin o mihr-i evc-i mekârim ki Hâtemün

Virdün izâr-ı lutfına reng-i hacâleti (k.5 byt.4)

"Sen, Hâtem'in lütuf yanağına utanma kızarıklığını veren cömertlik göğü güneşisin." Şaire göre cömertlik, Hâtem söz konusu olunca bir meyve, ama memduhu Mustafa Paşa bahse konu olunca o meyveye kızarıklığını, yani rengini ve tadını veren güneştir. Daha pek çok şairin nice beytinde Kara Mustafa Paşa'nın sehavet ve ihsanlarından övgüyle söz edilir. Hepsini buraya alıntılamanın bir anlamı olmayacağından birkaçının yerini işaret etmekle iktifa ediyoruz: (**Mezâkî**: k.22 byt.19; **Nâbî**: tr.16, byt.10; **Behçetî**: k.19 byt.28 ve 30, k.20 byt.30, 33, 38 ve 47, k.21 byt.15, k.22 byt.36, k.24 byt.30, k.25 byt.21 ve 33; *Mi'râcü'z-zafer*'deki kaside byt.22; **Neşâtî**: k.21 byt.15; **Sâbir Pârsâ**: k.7 byt.19 ve 21; **Abdülbaki Ârif Efendi**: k.3 byt.13, k.4 byt.10 ve 11, k.5 byt.13, 16 ve 29, k.6 byt.17 ve 21, k.7 byt.27; **Sırrî**: k.2 byt.20, k.5 byt.43 ve 45; **Sâbit**: k.23 byt.30).

[8] 17. yüzyılda yaşamış ve sosyal konulara şiirlerinde çokça yer vermiş şairlerimizdendir. Kasidelerinde sosyal hayatı hicvetti, bu arada gördüğü haksızlıkları dile getirdi; cahillerin yüksek mevkilerde tutulduğunu, kendisine itibar edilmediğini söyleyerek her övdüğü devlet büyüğünden destek umdu. Buna rağmen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Fazıl Ahmed Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa gibi vezîriazamlara sunduğu kasideler onu müreffeh bir hayata kavuşturmaya yetmedi. (…) Neşeli, nüktedan ve şakacı kişiliği sebebiyle Nasreddin Hoca ile arasında benzerlikler kurulmuştur. (Detaylı bilgi için bkz. Kazan, 2009, 129-130).

d. Cesareti, Kahramanlığı, Savaşçılığı

Şecaat, herhalde bir devlet adamında muhakkak bulunması gereken bir vasıftır. Bunun zıddı olan korkaklık ise devletin ve milletin, düşmanlar için kolay bir lokma olmasından başka bir mana taşımaz. Devletin ve ordunun başında bulunan kişiler için cesaret ve kahramanlık, tıpkı adalet ve cömertlik gibi vazgeçilmez vasıflardandır. Korkak bir kumandana düşman askeri saldırgan davranacağı gibi kendi askeri dahi hürmet göstermez. Kur'an-ı Kerim'de Allah yolunda savaşmak demek olan cihad emredilmiş, düşmana karşı korkakça davranışlar sergilemek veya savaştan kaçmak yerilmiştir. Hatta cihaddan kaçmanın büyük bir günah olduğu bir çok ayette vurgulanmıştır. Bu sebeple binlerce yıllık Türk tarihi, sayısız kahramanlarla, cesur devlet büyükleriyle ve savaşçı komutanlarla doludur. Kaynaklarda Kara Mustafa Paşa'nın cömertliğiyle ilgili açık ve uzun ifadelere rastlamak nispeten zor ise de cesaret ve şecaati, savaş meydanlarında gösterdiği kahramanlığı uzun uzadıya anlatılır. Nitekim o, doğuştan askerdir ve tabiatı, karakteri şecaatle yoğrulmuş bir komutandır.

Devrin şairlerinden Sükkerî[9], başarılı Human seferi üzerine yazdığı tarih kıtasında seferin ve fethin tarihini, Mustafa Paşa'nın adını ve savaşçılığını anarak tespit etmiştir:

> Anılsun tâ kıyâmet Sükkerî dillerde târîhi
>
> "Kılıçla aldı Ummânı kılıçla Mustafa Paşa -1085/1674" (tr.1 byt.15)

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hakkında çok yazan şairlerden biri olan Behçetî, onun kahramanlığını ve savaşçı kimliğini, düşmanın, daha kılıcını hatırına getirmekle perişan olacağı şeklinde dile getirir:

> Şûle-i şemşîrini yâd itse a'dâ her ne dem
>
> Devr-i âhın hâne-i eflâkde iskân ider (k.18 byt.49)

[9] 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış şairlerden olup Kara Mustafa Paşa için yazdığı kasideleri bulunmaktadır. Fuzûlî ve Nef'î gibi şairlerden çok etkilenen, Nâbî ve Nedim gibi büyük şairleri doğrudan etkilediğinde şüphe bulunmayan Sükkerî, tarih düşürme sanatında da ustadır. Tezkireler onun, bilhassa inşada ve hat sanatında mahir olduğunu yazarlar. (Erol, 10 vd.)

"Düşman, ne zaman kılıcının kıvılcımını hatırlasa (korku ve ümitsizlikten) ahınınn döne döne yükselişini felekler evinde yerleştirir (döne döne yükselen ahı feleklerde yer tutar)." Nesip kısmı bir güzelin tasvirinden meydana gelen 75 beyitlik uzun kasidesinde yine Behçetî, memduhunun savaşçılığını şöyle anlatır:

Zihî dilîr-i muzaffer ki berk-ı şemşîri

Adûya bahr-i şerer-hîz gibi cûşândur (k.20 byt.32)

"O, kılıcının parıltısı düşmana alevler saçan deniz gibi coşkun ne de hoş bir muzaffer kahramandır." 54 beyitlik bahariyesinde şair, Paşa'nın cesaret ve şecaatini, savaş meydanındaki karamanca vuruşmasını ve düşman gönlünü kederlere boğmasını dile getirerek güzel bir övgü kaleme alır:

Ne Paşa saf-der-i ceng-âver-i meydân-ı heycâ kim

Dil-i a'dâ kemâl-i savlet-i hışmiyle pür-gamdur (k.21 byt.16)

"Savaş meydanının kahramanca saflar yaran öyle bir paşasıdır ki son mertebedeki hışmının akınıyla düşmanın gönlü gamla dolmuştur." Şairin ifadelerine göre Kara Mustafa Paşa, düşmanın savaş meydanında görmek istemeyeceği derecede hışımlı ve cesur bir kumandandır. Behçetî'nin, cesaretle ilgili anlatımlarından biri de *Mi'râcü'z-zafer*[10] adını verdiği ve Çehrin seferi hakkında ayrıntılı bilgiler sunan tarihindeki kasidesinde karşımıza çıkmaktadır. Metnin beyitlerinden birinde Paşa; cihan veziri, cesur, güçlü ve savaşçı bir karakter olarak takdim edilmektedir:

Bu azm ü cezm cihândâverî ki var sende

Ayâ dilîr tüvân-ger vezîr-i ceng-âver (byt.9)

"Ey cesur, güçlü ve savaşçı vezir; bu kararlılık ve cihanın veziri olmaya liyakat sende vardır." Beyitte Paşa'nın sadece şecaati değil, "güçlü"

[10] Kataloglarda *Zafernâme* adıyla da geçen *Mi'râcü'z-zafer*, Sultan 4. Mehmed'in cülûsundan başlayarak Köprülü Mehmed ve oğlu Fâzıl Ahmed Paşaların fetihleri ve zaferleri hakkında muhtasar, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Çehrin seferi ve fethiyle ilgili ayrıntılı bilgiler ihtiva eder. Kırk dört gün süren bu seferin âdeta bir günlüğü olan eser Merzifonlu'nun Edirne'ye dönüşüyle sona erer. Monografik rûznâme yazma geleneğinin 17. yüzyıl için güzel bir örneği olan eserin te'lifi 1090 (1679) yılında tamamlanmıştır. Ayrıca ordunun konakladığı menziller hakkında geniş bilgilerin yer aldığı *Mi'râcü'z-Zafer*'in bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Esad Efendi, nr.2368). (Detaylı bilgi için bkz. Özcan, 140-141).

nitelemesiyle maddi manevi zenginliği ve bulunduğu makamı haketmekte olduğu da vurgulanmaktadır. Bosnalı Sâbit, "Berây-ı Mustafa Paşa" başlıklı medhiyesinde memduhunun savaşçı kimliğini şu beyitte öne çıkarır:

O destûr-ı megâzî-pîşe kim azm-i cihâd itse

Yanınca Cebreil "innâ fetahnâ"-hân-ı garrâdur (k.23 byt.13)

"O gazi vezir cihada azmetse Hz. Cebrail, yanı sıra 'innâ fetahnâ (=şüphesiz apaçık bir fetih)' ayetini okur." Burada şair, Paşa'nın din ve vatan uğruna savaşa çıktığında İlahi bir destek gördüğünü dile getirirken onun savaşçı ve kahraman kimliğine kudsiyet yükler. Neşâtî ise memduhunu Rüstem ile kıyaslayarak onu, bu ünlü İran kahramanından üstün tutar:

O zûr-ı şast ki var dest-i iktidârında

Kepâde olmaya ana kemân-ı sad Rüstem (k.21 byt.24)

"O okçu yüzüğü kudreti iktidarının elinde olduğundan yüzlerce Rüstem'in yayı ona gevşek bir yay bile olamaz." Kara Mustafa Paşa için manzumeler yazmış olan devrin bir başka şairi Sâbir Pârsâ, Çehrin fethine düşürdüğü tarihte, Osmanlı asırlarının 15. ve 16. yüzyıllar gibi en şevketli devirlerinde yaşanan iki önemli zafere atıfta bulunarak Paşa'nın, Çehrin Kalesi'ni fethetmekle Kosova ve Mohaç zaferlerini unutturacak kadar parlak bir zafer kazandığını iddia eder:

Bir gazâ itdi kim unutdurdı

Kosova vü Mohaç cengini (tr.6 byt.7)

"Öyle bir gaza etti ki Kosova ve Mohaç cenklerini unutturdu." Kara Mustafa Paşa'nın çok yakın desteğini ve pek çok yardımını görmüş şairlerden Abdülbaki Ârif Efendi, onun cenk meydanındaki atik ve korkusuz savaşçılığını şöyle dile getirir:

O çâpük-tâz mizmâr-ı cihândârî ki şâyândur

Olursa atlas-ı eflâk pây-endâz-ı yekrânı (k.6 byt.38)

"O, hükümdarlık düdüğünün gür nefesli üfleyicisidir. Bu sebeple felek atlası, atının ayağı altına örtü diye serilse yaraşır." Burada hükümdarlıktan kasıt kudretli bir komutan ve devlet adamı hüviyetidir. Beyitte, adeta bir kıyamet sahnesi vardır. Şair, tabir yerinde ise "sen, bu cihanda borusu öten tek

kişisin" demek ister ve bunun için Hz. İsrafil'in borusu sûr ile yerlerin dümdüz olacağı kıyamet sahnesine atıfta bulunur.

Sen ol Tehemten-i cengâver-i zamânsın kim
Makâmın itse adüvv havf ile hisâr-ı hadîd

Hayâl-i tîg-ı cihângîrün ile cân vireler
Olursa düşmenünün her birisi dîv-i sefîd (k.3 byt.29-30)

"Sen zamanın cengâver Tehemten'isin. Düşman, korkuyla yerini demirden kale etse (demirden kalelere sığınsa) ve düşmanlarının her biri ak (saçlı, sakallı) bir dev olsa cihanı zapteden kılıcını düşününce can verirler." Bilindiği gibi Tehemten; boylu poslu, iri cüsseli, güçlü kuvvetli demektir; fakat aynı zamanda Zaloğlu Rüstem'in lakabıdır. Edebiyatımızda, özellikle kasidelerde memduhun, ünlü İran kahramanlarıyla mukayesesi, çoğu zaman da onlardan üstün tutulması, geleneğin bir icabıdır. "Sefid" kelimesiyle doğuştan ak saçlı olan Zal'a da göndermede bulunulduğu söylenebilir. Kara Mustafa Paşa'nın savaşçı kimliği, cesaret ve kahramanlığı hususunda daha pek çok şey söylenmiştir. Bir kısmına yer verebilmiş olsak da birkaçının yerini işaret etmek yararlı olacaktır: (**Mezâkî**: k.22 byt.24; **Nâbî**: tr.16 byt.16; **Sükkerî**: tr.1 byt.1 ve 5; **Behçetî**: k.21 byt.19 ve 25, k.24 byt.18, 19, 31 ve 37, tr.6 byt.7 ve 9; **Sâbit**: k.23 byt.1; **Vuslatî**: byt.1845, 1848, 2076, 1077-1082; **Neşâtî**: k.21 byt.14, **Abdülbaki Ârif Efendi**: k.4 byt.15 ve 16, k.6 byt.17, 41 ve 42; **Sırrî**: k.2 byt.1, 14 ve 15, k.5 byt.1-3).

e. İleri Görüşlü, İş Bitirici, Tedbirli Oluşu

Bir devlet adamında bulunması gereken vasıflardan bir diğeri de temkin ve tedbir sahibi olmasıdır. Gerek siyasî ve askerî gerekse içtimaî her konuda acele etmemek, teenni ile davranmak, istişare etmek, olaylar hakkında sebep-sonuç ilişkisini gözetmek, devlet ve millet menfaatini her şeyin önüne alarak ileri görüşlü bir politika gütmek devlet adamlarının en önemli meziyetlerindendir. Devlet büyükleri hadisatın akışını takip edebilmeli, diğer devlet erkânına veya danışmanlarına danışmalı, istişare mekanizmasını -üstelik dinin bir emri olması hasebiyle- muhakkak işletmelidir. Kara Mustafa Paşa, şairler tarafından bu yönleriyle de medhedilmiş bir devlet adamıdır. Hikmetli şiir söyleme tarzının büyük temsilcisi, aynı zamanda sosyal

eleştiride üstün başarı göstermiş şair Nâbî, Kara Mustafa Paşa'nın adaletle iş gören, hüner sahibi bir yönetici olduğunu, onu zamanın Ali Şîr Nevaî'si olarak takdim etmek suretiyle dile getirir:

Hüner-mend-i yegâne sadr-ı a'zam âsaf-ı ekrem

Alî Şîr-i zamâne kâr-dân-ı ma'delet-pîrâ (tr.16 byt.11)

"Biricik hüner sahibi, en büyük ve en cömert vezir, zamanın Ali Şîr'i, adaletle donanmış iş görücü!" Bilindiği gibi Nevaî, Hüseyin Baykara'nın veziri, danışmanı ve sırdaşı idi. Onun hükümet ettiği zamanda Türk dünyası, parlak devirlerinden birini Herat ve civarında yaşamıştı. Nâbî, Kara Mustafa Paşa'yı ona benzeterek akıllı ve tedbirli iş görücülüğünü medhetmiştir. Beçetî ise Paşa'nın isabetli fikir ve tedbirli iş yürütücülüğüne ünlü vezir ve hükümdarları hayran etmiştir:

Re'y ü tedbîr-i cihângîr-i kazâ-fermânına

Âsaf ü Dârâ degül İskenderi hayrân ider (k.18 byt.38)

"Kaza hükmündeki cihanı kuşatan görüş ve tedbirine sadece Âsaf'ı ve Dârâ'yı değil İskenderi'i bile hayran eder."

Hüsn-i re'yiyle zemîn âsûde-hâl olmuşdurur

Fikr-i hükmiyle felek tâ haşre dek devrân ider (k.18 byt.39)

"Yeryüzü, onun isabetli görüşüyle yaşanabilir bir sükûnet hâline bürünmüştür. Felek, onun verdiği hükümle ta mahşer gününe dek döner durur." Bu beyitte Behçetî, yeryüzünün de gök yüzünün de mutedil ahvalini Paşa'nın doğru fikir ve hükümleriyle iş görmesine bağlayarak onu övmektedir. Şaire göre Paşa'nın yerinde görüşleri ve tedbirli iş görüşü memleketi öyle süslemiştir ki hükümdarın gönlü bu haberle mesut olsa şaşılmaz:

Çıkardun kişver-ârâlukda başa rây ü tedbîri

Nola server olursa bu haberden tab'-ı sultânî (k.24 byt.38)

"Memleketi güzelleştirmekte doğru fikir ve tedbirli iş görmeyi başa çıkardın. Padişahın gönlü bu haberden sevinse şaşılmaz." Sadrazamın hüner sahibi, iş bilen, tedbirli bir idareci olduğunu, temkinli ve akıllı yaklaşımını,

geceyi ortadan kaldıran bir kudret olarak dile getiren Neşâtî, onu İlahi yardıma mazhar biri olarak öne çıkarmıştır:

Olurdı zulmet-i şeb ber-taraf bir dahı âlemden

Düşeydi sâye-i temkîni cirm-i âftâb üzre (k.23 byt.16)

"Temkininin gölgesi güneş yuvarlağı üzerine düşseydi gece karanlığı âlemden bir kere daha kalkardı." Şair, Paşa'nın tedbir ve teenni ile davranmasını, işlerinde temkinli olmasını, güneş yuvarlağını bürüyecek büyüklükte bir gölgeye teşbih etmiştir. Böyle olunca güneş ışığını yayamaz olur ve gece karanlığına gerek kalmaz, kendiliğinden ortadan kalkmış olur. Kara Mustafa Paşa'dan daima yardım ve yakınlık gören Abdülbaki Ârif Efendi, memduhunun tedbirli iş görüşünün düşmanlarının başına felaket getirdiğinini söyler:

Ol müşîr-i sâhibü't-tedbîr kim a'dâsınun

Devr-i pehnâ-yı cihân başına zindân olmada (k.3 byt.12)

"Dünya yuvarlağının dönüşü (=felek, kader), o tedbirli vezirin düşmanlarının başına zindan olmaktadır." Şair, aşağıdaki beyitte de Paşa'yı eşine az rastlanır bir vezir olarak takdim eder ve aklın, fikrin, şuurun bizatihi kendisi olduğunu iddia eder:

Hidivv-i nâdire-tedbîrsin ki zâtundur

Tamâm-ı akl ü kiyâset tamâm-ı hüşyârî (k.7 byt.37)

"Sen öyle benzeri az bulunan tedbir sahibi bir vezirsin ki zatın, tamamıyla akıl ve kavrayış, bütünüyle şuurdur." Güneş ile çiğ tanesi arasındaki tabii ilişkiyi, memduhunu övmeye vesile bilen Üsküdarlı Sırrî, Paşa'nın kararlılığının çiğ tanesine tesir ettiğini hayal ediyor ve güneş ışınlarını pençeye teşbih ederek onun temkinli iş görüşü sayesinde güneşin bile çiğ tanesini buharlaştırmaya güç yetiremeyeceğini ifade ediyor:

Virse ger mihr-i sebâtı tâb-ı temkîn jâleye

Pençe-i mihr olamaz şebnem-rübâ-yı rûzgâr (k.2 byt.24)

"Sakinliğinin güneşi çiğ tanesine temkin harareti verse güneşin pençesi zamanın şebnem aşıranı olamaz." Kara Mustafa Paşa'nın ileri görüşlü, iş bitirici ve tedbir ve temkin sahibi oluşu hakkında şairlerin başka ifadeleri de vardır. Bunların da sadece yerlerini işaret etmek yeterli olacaktır: (**Nâbî**: tr.16

byt.19 ve 20; **Behçetî**: k.20 byt.30, k.25 byt.31 ve 33, tr.7 byt.2, *Mi'râcü'z-zafer*'deki kaside byt.7, 13, 19, 20 ve 32; **Sâbir Pârsâ**: tr.6 byt.2; **Sırrî**: k.5 byt.37).

f. Güzel Ahlâkı

Bir insanın taşıyabileceği en güzel hasletlerden biri, belki de birincisi olan huy ve davranış güzelliği, diğer bütün övülmüş kişilik özelliklerini kuşatır. Ahlâkı güzel olan adil, cömert, halim selim, merhametli, şefkatli, cesur vb. biridir denilebilir. Dolayısıyla devlet idaresinin başında bulunan bir kişinin ahlâk güzelliğine sahip bulunması beklenir. Şairlerin, Kara Mustafa Paşa'yı överken onun huy ve tabiat güzelliğine de vurgu yaptıkları görülmektedir. Onu eleştiren şair ve yazarlar olmuşsa da, yabancı elçilerin gözlem ve tespitleri bazı tasvip edilemez tavır ve davranışlar sergilediğini haber verse de geleneğin icabı ve ideal devlet adamı portresinin gereği olarak güzel ahlâk sahibi olduğunun dile getirilmesi de elbette önem arz eder. Behçetî, Kara Mustafa Paşa'nın yakınında yer almış bir tarihçi ve şair olarak onun güzel ahlâkını, koku metaforu ile anlatır:

Tagılsa sünbül-i hulkı çemensitâna eger

Sanur giyâhı gören zülf-i rûy-ı cânândur (k.20 byt.49)

"Eğer sünbül kokusuna benzeyen güzel ahlâkı bahçeye dağılsa çimenleri gören, sevgilinin yüzündeki saç zanneder." Klasik şiirimizde huy ve ahlâkın kokuya teşbihi yaygındır. Çünkü varlığı uzaktan duyulur ve tesiri uzun süre devam eder. Muhatap olanın hoşuna gider; ferahlatıcı, huzur ve saadet vericidir. Sâbir Pârsâ da aynı benzetmeyi yaparak memduhunun güzel huyunun kokusunu gülden üstün görmekte ve gül-bülbül ilişkisini öne çıkarmaktadır:

Nükhet-i hulkun yetişseydi meşâm-ı bülbüle

Bir dahi olmazdı bâğ-ı dehrde hayrân-ı gül (k.7 byt.26)

"Ahlâkının güzel kokusu bülbülün dimağına erişseydi bir daha cihan bağında gülün hayranı olmazdı." Nâbî ise Paşa'nın güzel ahlâkını benzersiz bulur ve Allah'tan ona uzun ömür diler:

Hele insâf olına böyle bir kâmil vezîr olmaz

Zihî ahlâk-ı müstahsen muammer eyleye Mevlâ (tr.16 byt.22)

"Hele insaf olunsun, (her güzel hasleti barındıran) böyle bir vezir olamaz. Ne de güzel ahlâklıdır, Allah ömrünü uzun etsin." Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın huy ve davranış güzelliğini, ahlâkındaki üstün ve güzel vasıfları anlatan beyitler bunlarla sınırlı değildir. Birkaçına daha şöylece işaret etmek yerinde olacaktır: (**Nâbî**: tr.16 byt.10; **Behçetî**: k.20 byt.38; **Neşâtî**: k.21 byt.19; **Sâbir Pârsâ**: k.7 byt.14; **Abdülbaki Ârif Efendi**: k.3 byt.20, k.6 byt.24).

g. Bilgili, Akıllı ve Zeki Oluşu, Âlimleri Himayesi

Bir devlet büyüğünün bilgisiz, akıl ve zekâsını kullanmayan bir kimse olması kabul edilemez. Tarihte böyle devlet adamları olmuştur, fakat bunların genellikle zeki oldukları, zekâlarını ise ya kurnazlık yoluna yahut kendi menfaatleri istikametine harcadıkları görülür. İlimden behresi bulunan, çağının bilim ve keşiflerini yakından takip eden, icraatında bu birikimini kullanmayı bilen bir hükümdar veya vezir, ilim erbabını mutlaka yanında bulundurur. Âlimlere saygı gösteren, onlara çalışabilecekleri, tartışabilecekleri ve üretebilecekleri ortamlar sunan, kendisi de bizzat ilim meclislerinde bulunmayı seven devlet adamları, memleket idaresinde isabetli kararlar alabilmiş, kararlarını uygulama ve netice elde etmede başarı gösterebilmiştir. Kara Mustafa Paşa'nın, her ne kadar çok hırslı ve kendi kararlarından dönmeyi sevmeyen biri olduğu yazılmış çizilmiş ise de onun din bilginleri ve ilim adamlarıyla çok iyi ilişkiler kurduğunu biliyoruz. Şairlerin de bu yönde övgü dolu sözlerine şahit oluyoruz. Devrin büyük şairi Nâbî, Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam olması üzerine yazdığı uzun tarih manzumesinde, onun ilme verdiği kıymet hakkında şu övgüleri dile getirmiştir:

Huzûrında maârif hırmen-i gevherden a'lâdur

Umûrında talebkâr-ı rızâ-yı Hazret-i Mevlâ (tr.16 byt.17)

"(Paşa'nın) huzurunda ilim ve marifet, mücevher harmanından daha kıymetlidir.(O), işlerinde ise Hazret-i Mevla'nın rızasını arayandır." Şairin gözünde Paşa, ilim ve marifete paradan puldan, servetten daha yüksek bir kıymet vermektedir. Bütün işlerinde sadece Allah'ın rızasını gözetmektedir. Tarihî menbalar, Paşa'nın mal ve mülke fazlasıyla değer verdiğini ittifakla haber veriyorlar. Şairin aksi istikamette bir söylemde bulunması bir yandan medhiye geleneğinin icabı, öte yandan ideal olanı göstermenin gereğidir. Aynı tarih kıtasının bir sonraki beytinde şair, yeryüzüne bir daha böyle ilim ve

marifet kıymeti bilen bir vezir gelmeyeceğini, âlimlere ilgi gösteren böyle bir devlet adamı ile bir daha asla karşılaşılmayacağını iddia eder:

Gelür mi dehre böyle ma'rifet kadrin bilür âsaf

Olur mı ehl-i ilm ü tab'a mâil böyle bir Paşa (tr.16 byt.18)

"Dünyaya böyle marifet kadrini bilen bir vezir gelir mi? İlim ve gönül ehline yakınlık gösteren böyle bir Paşa olur mu?" Şairin, Paşa'yı emsalsiz bir kişilik olarak sunmasının ardından Behçetî'nin de aynı hususta övgüsü olduğunu görüyoruz:

Sipihr-mertebe sadr-ı sadâret-unvân kim

Cenâbı melce-i erbâb-ı fazl ü irfândur (k.20 byt.27)

"Felek mertebeli, sadaret unvanlı sadrazamın eşiği fazilet ve irfan sahiplerinin sığınağıdır." Beyitten anlaşılıyor ki, devrin bütün üstün vasıflı, erdemli, ilim irfan sahibi uleması, şuarası, münevverleri için Paşa'nın huzuru bir toplanma yeri, bir melce ve bir emniyet mahallidir. Marifet erbabının sığındığı gölge ve hepsini nimete gark eden hamiyetli kimse olarak takdim edilen Kara Mustafa Paşa'ya dua ederken Neşâtî, onun kıyamete kadar payidar olmasını diler:

Ola güşâde der-i devleti kıyâmete dek

Maârif ehli ola sâyesinde gark-ı niam (k.21 byt. 40)

"Devletinin kapısı kıyamete dek açık kalsın da marifet ehli gölgesinde nimetlere gark olsun." Bu ifadelerde görüldüğü gibi, imkânsız veya mübalağalı söylemlerle dua etmek, kasidelerin dua bölümlerinde çok sık karşımıza çıkar. İşte bu da kasidelerin, ideal devlet adamı portresi çizilen metinler olduğunu göstermeye kâfidir.

Ol İskender-menişsin kim olupdur pîş-gâhunda

Aristô nâ-resâ-yı rütbe-i akl-ı heyûlânî (k.6 byt.51)

"Sen öyle bir İskender yaratışlısın ki huzurunda Aristo, maddi aklın erişebileceği mertebeye yaraşır olamaz." Dünya bilim ve felsefe tarihinin en büyük simalarından ünlü Yunan filozofu Aristo ile meşhur cihangir Makedon kralı Büyük İskender'in bir beyitte anılması, medhiyelerin genel özelliklerinden biri olması hasebiyle muhatabı yüceltmeye yöneliktir. İlim ve hikmette İskender adının geçmesi, başarılı hükümdarların yanıbaşında

âlimlerin bulunması arzusundandır. Diğer birkaç örneğin yerini işaret ediyoruz: (**Nâbî**: tr.16 byt.27; **Behçetî**: k.19 byt.20, k.21 byt.17 ve 25; **Sâbit**: k.23 byt.38; **Neşâtî**: k.21 byt.14).

h. Dindar, Ümmetin Hâmisi, İyi Bir Yönetici

Osmanlı Devleti, bilhassa sekülerleşmeyi hızlandıran köklü düzenlemeler yapılmadan önceki devirlerde dinin emir ve yasaklarının başlıca belirleyici olduğu nizamnameler ile idare olunmaktaydı. 17. asrın ikinci yarısında da durum bu minval üzre idi. Bir devlet büyüğünün dindar olması, yalnızca kendi tebaasının değil bütün bir ümmetin koruyucusu, himaye edicisi konumunda bulunması, şer'î ve örfî kanunlara riayet eden bir yönetim sergilemesi halkın, aydınların ve bütün insanların önde gelen dileğidir. Bu sebeple medhiyelerde muhatapların dindar oluşları ve devlet idaresindeki becerileri öne çıkarılan hususiyetlerdendir.

Kara Mustafa Paşa'nın himayesinde bulunan bazı din adamlarının isimlerini bilmekteyiz. Hanlızade Mehmed Efendi, el-Mevlâ Mehmed Efendi, Merzifonlu Hafız Abdurrahman Efendi, Beyler Hâcesi Ahmed Efendi gibi din âlimleri onun iltifatına mazhar olmuş kişilerdir. Ayrıca Bosnevi Kassam Mehmed Efendi, Kerestecizade Abdullah Efendi gibi din adamları, onun bizzat imamlığını yapan kimselerdir (Detaylı bilgi için bkz. Aydar, *age*, ilgili bölümler). Paşa'nın askeri, siyasi ve hususi hayatıyla ilgili en ayrıntılı çalışma olan bu eserde verilen bilgileri doğrulayan ifadelere, ona medhiyeler yazan devrin şairlerinde de rastlanır. Tarihçi ve şair Behçetî Hüseyin Efendi, bir bahariye kasidesinde Paşa'nın bu yönünden söz eden şairlerdendir:

Zihî hâmi-i dîn düstûr-ı ekrem kim vücûdiyle

Esâs-ı rif'at-i bünyân-ı şer'-i dîn muhkemdür (k.21 byt.22)

"Ne de hoş dinin hâmisi ve en üstün vasıflı vezirdir. Din kaideleri yapısının yüksek temeli, onun varlığıyla sapasağlamdır." Alışılmışın dışında konularda ve bilhassa mahallî unsurlara yer verdiği mesnevileriyle edebiyatımızda ayrı bir yere sahip olan Bosnalı Alaaddin Sâbit'in de Kara Mustafa Paşa'nın iyi bir idareci olduğunu dile getirdiği bir beyti bulunmaktadır. Paşa medhinde yazdığı kasidelerinden birinde onun devrinde kimsenin ağlamadığına, ağlayanların da mutluluktan ağladığına yer verir:

Bu demde kimsenün çeşminde nem yok câmdan gayrı

Anun da giryesi hep eşk-i şâdî-i ferah-zâdur (k.23 byt.18)

"Bu zamanda (Paşa'nın sadaretinde) kadehten başka kimsenin gözünde yaş yoktur. Onun da gözyaşı hep ferahlık veren sevinç gözyaşıdır." 1678 yılında Kara Mustafa Paşa kumandasında çıkılan Çehrin seferi ve Çehrin kalesinin fethi, bu dönemin önemli askerî başarılarından biridir. Devrin şairleri arasında bu seferin bütün safhalarını anlatanlar olduğu gibi kaside veya tarih manzumelerinde övgüyle değinenler de vardır. Vuslatî Ali Bey'in Çehrin seferini ve fethini kaleme aldığı gazanamesi bulunmaktadır. *"Gazânâme-i Çehrin, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1678 yılında gerçekleştirdiği ve Çehrin kalesinin fethiyle sonuçlanan seferin hikâyesidir."* (İsen-Aksoyak, 2018, 8). *"Güzel teşbih ve tasvirlerle süslenmiş Gazânâme-i Çehrin, bu hâliyle hem tarihî hem de edebî malzeme bakımından zengin bir kaynak olup bir anlamda tarihî olaylarla sanatın örtüştüğü bir eser olarak karşımıza çıkar."* (İsen-Aksoyak, 2018, 2). Vuslatî, 25 beyitlik tarih kıtasının başında Mustafa Paşa'yı din evini mamur eden vezir olarak takdim eder:

Âsaf-ı ahd Mustafa Paşa

İtdi ma'mûr hâne-i dîni (tr.6 byt.1)

"Zamanın veziri Mustafa Paşa, din evini mamur etti." Bu hususun vurgulandığı başka beyitler de vardır: (**Mezâkî**: k.22 byt.28; **Behçetî**: k.18 byt.32, k.21 byt.33; **Abdülbaki Ârif Efendi**: k.6 byt.31; **Sırrî**: k.3 byt.18 ve 19; **Sâbit**: k.23 byt.29).

i. Merhameti, Hayırseverliği

Klasik Türk şiirinde medhiye kaleme alan yüzlerce şairin binlerce beytinde muhatapların övgüyle öne çıkarıldığı özelliklerinden biri merhametli ve hayırsever olmalarıdır. Esasen Kara Mustafa Paşa'nın, kaynaklarda hayırsever biri olduğu anlatılır; merhametli oluşuna ise üstünkörü temas edilir. Onun daha çok hırslı ve gaddar olduğu yazılagelmiştir. Ancak sert tabiatının altında bir miktar merhameti bulunduğunu şiirlerden hareketle söylemek mümkündür. Hayırsever kişiliği ise yaptırdığı hayır eserleriyle müsellemdir. *"İstanbul Çarşıkapı'da Divanyolu caddesi üzerinde inşasını başlattığı medrese, mescid, kütüphane. türbe ve sebilden oluşan külliyesi oğlu Ali Paşa tarafından tamamlanmıştır. Ayrıca yine İstanbul Hocapaşa'da bir mescidi ve hanı, Galata'da (Karaköy) camisi, Kazlıçeşme civarında mescidi ve çeşmesi,*

Süleymaniye'de çeşmesi, Topkapı surları dışında köşkü ve bahçesi; Eyüp sahilinde yalısı ve bahçesi, Boğaziçi Kuruçeşme'de sayfiyesi vardır. İstanbul dışında memleketi Merzifon'da cami, kütüphane, sıbyan mektebi, han, hamam ve bedesten; Cidde'de han, hamam, cami; Kayseri İncesu'da cami, medrese, kütüphane, hamam ve kervansaray, Edirne'de saray ve çeşmeler yaptırmıştır." (Özcan, 2004, 248). Ayrıca Kamaniçe, Çorum, Tokat, İzmir ve Halep'te vakıflar kurmuştur. (Özcan, 2004, 248). Onun, şanına, makamına ve kudretine yakışan bu hayırseverliğine şairler de dikkat çekmiştir. Devrin üstat şairlerinden Neşâtî, makamı yüksek o şanlı vezirin mutluluk bahşeden devrinde harabelerin imar edildiği ve nice mamureler yaptırıldığı haber verilmektedir:

O vâlâ-rütbe-i âlem ki devr-i kâm-bahşında

Niçe ma'mûre peydâ oldı her cây-ı harâb üzre (k.23 byt.13)

"O âlemin yüksek makamlı vezirinin saadet bahşeden sadaretinde her harabenin üzerinde nice mamureler peyda olmuştur." Nitekim *"Yaşadığı dönem içerisinde askerî ve idarî görevlerinin yanı sıra diğer seçkin Osmanlı devlet adamları gibi o da çeşitli hayır kurumları tesis etmiş, halkın hizmetine sunduğu bu vakıflar aracılığıyla ilgili bölgenin ihtiyaçlarının giderilmesinde ve istihdam sağlanmasında önemli katkılarda bulunmuştur."* (Aydar, 2023, 493). Neşâtî, Paşa'nın merhameti hakkında da şu övgüye yer vermiştir:

Zaîfân-ı cihâna olsa hâmî dâver-i hıfzı

Şikest itmez tokınsa sadme-i sarsar habâb üzre (k.23 byt.18)

"Koruyucu vezirliği cihanın zayıf ve düşkünlerini himaye etse fırtına vuruşu, su kabarcığına dokunsa kıramaz." Şair, yoksul ve düşkün kimseleri, kırılganlıkları ve hassasiyetleri bakımından su kabarcığına, zulmü veya haksızlığı da şiddetli rüzgâra teşbih etmiştir. Kara Mustafa Paşa'nın merhameti öyle yüksek bir mertebededir ki onun sadaretinde zalim, güçsüze zarar verememiştir. Paşa için kaside yazan bir başka şair de Üsküdarlı Sırrî idi. Bir beytinde onun merhametine, cemiyet hayatında sağladığı huzur ve sükûnete ceylan-aslan zıtlığıyla değinir:

Hıfzı o gûnedür ki gazâlân-ı deştgâh

Eyler künâm-ı şîre girüp istirâhati (k.5 byt.33)

"Koruyuculuğu o derecededir ki, kırdaki ceylanlar, aslan inine girip istirahat eder." Paşa'nın merhamet ve hayırseverliği hakkında yazılanlar kuşkusuz bunlardan ibaret değildir. İki örneğin daha yerini şöyle gösterebiliriz: (**Beçetî**: k.18 byt.33; **Vuslatî**: byt.1648 ve 1649). Kara Mustafa Paşa'nın merhametle yaklaştığı kişi ve hadiselerde dikkati çeken hususlardan biri, tavassut ettiği kişilerin genellikle kendi ekibinde bulunan veya ekibine almak istediği kimseler olmasıdır. *"Sultan, çadırında tütün içen birini dürbünüyle fark etmiş, ardından bu şahsın kim olduğunu öğrenmek amacıyla bir görevli tayin etmişti. Daha sonra bu kişinin, Kara Mustafa Paşa'nın kâhyası İbrahim Ağa olduğu öğrenilince derhal cezasını çekmesi istenmişti. Ancak Mustafa Paşa'nın arabuluculuğu üzerine İbrahim Ağa ciddi bir fidye ödeyerek [daha ağır bir] bedel ödemekten kurtulmuştu."* (Aydar, 2023, 80). Böyle örnekleri çoğaltmak mümkündür.

j. Kudreti ve Şevketi

Bazı kaynaklarda sert tabiatlı, gaddar, hatta zalim olarak nitelenen Kara Mustafa Paşa'nın güçlü, kuvvetli ve heybetli biri olduğu da yazılmıştır. *"Yerli ve yabancı araştırmacı ve yazarların hakkında çok sayıda çalışma yaptığı; roman, piyes ve operaya konu olan Mustafa Paşa çağdaş gözlemciler tarafından bedenen güçlü, kaba görünümlü, soğuk kanlı ve mağrur görünüşlü biri olarak nitelenir."* (Özcan, 2004, 248). Dönemin şairlerinden Paşa hakkında yazanlar, onun kudret ve şevketine atıfta bulunmayı ihmal etmemişlerdir. Mezâkî Süleyman, onun kol kuvvetini, efsanevî İran şahlarından Rüstem ve Sam'ın pençesinden üstün tutmuştur:

Kuvvet-i sâidi şikest eyler

Pençe-i zûr-ı Rüstem ü Sâmı (k.22 byt.17)

"Kolunun kuvveti, Rüstem ve Sam'ın güçlü pençesini büker." Bosnalı Sâbit ise aynı kasidenin iki beytinde Paşa'yı kudret sahibi bir vezir olarak takdim eder:

Çıkar şemşîri görsün mu'cizâtı Nemçe çâsârı

Yed-i beyzâ-yı tîg arz idicek Fir'avn-i uzmâdur (k.23 byt.23)

Beçi pâmâl idüp Romiyetü'l-kübrâsını feth it

Kızıl Elmasın al kim emr-i elzem anı almadur (k.23 byt.25)

"Kılıcı çıkar da Macar kralı, parlayan el mucizesini gören Firavun gibi mucizeler nasıl olurmuş görsün. Macar ülkesini ayaklar altına al ve payitahtını fethet. Onların kızıl elmasını al, çünkü en lüzumlu ve acil iş onu almaktır." Birinci beyitte şair, Mustafa Paşa'nın parlak kılıcı ile parlayan el mucizesi arasında benzerlik kurarak, Paşa'yı Hz. Musa'ya teşbih ederken Macar kralını da Firavun'a benzetmiştir. İkinci beyitte ise memduhuna yüksek bir hedef ve cihanşümul bir ufuk göstermektedir. Devrin bir başka şairi Neşâtî de Mustafa Paşa'nın şevket ve azametini, İskender'i utandıracak miktarda görür:

Vezîr-i muhteşem kim görse zîb-i şevket-i câhın

Kalurdı ta kıyâmet rûh-ı İskender hicâb üzre (k.23 byt.10)

"Öyle muhteşem bir vezir ki, makamının azametinin güzelliğini görse İskender'in yüzü, ta kıyamete kadar utanç içinde kalırdı." Ünlü Makedon kralı Büyük İskender ile kudret ve şevket bakımından mukayese edilen Kara Mustafa Paşa, medhiye geleneğinin bir gereği olarak ondan üstün tutulmuştur. Memduhların şairler tarafından dünya tarihinin ünlü kumandan ve hükümdarlarıyla karşılaştırılması veya onlarla bir yahut onlardan üstün tutulması klasik edebiyatların karakteristiklerinden sayılır. Paşa'nın güç ve kudreti, başka şairler tarafından da övülmüştür: (**Behçetî**: k.19 byt.36; **Sâbit**: k.23 byt.4 ve 7; **Abdülbaki Ârif Efendi**: k.7 byt.15; **Sırrî**: k.2 byt.6, k.5 byt.15).

k. Sözünde Durması, Vefası, Hitabet Güzelliği

Şairlerin, Kara Mustafa Paşa'yı övdükleri güzel hasletlerinden birkaçı da özü ile sözünün bir olduğu, maiyetindekilere karşı vefa göstermesi ve hitabetinin güzelliği şeklinde sıralanabilir. Behçetî, Paşa'nın cömertliğine vurgu yaparken onun doğru sözlü ve sözünün eri olduğunu da dile getirir:

Zihî kerîm-i atâ-bahş kim her işinde

Dürüst-kavl ü kavî-dil dürüst-peymândur (k.20 byt.33)

"Doğru sözlü, sağlam dilli, sözünde duran ve her işinde ne de hoş ihsanlarda bulunan cömert!" Paşa hakkında çok sayıda kaside kaleme alan ve onun çok yardım ve yakınlığını gören Abdülbaki Ârif Efendi de memduhunu sözden anlayan, nükteşinas, nüktelerinin her biri mana derinliği bakımından bir kitap hacminde biri olarak tavsif eder:

Remz-âgehâ nikât-ı kelâmun hakîm-i akl

Her nüktesin teemmül ile bir kitâb ider (k.5 byt.31)

"Ey sözün incesinden anlayan, akıl filozofu, ince manalı sözlerinin her nüktesini iyice düşünüp [her biri hakkında] bir kitap yazar." Üsküdarlı Sırrî ise hayatı zorluklarla geçen ve çevresinden çok vefasızlık gören biri olarak devrinin nice yetkilisinin sözünde durmayan, vefasız olduklarını dile getirdikten sonra "sen varken kimi anlatayım?" diyerek onu vefalı bir devlet adamı olduğu için medhettiğini söyler:

Ben kimi vasf eyleyem zât-ı şerîfün var iken

Sâir ebnâ-yı zamâne bî-vefâ-yı rûzgâr (k.2 byt.43)

"Senin şerefli zatın varken ben kimi anlatayım? Çağın diğer adamları zamanın vefasızlarıdır."

l. Gazabı, Gaddarlığı, Hışmı

Kara Mustafa Paşa'nın kaynaklarda çizilen portresi sert tabiatlı olduğu yönündedir. Son derece hışımlı, gazap anında ölçüsüz ve bazen gaddar davranışlar sergileyen Paşa, mizacının bu tarafı sebebiyle çokça eleştirilmiştir. Gururlu ve kibirli biri olarak anlatılması da onun bu sert ve hışımlı tabiatı münasebetiyledir. Kaynaklarda bu hususla ilgili bazı anekdotlara yer verildiği görülmektedir. Mesela *"Lehistan seferleri kapsamında düzenlenen Human seferini serdar sıfatıyla bizzat komuta edip başarıyla sonuçlandıran Kara Mustafa Paşa'nın söz konusu seferlerdeki katı tutumu, Batı dünyasında çok acımasız bir komutan olduğu şeklinde yankı bulmuştur."* (Aydar, 2023, 486-87). Paşa'nın askerî faaliyetlerini kaleme alan tarihçi ve şair Behçetî, 53 beyitlik bir Temmuziye kasidesinde onun sert tabiatını Temmuz sıcağına benzetmiştir:

Tâb-ı temûz-ı kahrı sirâyet iderse ger

Âlem ümîd-i sâye ider âfitâbdan (k.23 byt.28)

"Eğer kahır Temmuzunun harareti erişirse âlem, güneşten gölge umar." Paşa'nın kahır ve hışmı o denli yakıcı imiş ki eriştiği yerde herkes asıl ısıtıcı ve yakıcı olan güneşten gölge umar hâle gelirmiş. Abdülbaki Ârif Efendi'nin, Paşa'nın atının övgüsüne de yer verdiği bir medhiyesinde, onun gazabı karşısında güneşin saklanacak yer aradığı söylenir:

Sarsar-ı kahrı vezân oldukça hengâm-ı gazab

Şem‘-i hurşîdi sipihrün zîr-i dâmân olmada (k.3 byt.19)

“Gazaba geldiğinde kahrının kasırgası estikçe feleğin mumu güneş, etek altına saklanmaktadır.” Sırrî ise Çehrin’in fethine değindiği bir kasidesinde, Paşa’nın savaş meydanındaki haşmetini, düşmana karşı gaddar ve kahırlı tavrını övgüyle dile getirir:

Küffâr nâliş ile kıyâmet kopardılar

Dirler ki bir birisine gel gör kıyâmeti (k.5 byt.16)

“Kâfirler birbirlerine, ‘gel gör kıyameti’ diyerek bağırış çağırış içinde kıyameti kopardılar.” Paşa hakkındaki olumsuz düşüncenin, Viyana bozgunuyla yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Eğer sefer, fetihle sonuçlanmış olsaydı kuşkusuz onun hakkında yazılıp söylenen olumsuz ifadeler de aksi istikamette olacaktı. Bu bahiste, Paşa’nın haşmet ve kahrına işaret eden birkaç beytin yerini göstermekle iktifa edilebilir: (**Neşâtî**: 21 byt.31; **Abdülbaki Ârif Efendi**: k.5 byt.28 ve 29, k.7 byt.34; **Sırrî**: k.5 byt.14).

m. Şöhret, Servet ve İhtişama Düşkünlüğü, Zalimliği, Hırslı ve Kibirli Oluşu

Tarihi menbaların, Kara Mustafa Paşa’nın şöhretperest, servet ve ihtişam düşkünü, hırslı ve kibirli biri olduğunda ittifak ettiklerini söylemek mümkündür. Hatta bazı yazarların onu “zalim” olarak niteledikleri görülür. Şu hâlde onun, hemen hemen bütün insanlar gibi müspet ve menfi birçok hasleti kişiliğinde topladığı söylenebilir. *“…Mustafa Paşa çeşitli kaynaklarda zeki, vakur, cesur, yetenekli bir asker, iyi ahlaklı fakat çok mağrur, inatçı, ikbal ve şöhrete düşkün biri olarak nakledilir.”* (Özcan, 2004, 248). Onun servet düşkünü oluşunu, geçiminden sorumlu kalabalık kapı halkına bağlayan görüşler de bulunmaktadır. *“Merzifonlu’dan bahseden kaynakların çoğu onu servet avcısı bir devlet adamı olarak nitelendirmiştir. Neredeyse tüm kaynakların bu konuya özellikle vurgu yapması, bu yöndeki söylemlerin haklılığını göstermektedir. Bununla birlikte, epey kalabalık bir kapı halkına sahip olduğu göz önüne alınırsa bunları finanse etmenin kolay bir durum olmadığı da gerçektir.”* (Aydar, 2023, 492). Kara Mustafa Paşa’nın bu olumsuz kişilik özellikleri, sert ve acımasız hükümleri ve mal hırsı devrin bazı âlim ve âriflerinin de eleştirilerine yol açmıştır. Osman Fazlî Atpazarî üzerine

yapılan bir çalışmada şu satırlara yer verilmiştir: *"Fazıl Ahmed Paşa'nın kırk bir yaşında ölümü üzerine yerine onun tarafından yetiştirilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazam olur. Bu zâtı İsmail Hakkı Bursevî servet ve azamet mübtelâsı ucub ve kibir sahibi kendisinden başkasına aldırmayan, şer kapılarını açan ve sulh ve selâmet üzere olan ülkenin gidişini bozan biri olarak tarif etmektedir."* (Bedirhan, 2006, 18). Paşa hakkındaki buna benzer olumsuz düşünceleri, onun idamından sonra Gümülcineli Dürrî de dile getirmiş, padişahın onu katletmekle adaleti tesis ettiğini ifade etmiştir. Hatta onun merhametsiz ve zalim biri olduğunu söylemekten geri durmamış, ona "melûn" demekten çekinmemiştir:

Heft iklîmin ey şehinşâhı
Ey sipihr-i adâletin mâhı
Hayli zâlimdi Mustafa Pâşâ
Merhamet yokdu anda vallâhi
Hele katl eyledün o mel'ûnu
Fukarâ-yı ebter oldı âhı
Didi târîh-i katlini Dürrî
Koluna kuvvet ey cihân şâhı (tr.4, s.150)
[Sene 1053]

n. Diğer Bazı Hususlar

Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, devrin şairleri tarafından övüldüğü güzel hasletler yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Divanlarda Paşa'nın, padişaha bağışlanmış ilahi bir lütuf olarak görüldüğüne (**Nâbî**: tr.16 byt.26), keramet ve velâyet sahibi olduğuna (**Sırrî**: k.5 byt.21), temiz bir nesebi bulunduğuna (**Nâbî**: tr.16 byt.8), yıldızı yüksek bir kimse olduğuna (**Nâbî**: tr.16 byt.8), yüce bir makama sahip bulunduğuna (**Nâbî**: tr.16 byt.8), hasılı emsalsiz bir kişilik olduğuna (**Nâbî**: tr.16 byt.8) dair yazılan beyitlerle karşılaşılır.

Kara Mustafa Paşa hakkında yazan şairlerin şiirlerine göz atıldığında Paşa ile ilgili iki husus daha dikkati çeker. Bunlardan biri, onun "şair hamisi" olduğudur. İkinci ise selefi Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ile mukayese edilmesidir. Saygın bir devlet adamı olan Kara Mustafa Paşa'nın; devrinin

ilim, edebiyat ve sanat insanlarına ilgi göstermesi, onları desteklemesi; buna karşılık âlim ve sanatkârların da Paşa'ya hürmet beslemeleri, eserlerini ona ithaf etmeleri, eserlerinde adını anmaları beklenen bir durumdur. Kaynaklar, Kara Mustafa Paşa'nın bir edebiyat muhiti oluşturduğuna, şiir meclisleri tertiplediğine ve sık sık onlarla birlikte vakit geçirdiğine dair açık bilgilere yer vermez. Buna rağmen, devrinin önemli şairlerinin çok sayıda medhiye yazdığı görülür. Bunu sadece bir gelenek icabı olarak yorumlamak doğru olmaz; kuşkusuz Kara Mustafa Paşa, bütün bu medihleri hak eden bir devlet adamıdır. Nitekim Vuslatî'nin *Gazaname-i Çehrin* adlı eserinde Paşa hemen her güzel hasletle yer yer övülmektedir. Kendisine şiir yazan şairlerden Sâbir Pârsâ ve Behçetî Hüseyin Efendi, onun şairleri himaye ettiğini dile getirmişlerdir. Sâbir Pârsâ, düşkün ve garip bir hâldeyken Sadaret Kaymakamı olan Paşa'ya iltica ettiğini ve ondan destek gördüğünü söylemektedir:

Diyâr-ı ye'sde hayrân ü zâr kalmışken

Hezâr şükr ki bir cây-ı ilticâ gördük (k.5 byt.9)

"Ümitsizlik diyarında şaşkın ve gamlı kalmışken binlerce şükürler olsun ki sığınılacak bir makam gördük." Bu hususta Behçetî ise felekten, kötü talihten, zamaneden şikâyetle başladığı bir kasidesinin sihr-i helâl sanatına da yer verdiği beytinde Paşa'dan söz eden bir şairin kaleminin güneş ışınına döneceğini iddia eder:

Kalemi şa'şa'a-i mihre döner icmâlen

İtse bir şâir eger hâme-i zâtın tafsîl (k.25 byt.32)

"Eğer bir şair, seni kısaca bile olsa anlatmaya başlasa kalemi güneş ışınına döner. (Yani onurlanır, şereflenir, yücelir ve güneş gibi şöhret bulur.)"

Şairlerin, Kara Mustafa Paşa'yı niçin selefi Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa ile karşılaştırdıkları sorulabilir ve bunun iki sebebi olabilir. Birincisi Fazıl Ahmed Paşa'nın çok başarılı bir devlet adamı olması, sadaret yıllarının 17. asrın en parlak yıllarından olduğu hakikatidir. Sadece Fazıl Ahmed Paşa devri değil, onun babası Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti de bozulan müesseselerin büyük ölçüde düzeltildiği ve asayişin sağlandığı bir dönem olmuştur. Dolayısıyla iki başarılı sadrazamın ardından gelen Kara Mustafa Paşa'nın böyle bir kıyasa muhatap olması anlaşılabilir. İkinci sebep ise onun, arada kan bağı bulunmasa da Köprülü ailesinden sayılmasıdır. Onun Köprülü ailesiyle olan yakın bağı, selefi ile mukayese edilmesine yol açmış olabilir.

Örneğin Mezâkî, "Der-sitâyiş-i Kâim-i Makâm Mustafa Paşa" başlıklı 56 beyitlik kasidesinde Sadaret Kaymakamı Kara Mustafa Paşa'yı, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ile beraber anar ve birbirlerine olan yakınlık ve itimatlarından övgüyle söz eder.

Paşa'nın sadrazam olması üzerine yazdığı ve "Târîh-i Dil-ârâ Berây-ı Sadâret-i Kara Mustafa Paşa" başlığını verdiği bahariye türündeki 44 beyitlik tarih kıtasında Nâbî, Kara Mustafa Paşa ile Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'yı karşılaştırır ve Mustafa Paşa'yı ondan açıkça üstün tutar. Şair, mazideki vezirlerin de halkın gönlünde yer ettiklerini, ama Kara Mustafa Paşa'nın gönüllerde daha ziyade yerleştiğini; Fazıl Ahmed Paşa'nın cihanı on beş yılda kendine hayran bıraktığını, fakat Paşa'nın bunu sadece on beş günde başardığını dile getirir. Ardından şöyle der: *"Cömertliğin ve iyi huylarınla halka onun yokluğunu unutturdun, gönüller cehenneme dönmüşken cennete çevirdin."*

Kulûb-ı nâsa girmişdi egerçi âsâf-ı sâbık
Kulûb-ı nâsı sen andan ziyâde eyledün me'vâ

Ol on beş yılda teshîr eylemişken kalb-i dünyâyı
Sen on beş günde teshîr eyledün ancak olur hakkâ

Mekârimle unutdurdun firâkın halka merhûmun
Cehennem var iken dillerde cennet eyledün peydâ (tr.16 byt.34-36)

Devrinin pek çok şairinin övgü dolu sözlerine, medh ü senalarına mazhar olmuş bir devlet adamı olan Kara Mustafa Paşa, Behçetî Hüseyin Efendi'nin birkaç gazelinde de yer bulmuştur. Tez olarak hazırlanan *Divan*'ın (bkz. Kaynakça) 131. gazelin 7. beytinde ve 310. gazelin 6. beytinde Paşa'nın adı anılır. Hatta bu ikinci beyitte Behçetî, Paşa'nın şair dostu bir devlet büyüğü olduğunu hatırlatır. Keza 431. gazel, ismi açıkça anılmasa da büyük ihtimalle Kara Mustafa Paşa övgüsü içermektedir.

Sonuç

Klasik çağın edebî ilişkilerinde bir devlet büyüğünün veya servet, nam ve zevk-i selim sahibi bir zarifin şairleri himayesi çok önemli yer tutar. Gerek Doğu gerekse Batı klasik edebiyatlarında bir büyüğün ulema, şuara ya da sanatkârları himayeleri altına aldıkları bilinmektedir. Kurulan meclislerin zamanla bir muhit meydana getirdiği ve adeta bilimin ve sanatın üretimini bir yandan hızlandırdığı öte yandan ona nitelik kazandırdığı söylenebilir. Bu durum hem hâmi hem de mahmî açısından karşılıklı prestij sağlar, üstelik himaye olunan sanatkâra maddi gelir imkânı da sunar. Ancak her devlet adamından böyle bir patronaj beklemek elbette doğru değildir. Nitekim edebiyatı ve sanatı açıkça destekleyen, hatta bu hususta geniş şöhrete sahip hükümdarlar, vezirler, zarifler olduğu gibi bu tür yaklaşımları tasvip etmeyen, fıtratına aykırı bulan, ama bir bakıma mecburen yapmak zorunda olduğu bilinen devlet büyükleri de görülmüştür.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, askerî ve siyasî alanda son derece başarılı, diplomasi ilmini iyi bilen bir idareci olmakla sadece çağının değil bütün bir Osmanlı tarihinin en şöhretli ve önde gelen vezirlerindendir. Resmî hayatının dışında şahsiyetinin çeşitli yönleri de yerli ve yabancı araştırmacıların merak duyduğu ve ilgi gösterdiği konular olmuştur. Yerli menbaların daha müspet, yabancı kaynakların ise -farklı ve çoğu haksız sebeplerle- menfi ifadeler kullanarak yaklaştıkları Kara Mustafa Paşa'nın etrafında bir edebiyat veya sanat muhiti teşekkül ettiğine dair kati bir malumata sahip değiliz. Hatta böyle bir muhitin varlığından söz etmek zor görünüyor. Zaten onun sert ve kısmen kibirli kişiliği herhalde buna mani olmaya yeter. Ancak Viyana bozgunu bir yana bırakılacak olursa başarılı askerî ve siyasî kariyeri ve devlet kademelerinde hızlı yükselişi, devrinin şairlerinden pek çoğunun onun hakkında övgüler içeren şiirler yazması sonucunu doğurmuş görünüyor. Aralarında Nâbî, Neşâtî, Mezâkî ve Bosnalı Sâbit gibi ünlü şairlerin de bulunduğu kimi şair ve yazar, Paşa'nın üstün vasıflarını türlü teşbihlerle dile getirmişlerdir. Bu arada birkaç olumsuz kanaati serdeden edipler de bulunmaktadır.

Kara Mustafa Paşa gibi tarihte iz bırakmış bir devlet adamının, muasır şairlerin kalemine yansıdığı şekliyle değerlendirilmesi, onun kişiliğinin tespitinde özellikle önem arz eder. Çünkü tarihî şahsiyetlerin siyasî ve askerî kariyerleri genellikle iyi bilinirken karakter özelliklerinin tespiti, bilhassa şair

ve münevverlerin tasvirleriyle mümkündür. Hakkında yazan şairlerin anlatımları bir bütün olarak değerlendirildiğinde Kara Mustafa Paşa'nın, hemen hemen bütün iyi hasletleri şahsiyetinde mezcettiğini, Batılı kaynakların ve diplomat raporlarıyla seyyah notlarının ifadelerinin aksine ve gaddar, hışımlı, kibirli, ihtişam ve servet düşkünü gibi söylemlerin gölgesinde zannedildiğinden daha çok sevilen, takdir edilen bir devlet adamı olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Aguirre-Mandujano, O. (2020). The social and ıntellectual world of a fifteenth-century poem. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 7(2), 55-79. https://doi.org/10.2979/jottturstuass.7.2.05

Aguirre-Mandujano, O. (2025). *Occasions for poetry: politics, literature, and ımagination among the early modern Ottomans*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. https://doi.org/10.9783/9781512827316

Aguirre-Mandujano O., Andrews, W. G. (2021). The Poetics of Istanbul: The City of Cities. İçinde, *A Companion toEarly Modern Istanbul*, ed. S. Hamadeh ve Ç. Kafescioğlu, 672–696. Leiden: Brill, 2021. https://doi.org/10.1163/9789004468566_027

Aydar, M. (2023). *Kızıl Elma'ya adanan bir ömür Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (Hayatı, siyasî ve askerî faaliyetleri)*. İstanbul: Timaş Akademi Yayınları.

Bedirhan, M. (2006). *Osman Fazlî Atpazarî: Hayatı-eserleri ve tasavvufî görüşleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Dîvânı I*. İstanbul: MEB Yayınları.

Duman, F. (2010). *Bir gazavat-nâme türü olarak Hüseyin Behcetî'nin Mi'râcü'z-zafer adlı zafer-nâmesi (1-101. varaklar arası)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Erol, E. (1994). *Sükkerî hayatı, edebî kişiliği ve divanı*. Ankara: AKM Yayınları.

Işınsu Durmuş, T. (2009), *Tutsan elini ben fakîrin, osmanlı edebiyatında hamilik geleneği*. İstanbul: Doğan Kitap.

İnalcık, H. (2003). *Şair ve patron patrimonyal devlet ve sanat üzerinde sosyolojik bir inceleme*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

İpekten, H. (1996). *Divan edebiyatında edebî muhitler*. İstanbul: MEB Yayınları.

İsen, M., Aksoyak, İ. H. (2018). *Semendire Alay Beyi Vuslatî Ali Bey Gazâ-nâme-i Çehrin*. Ankara: KTB Yayınları.

Kaplan, M. (2019). *Neşâtî dîvânı*. Ankara: KTB Yayınları.

Karacan, T. (2008). Sâbit. *İslâm Ansiklopedisi* 35(349-350). Türkiye Diyanet Vakfı.

Karacan, T. (1991). *Bosnalı Alaaddin Sabit divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Karahan, A. (2006). Nâbî. *İslâm Ansiklopedisi* 32(258-260). Türkiye Diyanet Vakfı.

Karavelioğlu, M. A. (2017). Şehzade Emir Süleyman Çelebi'nin edebî muhiti. *Türk Dünyasının Ulu Çınarı Mertol Tulum Kitabı*, (ed. M. M. Tulum vd.). *Sivrihisar Belediyesi Kültür Yayınları* içinde, (391-448). Sivrihisar Belediyesi.

Kartal, A. (2018). Baykara meclisinden yansımalar: edebî meclisler 1. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, 541-562.

Kaya, B. A. (2007). Neşâtî. *İslâm Ansiklopedisi* 33(18-19). Türkiye Diyanet Vakfı.

Kazan, Ş. (2009). Sırrî. *İslâm Ansiklopedisi* 37(129-130). Türkiye Diyanet Vakfı.

Kazan, Ş. (2003). *Üsküdarlı Sırrî hayatı, eserleri, edebî kişiliği divan'ı (tenkitli metin-inceleme) ve Şerhu Medhi'n-Nebî*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

Kılıç, İ. (2010). *Gümülcineli Dürrî dîvânı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Kuru, S. S. (2012). "The Literature of Rûm: The Making of a Literary Tradition(1450–1600)." İçinde *The Cambridge History of Turkey*, Cilt 2, *The Ottoman Empire as a World*

Power, 1453–1603, ed. Suraiya N. Faroqhi ve Kate Fleet, 548-592. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CHO9781139049047.020

Mermer, A. (1991). *Mezâkî hayatı, edebî kişiliği ve divanı'nın tenkidli metni*. Ankara: AKM Yayınları.

Mermer, A. (2004). Mezâkî Süleyman Efendi. *İslâm Ansiklopedisi* 33(515). Türkiye Diyanet Vakfı.

Ölmez, A. (1996). *Behceti Hüseyin Efendi divan [hayatı-eserleri ve divanının tenkidli metni]*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.

Özcan, A. (1993). Çehrin Seferi. *İslâm Ansiklopedisi* 8(249-251) Türkiye Diyanet Vakfı.

Özcan, A. (2004). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa. *İslâm Ansiklopedisi* 29(246-249) Türkiye Diyanet Vakfı.

Özcan, A. (2020). "Mi'râcü'z-zafer", *İslâm Ansiklopedisi* 30(140-141). Türkiye Diyanet Vakfı.

Pfeifer, H. (2022). *Empire of salons: conquest and community in early modern ottoman lands*. Princeton. Princeton University Press. https://doi.org/10.23943/princeton/9780691195230.001.0001

Şahin, A. (2002). *Abdülbâkî Ârif Efendi (hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve divanının tenkidli metni)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Uzun, M. (1988). Adülbaki Ârif Efendi. *İslâm Ansiklopedisi* 1(195-198). Türkiye Diyanet Vakfı.

Yoldaş, K. (2005). *Sâbir Pârsâ Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.